MEĐUNARODNI PROBLEMI
INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXXV Beograd No. 4/2023

ИМПП

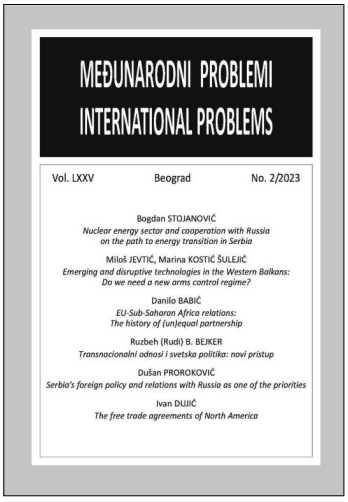

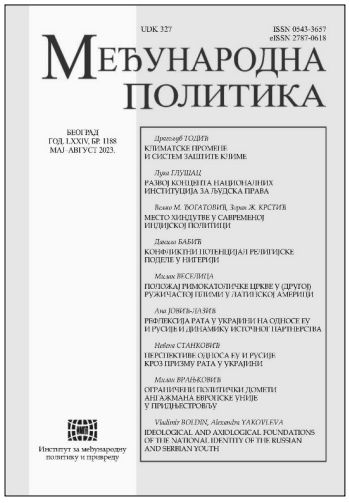

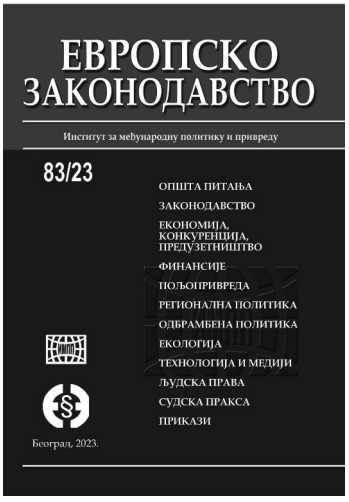

Institute of International Politics and Economics

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 011 3373 635, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555 ISSN (Online) 2406-0690

UDK 327
MP, 75 (2023), br. 4, str. 567–760
izlazi tromesečno

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik
dr Ivona LAĐEVAC

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
dr Nebojša VUKOVIĆ

Sekretar
dr Miloš PETROVIĆ

INTERNATIONAL PROBLEMS

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Donat Graf doo, Beograd

Internet:
https://www.internationalproblems.rs/

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

NAUČNI ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXV	BEOGRAD	BROJ 4/2023.

SADRŽAJ

INTERNATIONAL PROBLEMS

SCIENTIFIC JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXXV	**BELGRADE**	**No. 4/2023**

CONTENTS

UDK 341.4:343.85
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 573–594
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304573B

Originalni naučni rad
Primljen 20. 7. 2023
Odobren 30. 9. 2023

Međunarodna krivičnopravna saradnja kao strateško opredeljenje u kontroli organizovanog kriminala i terorizma

Božidar BANOVIĆ[1], Aleksandra ILIĆ[2]

Apstrakt: Savremeni pojavni oblici organizovanog kriminala (OK) i terorizma odlikuju se naglašenom transnacionalnom dimenzijom. S druge strane, u aktuelnim krivičnopravnim sistemima većine država i dalje dominira načelo suvereniteta, koje se zasniva na isključivoj nadležnosti nacionalne države u suprotstavljanju kriminalu, kako na normativnom tako i na praktičnom planu. Ova protivrečnost u značajnoj meri negativno utiče na efikasnost kontrole pomenutih oblika kriminala. Kao rešenje, nameće se razvijanje postojećih i normativno regulisanje i praktična primena novih oblika međunarodne krivičnopravne saradnje (MKS), što je istaknuto kao jedan od dominantnih ciljeva u nizu međunarodnih strateških dokumenata koji se odnose na suzbijanje i sprečavanje savremenih oblika kriminala. Ovo se posebno odnosi na strateška dokumenta Evropske unije (EU), u čijim okvirima su razvijeni oblici MKS zasnovani na savremenim načelima, poput načela „međusobnog priznanja sudskih odluka". Implementacija pomenutih oblika MKS u krivičnopravno zakonodavstvo Srbije trebalo bi da bude jedan od strateških ciljeva u procesu pristupanja naše zemlje EU. Autori analizaju sadržaj relevantnih nacionalnih akata, kao i strateških dokumenata Evropske unije (u kojima je MKS u kontroli OK i terorizma istaknuta kao jedan od strateških ciljeva), sa ciljem definisanja predloga za revidiranje sadržaja u domenu MKS u pogledu nacionalnih strategija.

Ključne reči: organizovani kriminal, terorizam, kontrola kriminala, strategija, međunarodna krivičnopravna saradnja.

---

[1] Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd, redovni profesor, banovicb@fb.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0001-9291-7091.

[2] Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd, vanredni profesor, aleksandra.ilic@fb.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0001-7298-2347.

Rad je nastao u okviru projekta koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru Programa "IDEJE" – Projekat akceleracije inovacija i podsticanja rasta preduzetništva u Republici Srbiji - Management of New Security Risks - Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

Uvod

Suverenitet jedne države prestaje na njenim granicama, dok se kriminal ne zaustavlja u okviru njih, usled čega krivičnopravni sistemi nacionalnih država, zasnovani na isključivoj nadležnosti u normiranju i primeni krivičnog zakonodavstva, postaju potpuno neefikasni u kontroli savremenih oblika kriminala (o kontroli kriminala videti više Garland [2001]; Soković [2001]). To se posebno odnosi na organizovani kriminal (u daljem tekstu: OK) i terorizam, čija je osnovna odlika elemenat inostranosti, odnosno transnacionalni karakter. Osim toga, savremeni kriminal, u značajnoj meri, motivisan je profitom, koji se prikriva kroz komplikovane međunarodne finansijske transakcije, pa je čak i za otkrivanje i krivično gonjenje naizgled čisto „domaćih" kriminalnih aktivnosti neophodno obezbediti dokaze iz inostranih jurisdikcija. Usled takve situacije, ni u teoriji, niti u praksi, više ne postoji dilema da li se za adekvatnu reakciju na savremeni kriminal možemo osloniti samo na nacionalno zakonodavstvo i domaće organe otkrivanja i krivičnog gonjenja. Međunarodna saradnja u oblasti kontrole kriminala (u daljem tekstu: MKS) postaje imperativ savremenog doba (Banović, Bejatović i Turanjanin 2020, 228-233; Banović 2017, 274).

Tendencija razvijanja MKS (Vervaele 2014, 139-166) izraz je načela solidarnosti i saradnje među državama u krivičnopravnoj oblasti (o ovom načelu Međunarodnog krivičnog prava videti više Banović, Bejatović [2015, 67-68]). Ovo načelo manifestuje se usvajanjem široko prihvaćenih međunarodnih pravnih dokumenata o suzbijanju i sprečavanju krijumčarenja droge, OK, terorizma, pranja novca, trgovine ljudima, kao i uspostavljanjem nadležnosti, u krivičnim stvarima, međunarodnih regionalnih organizacija, pre svega EU, čime se postepeno uvode standardi postupanja u ovoj oblasti (Banović, Ilić 2003, 285).

Hronološki posmatrajući, u razvoju MKS mogu se uočiti dve faze. Prvu fazu karakterišu tzv. tradicionalni oblici i mehanizmi MKS, zasnovani na načelu međusobne pravne pomoći. Model saradnje zasnovan na pomoći predstavlja pravnu tekovinu Saveta Evrope i uspostavljen je Konvencijom Saveta Evrope o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima (Zakon o potvrđivanju evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa dodatnim protokolom RS 2001). Ovom modelu prigovara se da je spor, neefikasan, opterećen političkim kriterijumima i širokom diskrecijom državnih organa prilikom donošenja odluka o saradnji, a i previše restriktivan, imajući u vidu brojne razloge za odbijanje saradnje.

Drugu fazu razvoja karakterišu znatno fleksibilniji oblici MKS, zasnovani na načelu međusobnog priznavanja sudskih odluka (videti više Banović 2011, 175-

199; Klimek 2017; Matić Bošković 2022, 35-52). Ovaj model predstavlja pravnu tekovinu EU. Njime se prihvataju razlike u pravnim sistemima država članica, ali one ne predstavljaju prepreku za priznanje sudske odluke druge države članice. Radi se o konceptu saradnje, zasnovanom na međusobnom poverenju i prihvatanju da su pravila i pravna zaštita u svim državama članicama istog nivoa (Klip 2012, 326). Načelo međusobnog priznanja znači automatsko priznavanje i, ako je potrebno, izvršenje sudskih odluka jedne države članice EU od strane druge države članice. Radi se o postojanju različitih normativnih standarda, koji koegzistiraju, te svaki subjekt, preko zahteva za MKS, može nametnuti vlastiti standard, koji je drugi subjekat (država-članica) dužan da prihvati. Međutim, ovo ne znači da je načelo međusobnog priznavanja ekvivalentno slepom i automatskom priznavanju i izvršenju zahteva za MKS, već su, po pravilu, razlozi za odbijanje ograničeni na minimum (Bachmaier 2010, 582). Ovo načelo trebalo bi da omogući da sudske odluke iz druge države-članice imaju isti efekat i vrednost kao i odluke nacionalnih sudova, bez prethodnog postupka priznavanja i homologiziranja. Ako postoji poverenje u drugi pravni sistem, u principu nema problema da se strani zahtev izvrši na isti način kao da je u pitanju nacionalna odluka ili zahtev. Kada države primene zajedničke zaštitne mere u postupku i uspostave jednaku zaštitu ljudskih prava, strana sudska odluka može da se prizna bez ikakvih problema, čak i ako su primenjena drugačija pravna pravila. Poverenje predstavlja suštinu prihvatanja principa međusobnog priznavanja. Na ovakav način, kroz uspostavljanje zajedničih standarda na nivou EU i njihovu praktičnu primenu u različitim oblastima međusobne saradnje u krivičnim stvarima, postepeno se dolazi do harmonizacije zakonodavstava država članica (Mitsilegas 2009, 117).

Međunarodna krivičnopravna saradnja razvijala se od strogo formalnih oblika, poput ekstradicije (izručenja, predaje), a zatim saradnje u preduzimanju pojedinih procesnih, prvenstveno dokaznih radnji, koja se u teoriji naziva „mala krivičnopravna pomoć“ (Vasiljević 1964, 611; Krapac 2006, 669-672), do savremenih oblika saradnje, koja sve više dobija karater tzv. neformalne saradnje. U početnim fazama razvoja MKS, donošenje odluka i realizacija formalne saradnje bili su u nadležnosti izvršne i sudske vlasti, gde izvršna vlast faktički donosi odluke, a sudska ih sprovodi, pri čemu se komunikacija između država odvija diplomatskim putem. Sledeća faza razvoja išla je ka umanjenju uloge izvršne vlasti, uklanjanju diplomatskih formalnosti i uspostavljanju direktne komunikacije između pravosudnih organa, neposredno, ili preko međunarodnih tela i organizacija, formiranih upravo radi razvijanja MKS (Škulić 2015, 268-284).

Međunarodna krivičnopravna saradnja u strateškim dokumentima EU

Organizovani kriminal i terorizam identifikovani su kao savremene pretnje bezbednosti, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou, pre svega u političkim deklaracijama i praksi, a zatim i kroz strateške dokumente (Stojković 2009), i to kako one, koji tretiraju problematiku ukupne bezbednosti, tako i tzv. sektorske strategije, koje se odnose na pojedine rizike i pretnje bezbednosti. S obzirom na nesumnjivi transnacionalni karakter OK i terorizma, za njihovu efikasnu kontrolu i krivični progon njihovih nosilaca neophodno je preduzimati operativne aktivnosti i dokazne radnje u više država, odnosno jurisdikcija, što neminovno nameće potrebu za primenom postojećih i razvojem novih modela i mehanizama MKS. Ova potreba, kao jedan od strateških ciljeva, prepoznata je u tekstovima većeg broja bezbednosnih strategija, kako regionalnih organizacija, poput EU, tako i nacionalnih strategija, što za posledicu ima donošenje relevantnih međunarodnih pravnih dokumenata, te nacionalnih propisa koji regulišu MKS. Kao ilustraciju, ovde ćemo analizirati stavove iz pojedinih strategija, koji se odnose na međunarodnu krivičnopravnu saradnju.

Strategija EU za bezbednu uniju

Strategija EU za bezbednu uniju (EC COM [2020] 605 final), koja se odnosi na period 2020–2025. godine, već u uvodnom delu sadrži stav da je osnovni preduslov za efikasan i sveobuhvatan odgovor na savremene bezbednosne izazove saradnja sa trećim zemljama i na globalnom nivou, pri čemu su stabilnost i bezbednost u susedstvu ključni za bezbednost same EU. Kao osnovni cilj ove strategije navedena je „izgradnja sposobnosti i kapaciteta radi postizanja bezbednog okruženja otpornog na promene u budućnosti". U trećem poglavlju ove strategije, koja se bavi koordiniranim odgovorom EU na bezbednosne pretnje, ističe se potreba za zajedničkim delovanjam svih aktera u javnom i privatnom sektoru, a u okviru toga, posebno potreba za „intenzivnijom saradnjom među državama članicama, „uključujući policijska, pravosudna i druga javna tela, te s institucijama i agencijama EU". Pri tome, ova saradnja, kako se ističe u strategiji, mora se proširiti van granica EU, kako bi se uspostavila tešnja saradnja s partnerima sličnih stavova. Dalje se u strategiji ističe da je za kontrolu visokotehnološkog kriminala, kao globalnog bezbednosnog izazova, neophodna efikasna međunarodna saradnja i u tom cilju države-članice upućuju se na korišćenje mehanizama i komunikacijskih kanala, uspostavljenih Konvencijom Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalu (Zakon o potvrđivanju konvencije o visokotehnološkom kriminalu RS 2009).

Posebna pažnju strategija poklanja unapređenju krivičnog gonjenja za krivična dela visokotehnološkog kriminala. U tom smislu, ističe se da je od izuzetne važnosti uspostaviti jasna pravila za prekogranični pristup elektronskim dokazima, s obzirom da su elektronski podaci i dokazi potrebni u oko 85 % istraga teških krivičnih dela, a da se 65% od ukupnog broja zahteva za takvim informacijama i dokazima upućuje subjektima u drugim jurisdikcijama. Zbog toga, strategijom se predviđa usvajanje odgovarajuće pravne regulative na nivou EU, te pristupanje multilateralnim i bilateralnim međunarodnim ugovorima, radi uspostavljanja usklađenih pravila na međunarodnom nivou[3].

Terorizam i ekstremizam, između ostalog, prepoznati su u strategiji kao ključne pretnje građanima u okviru EU. U tom smislu strategija kao cilj postavlja donošenje zakonodavstva kojim će se regulisati institucionalna reakcija na terorističke sadržaje na internetu[4], ali i „jačanje saradnje organa krivičnog gonjenja i privatnog sektora u sklopu internet foruma EU". Jedinica za prijavljivanje neprihvatljivog sadržaja na internetu u okviru Evropola i dalje će imati ključnu ulogu u praćenju aktivnosti terorističkih grupa na internetu i mera koje preduzimaju platforme, kao i u daljem razvoju Protokola EU o kriznim situacijama. Osim toga, Evropska komisija će nastaviti saradnju s međunarodnim partnerima, između ostalog i „sudelovanjem u globalnom internet forumu za borbu protiv terorizma, u cilju prevladavanja tih izazova na globalnom nivou". U strategiji se dalje naglašava da, „iako primarnu odgovornost za kontrolu terorizma i ekstremizma snose države članice, zbog širenja prekogranične dimenzije pretnji, potrebne su dalje mere u pogledu saradnje i koordinacije na nivou EU. Prioritet je efikasna primena zakonodavstva, a i dalje je cilj proširiti ovlašćenja Evropskog javnog tužioca na prekogranična krivična dela terorizma". Izazov koji predstavljaju strani teroristički borci karakterističan je primer povezanosti između unutrašnje i spoljne bezbednosti. U strategiji se navodi da je „saradnja u borbi protiv terorizma, te sprečavanju i suzbijanju radikalizacije i nasilnog ekstremizma, ključna

[3] Iako je pre donošenja ove strategije uspostavljen normativni mehanizam MKS za obezbeđenje i prikupljanje dokaza između država članica EU, usvajanjem Evropskog naloga za istragu (Directive[EU] 2014/41), koji se odnosi uglavnom na sve vrste dokaza, očigledno je da on nije dovoljno uvažio specifičnost elektronskih dokaza, posebno sa stanovišta zaštite podataka o ličnosti. 2018. godine pripremljen je predlog novog dokumenta, Evropskog naloga za dostavljanje i čuvanje elektronskih dokaza u krivičnim stvarima (EC COM[2018] 225 final), ali se on još uvek nalazi u proceduri, odnosno do sada nije usvojena njegova konačna verzija, uprkos stavovima iz stretegije da se radi o streteškom prioritetu.

[4] Ovaj strateški cilj je ostvaren donošenjem Uredbe o borbi protiv širenja terorističkog sadržaja na internetu (Regulation [EU] No. 2021/784).

za unutrašnju bezbednost EU". Osim toga, navedeno je i da je „međunarodna saradnja ključna i za ukidanje svih izvora finansiranja terorizma".

Pretnji od organizovanog kriminala u strategiji poklanja se značajna pažnja, pa se navodi da se „organizovani kriminal sve više odvija prekogranično, posebno iz neposrednog susedstva EU, zbog čega je potrebna jača operativna saradnja i razmena informacija s partnerima iz susedstva". Prema navodima iz strategije, organizovane kriminalne grupe i teroristi ključni su akteri i u nezakonitoj trgovini vatrenim oružjem, što upućuje na potrebu za jačanjem koordinacije i saradnje unutar EU i s međunarodnim partnerima, posebno sa Interpolom, kako bi se uskladilo prikupljanje informacija i izveštavanje o zaplenama vatrenog oružja. Važno je unaprediti sistem praćenja oružja, između ostalog i na internetu, te osigurati razmenu informacija između organa za izdavanje dozvola i organa krivičnog gonjenja. Jačanje i unapređenje mehanizama MKS predviđa se i u oblasti krijumčarenja migranata i trgovine ljudima, koji se u strategiji smatraju eklatantnim oblikom organizovanog kriminala, a zatim i u oblasti privrednog i finansijskog kriminala, korupcije, pre svega u javnom sektoru, pranja novca i finansiranja terorizma.

Na kraju se u strategiji konstatuje da su „saradnja i razmena informacija najmoćnija sredstva za borbu protiv kriminala i terorizma i sprovođenje pravde. Da bi bile delotvorne, moraju biti ciljane i pravovremene. Da bi bile pouzdane, potrebno je primenjivati zajedničke zaštitne mere i kontrole". Iako se konstatuje da je, među državama-članicama, uspostavljen niz instrumenata za dalji razvoj operativne saradnje u krivičnom gonjenju, nivo saradnje se može poboljšati, pre svega pojednostavljenjem i unapređenjem dostupnih instrumenata MKS. Veći deo pravnog okvira EU na kojem se temelji MKS oblikovan je pre 30 godina. Postoji rizik od fragmentacije složene mreže bilateralnih sporazuma među državama članicama, od kojih su mnogi zastareli ili nedovoljno iskorišćeni[5].

Posebno poglavlje strategije odnosi se na operativnu i pravosudnu saradnju u krivičnim stvarima. Između ostalog, insistira se na unapređenju saradnje među pravosudnim osobljem, sa ciljem povećanja efikasnosti u međusobnom priznavanju sudskih odluka, odnosno povećanja uzajamnog poverenja među sudijama i tužiocima, što je ključno za neometano odvijanje krivičnih postupaka sa elementima inostranosti. Savremene informacione tehnologije u tom pogledu su od izuzetne važnosti, kroz uspostavljanje novog sistema elektronske razmene

[5] U manjim državama ili državama bez izlaza na more policijski službenici koji rade preko granica za obavljanje operativnih radnji ponekad moraju primenjivati do čak sedam različitih skupova pravila. Zato se neke operacije, kao što su potere za osumnjičenima preko unutrašnjih granica jednostavno ne sprovode. Ni operativna saradnja u oblasti novih tehnologija, kao što su bespilotne letelice, nije obuhvaćena postojećim pravnim okvirom EU.

Evropskih naloga za istragu, te slanje zahteva za druge oblike MKS i sa tim povezanih komunikacija među državama članicama.

Dužna pažnja u strategiji poklanja se i bilateralnim sporazumima o obezbeđenju informacija i dokaza s ključnim partnerima izvan EU. Promoviše se i jačanje saradnje s Interpolom, uključujući pristup Interpolovim bazama podataka, te jačanje operativne i strateške saradnje.

Strategija EU za borbu protiv organizovanog kriminala za period 2021-2025

Strategija EU za borbu protiv organizovanog kriminala za period 2021-2025. (EC COM[2021] 170 final), koja predstavlja prvu ciljanu strategiju o organizovanom kriminalu od stupanja na snagu Lisabonskog ugovora[6], nadovezuje se na ciljeve i strateška opredeljenja sadržana u Strategiji EU za bezbednu uniju. O značaju, koji međunarodna krivičnopravna saradnja ima za kontrolu OK govori, pre svega, činjenica da prvo poglavlje strategije nosi naslov "Boosting law enforcement and judicial cooperation", odnosno jačanje operativne (policijske) i pravosudne saradnje u krivičnim stvarima. Već u uvodnom delu strategije navodi se da transnacionalne pretnje i promena načina rada organizovanih kriminalnih grupa zahtevaju koordinisani, usmereniji i prilagođeniji odgovor, te da su delovanje na nivou EU i globalna partnerstva ključni za efikasnu saradnju i razmenu informacija i znanja među nacionalnim organima, uz podršku zajedničkog krivičnopravnog okvira i adekvatnih finansijskih sredstava. Osim toga, OK ukazuje na povezanost unutrašnje i spoljne bezbednosti, a za prevazilaženje tog transnacionalnog izazova potreban je međunarodni angažman, uključujući dodatne korake za razvoj partnerstava i saradnje sa zemljama u neposrednom susedstvu i šire.

Baze različitih kategorija podataka, koje postoje u državama članicama EU, predstavljaju izuzetan resurs za istrage OK. Identifikacija relevantnih informacija i njihova blagovremena razmena u značajnoj meri utiče na efikasnost istrage i krivičnog gonjenja. Odlukom Saveta EU iz 2008. godine (Regulation [EU] No. 2008/615/JHA, 12) bilo je omogućeno da se, na bilateralnoj osnovi, pretražuju DNK profili i otisci prstiju u bazama podataka drugih država članica, prema načelu „pronađen rezultat – nije pronađen rezultat", te da se pretražuju podaci iz registra vozila. Novom strategijom proklamuje se razvijanje mogućnosti povezivanja relevantnih baza podataka među svim državama članicama i ubrzanja razmene

[6] Prethodna posebna strategija o organizovanom kriminalu usvojena je 2005. godine (CEC COM[2005] 232 final).

informacija nakon pronalaska rezultata. Takođe, iskazana je potreba za razmenom dodatnih kategorija podataka relevantnih za krivične istrage, kao što su prikazi lica, vozačke dozvole, policijska evidencija i balistika, te za dodavanjem Europola kao novog partnera u taj okvir.

Evropska multidisciplinarna platforma za borbu protiv kriminalnih pretnji (European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats – EMPACT)[7] jedan je od ključnih alata za sprovođenje ove strategije i jačanje delovanja protiv struktura OK u koordiniranim operacijama. EMPACT državama članicama omogućava identifikovanje prioritetnih kriminalnih pretnji u EU, za koje je potrebno zajedničko delovanje i saradnja na nivou EU, koja obuhvata organe za primenu zakona, carinu, poreske organe, pravosuđe, evropske institucije i agencije te, prema potrebi, treće zemlje, međunarodne organizacije i privatni sektor. Strategijom se konstatuje nedovoljna iskorišćenost ove platforme i proklamuje njena transformacija u glavni instrument EU za multidisciplinarnu i multiagencijsku operativnu saradnju u borbi protiv OK na nivou EU.

Strategija naročito insistira na jačanju pravosudne saradnje, pre svega, kroz unapređenje praktične primene postojećih mehanizama MKS zasnovanih na načelu „međusobnog priznanja". Osim toga, da bi se izbegle paralelne istrage istih krivičnih dela i njihovih učinilaca u više jurisdikcija, predlaže se donošenje zajedničkih pravila kojima bi se državama članicama omogućilo da krivične postupke prenesu u drugu državu članicu, npr. državu čiji je državljanin osumnjičeni. Strategijom se najavljuje i stvaranje normativnog okvira koji se odnosi na prikupljanje, prenos i upotrebu dokaza u prekograničnim postupcima.

Strategija, kao značajnu, vidi i međunarodnu krivičnopravnu saradnju sa državama koje su susedi EU i državama koje su u postupku pristupanja EU, među koje spada i Srbija. U tom pogledu, kao prioritetno, navedeno je sklapanje sporazuma između pomenutih država i EU o razmeni podataka o ličnosti sa Europolom i o pravosudnoj saradnji sa Eurodžastom (Eurojust). Ono što je posebno važno za Srbiju, kao državu kandidata, je strateško opredeljenje EU za pružanje pomoći u razvijanju institucionalnih kapaciteta i materijalnih resursa za

[7] U okviru EMPACT-a države članice i njihovi partneri sprovode niz zajedničkih operativnih akcija usmerenih na borbu protiv OK, kao što su izrada kriminalne obaveštajne slike o prioritetima EU na području kriminala, izgradnja kapaciteta organa za primenu zakona za borbu protiv određenih krivičnih dela, jačanje saradnje s međunarodnim partnerima, sprovođenje preventivnih aktivnosti, zajedničke istrage protiv određenih pojava kriminala ili određenih kriminalnih grupa, te identifikovanje metoda tih kriminalnih grupa za pranje novca, vršenje krivičnih dela na internetu ili pribavljanje lažnih isprava.

suprotstavljanje OK. Na kraju, strategijom se preporučuje Savetu EU da pokrene pregovore za zaključenje sporazuma sa Interpolom, u cilju unapređenja MKS.

Kao jedan od strateških ciljeva EU istaknuto je usmeravanje na organizovane kriminalne grupe, kao i pojedince na višim nivoima kriminalnih organizacija, koji predstavljaju veći rizik za bezbednost dve ili više država članica ili cele EU, odnosno na strateški pristup kontroli OK. Spomenute grupe i pojedinci u strategiji se nazivaju „ciljevima visoke vrednosti". U tom cilju planira se definisanje zajedničkih kriterijima za identifikaciju ciljeva visoke vrednosti, što bi olakšalo operativnu saradnju i razmenu informacija u realnom vremenu.

Problem pribavljanja, obezbeđenja i prenošenja dokaza u elektronskoj formi, uključujući zakonit pristup podacima o komunikaciji, kako između država članica, tako i sa državama van EU, istaknut je kao jedan od ključnih i u ovoj strategiji. S obzirom da neki dokazi više nisu fizički nego elektronski, pojavljuju se i problemi brzine kojom se oni mogu prenositi među jurisdikcijama ili mogućnost njihovog skrivanja šifriranjem. I u ovoj strategiji spominje se inicijativa za formiranje normativnog okvira za pravovremen zakoniti pristup elektronskim dokazima koji se nalaze u drugoj jurisdikciji, a kao preduslov za to inicira se pristupanje svih država članica digitalnom sistemu razmene elektronskih dokaza (e-evidence digital exchange system – eEDES)[8]. Posebno je istaknut problem šifriranja elektronskih komunikacija. Enkripcija doprinosi bezbednosti elektronskih sistema i zaštiti poverljivosti komunikacija i podataka o ličnosti. Međutim, korišćenje enkripcije u kriminalne svrhe za posledicu ima prikrivanje kriminalnih aktivnosti, identiteta učinilaca i sadržine njihove komunikacije, što ograničava mogućnost zakonitog obezbeđenje dokaza za krivično gonjenje i pokretanje krivičnih postupaka. Strategijom se predviđa unapređenje MKS u domenu dekripcije, tj. dešifrovanja komunikacija između učinilaca najtežih krivičnih dela, kroz izgradnju normativnog okvira kako bi se olakšao pristup enkriptovanim dokazima, a zatim i kroz tehničke mere za poboljšanje sposobnosti dekripcije, te unapređenje kompetencija osoblje za obradu enkriptovanih informacija u policijskim i pravosudnim organima.

[8] Ovaj sistem predstavlja informatički alat kojim organi država članica mogu bezbedno razmenjivati evropske naloge za istragu, zahteve za međusobnu pravnu pomoć i povezane dokaze u digitalnom formatu. eEDES je oblikovan tako da neposredno poboljša efikasnost, brzinu i bezbednost postojećih postupaka MKS, uz istovremeno omogućavanje provere autentičnosti i celovitosti poslatih dokumenata. Oblikovan je i tako da bude interoperabilan s nacionalnim sistemima upravljanja predmetima u pravosuđu.

Agenda EU za borbu protiv terorizma: predviđanje, sprečavanje, zaštita i odgovor

Dokument pod naslovom „Agenda EU za borbu protiv terorizma: predviđanje, sprečavanje, zaštita i odgovor" (EC COM[2020] 795 final), predstavlja u stvari strategiju EU za borbu protiv terorizma. Kao i u prethodno analiziranim strategijama, i ova značajnu pažnju poklanja MKS u kontroli terorizma, pri čemu se u njoj više insistira na međunarodnoj policijskoj, nego na pravosudnoj saradnji. To je razumljivo i očekivano, s obzirom da su kao strateški ciljevi u ovoj oblasti navedeni, pre svega predviđanje, sprečavanje i zaštita, što spada u nadležnost policijskih organa i specijalizovanih tela EU poput Evropola, i tek na kraju odgovor, odnosno krivično gonjenje i procesuiranje terorista, što bi bila nadležnost pravosudnih organa.

Već u uvodnom delu strategije navodi se da „transnacionalna priroda terorističkih mreža" zahteva snažan „kolektivni pristup na nivou EU". Dalje se navodi da je evropska saradnja u borbi protiv terorizma napredovala tokom protekle dve decenije i da su u tom procesu uspostavljene široke mreže za razmenu informacija, podržane sve interoperabilnijim bazama podataka EU, što je rezultiralo unapređenom policijskom i pravosudnom saradnjom. Takođe, ističe se da se postojeći i novi aspekti postupanja u ovoj oblasti objedinjuju u „zajednički pristup borbi protiv terorizma".

U kontekstu pravosudne saradnje, kao ciljevi i ove, kao i prethodno analizirane strategije spominju se: unapređenje ranije uspostavljenog sistema razmene informacija i potencijalnih dokaza (DNK profili, otisci papilarnih linija, vozačke dozvole, evidencije podataka o putnicima i sl.) između pravosudnih organa država članica, kao i sa državama van EU, zatim što sveobuhvatnije korišćenje platformi za pristup i razmenu elektronskih dokaza koji se nalaze u drugim jurisdikcijama, zajedničko razvijanje alata za enkripciju i normativno regulisanje korišćenja dekriptovanih informacija kao dokaza u krivičnim postupcima.

Međunarodna saradnja EU sa partnerskim državama van EU, kao i drugim međunarodnim organizacijama, poput Interpola, istaknuti su kao jedan od strateških prioriteta u borbi protiv terorizma. Strategijom se podstiče sklapanje bilateralnih sporazuma o razmeni informacija, obezbeđenju dokaza i prikupljanju smernica za istrage iz jurisdikcija van EU.

Sprečavanje finansiranja terorizma istaknuto je kao jedan od strateških ciljeva. Finansijske istrage, u kojima se prati trag novca i identifikuju eventualni finansijeri terorističkih aktivnosti, važan su mehanizam u ispunjenju tog cilja. Strategijom se predlaže uspostavljanje mreže finansijskih istražitelja za borbu protiv terorizma, koja bi služila kao podrška razmeni istražnih tehnika i iskustava iz finansijskih istraga.

U nju bi trebalo uvrstiti Evropol i njegov Evropski centar za borbu protiv finansijskog i ekonomskog kriminala, a ova mreža sarađivala bi s mrežom organa za oduzimanje imovinske koristi. Strategija predviđa razvijanje mehanizma za koordinaciju i podršku finansijsko-obaveštajnih jedinica država članica, kao subjektata koji primaju prijave o sumnjivim transakcijama, analiziraju ih i rezultate analiza prosleđuju organima krivičnog gonjenja. Od posebnog značaja za istragu finansiranja terorizma i širih terorističkih mreža je mogućnost pristupa podacima o računima, koje vode banke i druge organizacije koje pružaju bankarske usluge. Strategijom se predlaže stvaranje normativnog okvira koji bi finansijsko obaveštajnim jedinicama i pravosudnim organima omogućio blagovremen pristup nacionalnim podacima o bankarskim računima u drugim državama članicama, što bi se postiglo povezivanjem centralnih registara bankarskih računa država članica u jednu celinu. Pristup ovom registru bio bi restriktivan i strogo kontrolisan, uz poštovanje načela proporcionalnosti i adekvatnu zaštititu podataka o ličnosti.

Međunarodna krivičnopravna saradnja u domaćim strategijama

Za razliku od analiziranih strategija EU, ključni domaći strateški dokumenti koji sadrže reference ka kontroli OK i terorizma u mnogo manjoj meri poklanjaju pažnju MKS. Osim Strategije nacionalne bezbednosti (Strategija nacionalne bezbednosti RS 2019), koja je još uvek aktuelna, Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala, koja je usvojena 2009. godine (Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala RS 2009) zvanično je prestala da se primenjuje 2021. godine (Odluka o prestanku primene pojedinih dokumenata javnih politika RS 2021), a Nacionalnoj strategiji za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina (Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina RS 2017) istekao je period koji je obuhvatala. Uprkos tome, ovde ćemo se kratko osvrnuti na tretiranje MKS u tekstovima pojedinih strategija.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije (SNB)

Tekst ove strategije na više mesta govori o međunarodnoj saradnji, ali ni u jednom segmetu ne spominje neposredno međunarodnu krivičnopravnu saradnju, što donekle može biti razumljivo, pošto se radi o hijerarhijski najvišem i najznačajnijem strateškom dokumentu u oblasti nacionalne bezbednosti, koji

predstavlja osnov za izradu drugih strateških dokumenata i dokumenata javnih politika. Sa druge strane, s obzirom na značaj koji se u strategiji daje OK, terorizmu i drugim oblicima kriminala, kao bezbednosim rizicima i pretnjama najvišeg ranga, čija je suštinska odlika transnacionalni karakter, pomalo je neshvatljivo da se MKS, kao ključni mehanizam za suprotstavljanje takvim rizicima i pretnjama, nigde eksplicitno ne spominje.

Već u samom uvodu ove strategije naglašava se da „u savremenim uslovima nijedna država nije u stanju da samostalno rešava sve složenije probleme očuvanja i jačanja nacionalne bezbednosti", a potom ističe „privrženost Republike Srbije „kooperativnoj bezbednosti"[9] i „svestranoj međunarodnoj saradnji" i spremnost za aktivno učešće u procesima „saradnje i zajedničkog delovanja sa drugim državama i subjektima međunarodnih odnosa u izgradnji i unapređenju nacionalne, regionalne i globalne bezbednosti". Dalje se ističe da se regionalna bezbednost u sve većoj meri zasniva na zajedničkim i usaglašenim aktivnostima u oblasti bezbednosti, te da su države jugoistočne Evrope sve više upućene na zajedničke napore za suzbijanje negativnih procesa i pojava koji ugrožavaju njihovu bezbednost. Osim toga, naglašava se da se „bezbednosna politika Republike Srbije zasniva na integralnom i multilateralnom pristupu problemima bezbednosti, kojim se afirmiše koncept kooperativne bezbednosti".

U poglavlje SNB koje se odnosi na politiku nacionalne bezbednosti, u podpoglavlju pod naslovom „Očuvanje unutrašnje stabilnosti i bezbednosti Republike Srbije i njenih građana" naglašava se opredeljenost Srbije za borbu protiv terorizma, pre svega kroz saradnju u okviru Organizacije Ujedinjenih nacija, a zatim i kroz usklađivanje normativnog okvira i institucionalnih kapaciteta u skladu sa strateškim okvirom i standardima EU. Posebno je istaknuto da će se unaprediti sposobnosti i kapaciteti za prikupljanje, analizu, procenu, zaštitu i dostavljanje podataka i informacija o međunarodnom terorizmu. Ovo bi moglo da se tumači i kao operedeljenost Srbije za uključivanje u sve mehanizme i oblike MKS koji su već razvijeni u okvirima EU. Iako je organizovani kriminal u SNB identifikovan kao jedna od najznačajnijih pretnji bezbednosti, nije jasno zbog čega u okviru poglavlja o opredeljenjima politike nacionalne bezbednosti, odnosno merama čijim preduzimanjem se sprovodi politika nacionalne bezbednosti, on uopšte nije spomenut, pa samim tim nije spomenut bilo kakav oblik međunarodne saradnje, pa ni MKS.

[9] Kooperativnost se u SNB ističe i kao jedno od načela funkcionisanja sistema nacionalne bezbednosti, a definiše se kao „otvorenost za saradnju sa drugim subjektima na nacionalnom i međunarodnom nivou, u skladu sa potrebama, a radi dostizanja utvrđenog cilja".

U istom poglavlju, u podpoglavlju pod naslovom „Evropske integracije i članstvo Republike Srbije u Evropskoj uniji“ ističe se spremnost Srbije da „što brže i uspešnije ispuni standarde koji su određeni u pregovaračkom procesu sa EU u poglavljima koja se tiču „pravosuđa i osnovnih prava, te slobode, pravde i bezbednosti“. Ovaj stav se može tumačiti, između ostalog, i kao opredeljenje za usaglašavanje sa normativnim okvirom i praksom EU u oblasti međunarodne krivičnopravne saradnje.

Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala

Iako je ova strategija usvojena 2009. godine, a zvanično prestala da se primenjuje 2021. godine, kratko ćemo se osvrnuti na njene sadržaje koji se, na posredan ili neposredan način, odnose na MKS.

U uvodnom delu navodi se da je „Republika Srbija odlučna u nameri da, strateškim pristupom i uz pomoć međunarodne zajednice, razvije nacionalne kapacitete i potencijale za efikasnu borbu protiv svih oblika organizovanog kriminala“, te da je donošenje ove strategije, između ostalog, i „važan korak u procesu pridruživanja EU“. Zatim se navodi i da se „strategijom stvaraju dodatni uslovi za efikasnije uključivanje Republike Srbije u regionalni, evropski i svetski koncept borbe protiv organizovanog kriminala“. Ovi stavovi upućuju na opredeljenje ka unapređenju postojećih i implementaciji novih mehanizama i oblika međunarodne saradnje u domenu kontrole kriminala, pre svega onih koji su razvijenu u okvirima EU. Misija ove strategije ostvarivaće se „u saradnji sa državama regiona i međunarodnim organizacijama“. Među osnovnim ciljevima strategije nalaze se i ciljevi koji posredno upućuju na primenu mehanizama MKS, a naime, kao ciljevi su navedeni i „harmonizacija nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima“, te „jačanje saradnje na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou“.

U okviru poglavlja o „Institucionalnom okviru za borbu protiv organizovanog kriminala“, navedeni su subjekti u čiju nadležnost spada i kontrola OK, pri čemu je jedino u delu koji govori o Bezbednosno informativnoj agenciji i Vojnobezbednosnoj agenciji navedeno da su ove agencije uspostavile određene oblike međunarodne saradnje sa odgovarajućim srodnim službama susednih zemalja, zemalja Jugoistočne Evrope i Evropske unije. Međutim, nisu navedeni koji i kakvi oblici saradnje su uspostavljeni, niti, što je još važnije, koji oblici saradnje su planirani za budući period.

U okviru poglavlja o merama koje će se preduzimati protiv organizovanog kriminala, među normativno-pravnim merama, navedeno je usklađivanje definicije

organizovanog kriminala sa evropskim i međunarodnim kriterijumima, te pristupanje Srbije međunarodnim konvencijama, uz potpunu i doslednu primenu međunarodnih preporuka, inicijativa i standarda za borbu protiv OK. Među institucionalnim merama navedeno je unapređivanje svih oblika saradnje i koordinacije na regionalnom i međunarodnom nivou. Ovi navodi, doduše posredno, upućuju na opredeljenje ka stvaranju normativno-pravnog i institucionalnog ambijenta za razvoj novih mehanizama MKS. Među merama koje se odnose na kapacitete, naveden je jedan od konkretnih oblika MKS razvijen u okviru EU, učešće u zajedničkim istražnim timovima (videti više Banović [2010]) i sprovođenje koordinisanih akcija.

Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina

Sadržaj uvodnog dela ove strategije upućuje na univerzalni karakter terorizma i ekstremizma i neophodnost kontinuirane i široke saradnje država na globalnom i regionalnom planu radi uspostavljanja zajedničkog pristupa, koji se prioritetno realizuje kroz UN i druge međunarodne organizacije, pri čemu Srbija, kao kandidat za članstvo u EU, daje puni doprinos aktivnim učešćem u okviru evropskih politika u borbi protiv terorizma, kao i na bilateralnom planu, uz poštovanje opšte prihvaćenih međunarodnih principa i standarda.

Strategija razrađuje ciljeve u četiri prioritetne oblasti. Prva prioritetna oblast se tiče prevencije terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam. Druga prioritetna oblast se bavi zaštitom, uočavanjem i otklanjanjem pretnji od terorizma, kao i slabostima u sistemu zaštite. Treća prioritetna oblast se odnosi na krivično gonjenje za terorizam, uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i demokratije dok poslednja prioritetna oblast predstavlja odgovor sistema u slučaju terorističkog napada. U okviru treće prioritetne oblasti naglašeno je da je sistem krivičnog gonjenja terorista „kompatibilan sa opšteprihvaćenim međunarodnim standardima i preuzetim međunarodnim obavezama Republike Srbije“. U okviru ove prioritetne oblasti definisana su tri strategijska cilja: usklađenost nacionalnih propisa sa odgovarajućim rezolucijama Saveta bezbednosti UN, pravnim tekovinama EU i drugim međunarodnim standardima, zatim unapređen sistem otkrivanja, identifikacije i krivičnog gonjenja izvršilaca krivičnog dela terorizam i krivičnih dela povezanih sa terorizmom, uz poštovanje ljudskih prava i, na kraju, efikasno suđenje za krivično delo terorizam i druga krivična dela povezana sa terorizmom (Ilić 2022a, 58,59). U sklopu drugog strategijskog cilja ističe se da krivično gonjenje za krivična dela terorizma i krivična dela povezana sa terorizmom „zahteva sveobuhvatnost i multidisciplinarni

pristup“, te proklamuje da će se to, između ostalog, postići „intenziviranjem međunarodne saradnje, uključujući i saradnju sa INTERPOL-om, EVROPOL-om, kao i kroz međunarodno-pravnu pomoć u krivičnim stvarima“. Akcionim planom predviđa se da će se ovo postići kroz „određivanje kontakt tačaka, sprovođenje preporuka za poboljšanje efikasnosti saradnje i kroz razmenu dobrih praksi gonjenja terorista“. Akcionim planom, takođe, predviđeno je i usklađivanje sa Direktivom EU za suzbijanje terorizma (Directive (EU) 2017/541). Ovo je inače jedini navod u strategiji koji eksplicitno pominje međunarodnu krivičnopravnu saradnju, što je svakako pohvalno, ali nikako nije dovoljno, imajući u vidu značaj MKS za krivično gonjenje i vođenje krivičnog postupka protiv osumnjičenih za terorizam. Naime, gotovo da ni jedna vrsta dokaznih sredstava u takvim krivičnim postupcima ne može da se obezbedi bez primene mehanizama međunarodne saradnje u oblasti kontrole kriminala.

Zaključak

Efikasna reakcija na savremeni kriminal, čiji najopasniji oblici, po pravilu, imaju transnacionalni karakter, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou, u današnje vreme ne može se ni zamisliti bez primene odgovarajućih mehanizama međunarodne saradnje u oblasti kontrole kriminala. Normativni okvir međunarodne krivičnopravne saradnje u Evropi razvijao se postepeno, prvenstveno kroz usvajanje pravnih tekovina Saveta Evrope i EU, bilo kroz njihovu neposrednu primenu u praksi, bilo kroz njihovo transponovanje u nacionalna zakonodavstva. Oblici i mehanizmi MKS, prvobitno uspostavljeni kao strogo formalni i zasnovani na političkim kriterijumima i odlučujućoj ulozi izvršne vlasti, postepeno su se transformisali ka neformalnim i uprošćenijim oblicima i mehanizmima, zasnovanim na neposrednoj komunikaciji između pravosudnih organa različitih država i njihovoj odlučujućoj ulozi u donošenju odluka.

Značaj međunarodne krivičnopravne saradnje za kontrolu savremenog kriminala prepoznat je u većini bezbednosnih strategija, kako regionalnih organizacija, poput EU, tako i nacionalnih strategija. S obzirom da je pristupanje EU proklamovano kao jedan od strateških ciljeva Republike Srbije, u ovom radu su analizirani tekstovi pojedinih bezbednosnih strategija EU i odgovarajućih domaćih strateških dokumenata, kako bi se utvrdilo u kojoj meri i na koji način bi trebalo modifikovati domaće strateške dokumente, kako bi se na adekvatan način uskladili sa stateškim dokumentima EU, a zatim uspostavio odgovarajući normativni okvir za primenu savremenih oblika MKS.

Izvršena analiza dovodi nas do zaključka da bezbednosni strateški dokumenti EU posvećuju međunarodnoj saradnji u oblasti kontrole kriminala izuzetnu pažnju, te da je efikasna primena postojećih i razvoj novih oblika MKS, kako unutar EU, tako i sa državama i međunarodnim organizacijama van EU, jedan od prioritetnih strateških ciljeva u kontroli savremenih oblika kriminala, posebno OK i terorizma. Sa druge strane, domaći strateški dokumenti ne posvećuju dovoljno pažnje MKS, a ako se ona i spominje, to se čini na prilično uopšten način, bez specifikovanja oblika i mehanizama, kao i subjekata, odnosno organa, koji bi trebalo da budu nosioci MKS. S obzirom da strategija suprotstavljanja OK više nije u primeni, a da je strategiji koja se odnosi na terorizam istekao rok primene, nesumnjivo je da treba usvojiti nove strategije, a kao jedan od strateških ciljeva proklamovati razvoj savremenih oblika MKS u skladu sa strateškim dokumentima i normativnim okvirom EU. Ovo se posebno odnosi na oblike MKS zasnovane na načelu međusobnog priznanja sudskih odluka.

Normativni okvir za učestvovanje Srbije u međunarodnoj saradnji u domenu kontrole kriminala čine ratifikovane međunarodne konvencije UN i Saveta Evrope, Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima (ZMPPKS RS 2009), kako supsidijarni izvor, u kome je implementiran veći broj rešenja iz pomenutih konvencija, te brojni međunarodni bilateralni ugovori o pojedinim oblicima MKS[10], kao primarni izvori prava u ovoj materiji. Rešenja sadržana u ZMPPKS zasnovana su na načelu međusobne pravne pomoći, a ne na savremenijem načelu međusobnog priznavanja sudskih odluka (videti više Banović 2017). Osim toga, ovaj zakon donet je pre više od 13 godina, tako da, prvenstveno terminološki, a zatim i suštinski, nije usklađen sa promenama, koje su se u domaćem krivičnom zakonodavstvu u međuvremenu dogodile, što implicira potrebu za njegovim opsežnijim izmenama i dopunama, ili čak donošenjem potpuno novog zakona[11]. Nedavno usvajanje seta pravosudnih zakona je bila prilika da se u organizacionom smislu drugačije uredi i pitanje međunarodne pravne pomoći u Republici Srbiji, bolje definišu uloge različitih pravosudnih organa u pojedinim postupcima međunarodne pravne pomoći i usklade sa izmenama u krivičnoprocesnom zakonodavstvu, koje takođe nisu novina, ali do toga nažalost nije došlo (videti više Ilić 2022b). Pojedini bilateralni ugovori, posebno sa državama u okruženju, regulišu savremenija rešenja i pojedine oblike MKS

[10] Srbija u ovom trenutku ima zaključen ugovor o pojedinim oblicima MKS sa 32 države (videti više Bilateralni sporazumi u krivičnim stvarima 2023).

[11] U izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije u EU integracijama iz 2022. godine navodi se da je izrada novog zakonskog teksta u toku. Ista formulacija postojala je i u prethodnom izveštaju za 2021. godinu.

razvijene u okviru EU, ali prvenstveno oblike međunarodne policijske (npr. zajednički istražni timovi), a ne pravosudne, saradnje.

Kao pozitivan korak ka usklađivanju normativnog okvira i primene oblika MKS razvijenih u okviru EU trebalo bi spomenuti zaključenje sporazuma sa Evropolom (EUROPOL – Međunarodna policijska kancelarija) i Evrodžastom (EUROJUST – Agencija Evropske unije za pravosudnu saradnju), odnosno donošenje zakona kojima su ti sporazumi ratifikovani (Zakon o potvrđivanju Sporazuma o operativnoj i strateškoj saradnji između Republike Srbije i Evropske policijske kancelarije 2014; Zakon o potvrđivanju sporazuma o saradnji između Republike Srbije i Evrodžast-a 2019)[12].

Na kraju, trebalo bi naglasiti i činjenicu da se podaci o postupanju nadležnih državnih organa u okviru MKS ne prikupljaju na sistematizovan način, niti postoji jedinstvena metodologija prikupljanja i obrade tih podataka, kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu. Samim tim nemoguće je izvršiti bilo kakvu ozbiljniju analizu postupanja domaćih državnih organa u ovoj oblasti. S obzirom da je Ministarstvo pravde centralna tačka za komunikaciju, a često i organ koji donosi konačne odluke, te organ kome se, ili preko koga se dostavljaju zahtevi, logično bi bilo da ovo ministarstvo i oformi bazu podataka o celokupnoj MKS Srbije. Podaci o zaključenim multilateralnim i bilateralnim ugovorima, te njihovi tekstovi mogu se naći na sajtu Ministarstva pravde, ali podataka o postupanju ni ministarstva, ni drugih državnih organa, ni pojedinačno, niti integralno za određeni vremenski period nema (Banović 2017, 289).

Bibliografija

Bachmaier Winter, Lorena. 2010. „European investigation order for obtaining evidence in the criminal proceedings – Study of the proposal for a European directive". *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 9:580-589.

[12] U izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije u EU integracijama iz 2022. godine (navodi se da saradnja Srbije sa Evrodžastom funkcioniše preko Tužioca za vezu pri Evrodžastu, koji je počeo sa radom od marta 2020. godine). Prema pomenutom izveštaju Tužioci za vezu igraju važnu ulogu u omogućavanju tekućih istraga ozbiljnog prekograničnog organizovanog kriminala, terorizma itd., s obzirom na povećan broj slučajeva koji su povezani sa Zapadnim Balkanom. Srbija je 2021. godine postupila po 151 zahtevu Evrodžasta u 127 predmeta, što je povećanje od 34 odsto u odnosu na 112 predmeta u 2020. godini. Zatražila je saradnju u 24 slučaja. Tužilac za vezu je učestvovao u 3 zajednička istražna tima u 2021. godini. Srbija je ostala država, kojoj je Evrodžast uputio najviše zahteva za MKS u regionu, a treća, ukupno u mreži Evrodžasta, po broju zahteva za MKS koji su joj upućeni.

Banović, Božidar. 2010. "Zajednički istražni timovi kao oblik međunarodne krivičnopravne saradnje". U: *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske Unije i Saveta Evrope – Knjiga 5*, uredio prof. dr Stanko Bejatović, 167-182. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu.

Banović, Božidar. 2011. „Treći stub Evropske unije i načelo međusobnog priznavanja sudskih odluka u krivičnim stvarima". U*: Krivično zakonodavstvo Srbije i standardi Evropske unije*, uredio prof. dr Stanko Bejatović, 175-199. Kragujevac: Pravni fakultet, Institut za pravne i društvene nauke.

Banović, Božidar. 2017. „Međunarodna krivičnopravna saradnja i adekvatnost borbe protiv kriminaliteta". U: *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle):krivičnopravni aspekti*, uredio prof. dr Stanko Bejatović, 274-290. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Intermex.

Banović, Božidar i Goran P. Ilić. 2003. „Međunarodna krivičnopravna pomoć i državna zajednica Srbija i Crna Gora". *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 4 (2/3): 285-300.

Banović, Božidar i Stanko Bejatović. 2015. *Osnovi međunarodnog krivičnog prava*. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu.

Banović, Božidar, Stanko, Bejatović i Veljko, Turanjanin. 2020. *Međunarodno krivično pravo*. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu, Institut za pravne i društvene nauke.

(CEC) Commission of the European Communities. 2005. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. COM/2005/232 final, June 2, Developing a strategic concept on tackling organised crime. https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vhcrn0cjwldu

Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, *Official Journal of the European Union* L 88, 31. March 2017. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541

(EC) European Commission. 2018. European Production and Preservation Orders for electronic evidence in criminal matters. COM (2018) 225 final, April 17, Proposal for a Regulation of the European parliament and of the Council on European Production and Preservation Orders for electronic evidence in criminal matters. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A225%3AFIN

[EC] European Commission. 2020. The EU Security Union Strategy, COM (2020) 605 final, July 24, Communication from the Commission to the European

Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605&rid=6

(EC) European Commission. 2020. Communication from the Commission. COM (2020) 795 final, December 9, A Counter-Terrorism Agenda for the EU: Anticipate, Prevent, Protect, Respond. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0795

(EC) European Commission. 2021. EU Strategy to tackle organized crime (2021-2025). COM (2021) 170 final, April 14, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0170

Directive (EU) 2014/41 of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters, *Official Journal of the European Union* L 130, 1. May 2014. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0041

Garland, David. 2001. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Ilić, Aleksandra. 2022a. "Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima u svetlu nove organizacije krivičnog pravosuđa". U: *Raskršća međunarodnog krivičnog i krivičnog prava– reforma pravosudnih zakona Republike Srbije*, uredili prof. dr Milan Škulić, doc. dr Ivana Miljuš i Aleksa Škundrić, 69-81. Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo i Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.

Ilić, Aleksandra. 2022b. "Pojedini elementi strateško-normativnog odgovora Republike Srbije u sferi suzbijanja terorizma". U: *Strateški i normativni okvir Republike Srbije za reagovanje na savremene bezbednosne rizike,* uredili prof. dr Božidar Banović i dr Nenad Stekić, 56-75. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.

Klimek, Libor. 2017. *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*. Cham: Springer International Publishing.

Klip, Andre. 2012. *European Criminal Law: An integrative Approach*. Cambridge: Intersentia.

Krapac, Davor. 2005. „Novi Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u kaznenim stvarima: načela i postupci". *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 12 (2): 669-672.

Matić Bošković, Marina. 2022. *Krivično procesno pravo EU*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. 2023. "Bilateralni sporazumi u krivičnim stvarima". Pristupljeno 14. aprila 2023. https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/25262/bilateralni-sporazumi-u-krivicnim-stvarima-.php

Mitsilegas, Valsamis. 2009. *EU Criminal Law*. Oxford and Portland: Hart Publishing.

[Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala RS] Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala Republike Srbije. 2009. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 23/2009.

[Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina RS] Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina Republike Srbije. 2017. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 94/2017.

[Odluka o prestanku primene pojedinih dokumenata javnih politika RS] Odluka o prestanku primene pojedinih dokumenata javnih politika Republike Srbije. 2021. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 109/2021.

Regulation (EU) No. 2008/615/JHA of the Council of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. *Official Journal of the European Union*, L 210 06. August 2008. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008D0615

Regulation (EU) No. 2021/784 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 on addressing the dissemination of terrorist content online. *Official Journal of the European Union*, L 172, 17. May 2021. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R0784

Soković, Snežana. 2001. „Kontrola kriminaliteta u sistemu prava EU". *Revija za evropsko pravo*, 7(2/3): 51–69.

Stojković, Biljana. 2009. „Različiti pristupi upotrebi pojma strategija u savremenom dobu". *Vojno delo* 61(3): 241-269.

[Strategija nacionalne bezbednosti RS] Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. 2019. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 94/2019.

Škulić, Milan. 2015. „Osnovni institucionalni oblici međunarodne saradnje u suzbijanju organizovanog kriminaliteta". U: *Međunarodna sudska, tužilačka i policijska saradnja u borbi protiv kriminala*, uredio dr Sreto Nogo, 268 – 284. Beograd: Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex.

[The EU Commission] The European Union Commission. 2022. Izveštaj Evropske Komisije o napretku Srbije u EU integracijama (Commission staff working document – Serbia 2022 Report). 2022. Strasbourg. SWD(2022) 338 final – https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=SWD:2022:338:FIN

Vasiljević, Tihomir. 1964. *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*. Beograd: Naučna knjiga.

Vervaele, John A.E. 2014. *European criminal justice in the post-Lisbon area of freedom, security and justice*. Trento: Università degli Studi di Trento.

[Zakon o potvrđivanju evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa dodatnim protokolom] Zakon o potvrđivanju evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa dodatnim protokolom. 2001. *Službeni list SRJ,* broj 10/2001.

[Zakon o potvrđivanju konvencije o visokotehnološkom kriminalu] Zakon o potvrđivanju konvencije o visokotehnološkom kriminalu. 2009*. Službeni glasnik Republike Srbije*, Međunarodni ugovori, broj 19/2009.

[Zakon o potvrđivanju Sporazuma o operativnoj i strateškoj saradnji između Republike Srbije i Evropske policijske kancelarije] Zakon o potvrđivanju Sporazuma o operativnoj i strateškoj saradnji između Republike Srbije i Evropske policijske kancelarije. 2014. *Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori*, broj 5/2014.

[Zakon o potvrđivanju sporazuma o saradnji između Republike Srbije i Evrodžast-a] Zakon o potvrđivanju sporazuma o saradnji između Republike Srbije i Evrodžast-a. 2019. *Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori*, broj 14/2019.

[ZMPPKS RS] Zakon o međunarodnoj pravnoj pomoći u krivičnim stvarima Republike Srbije. 2009. *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 20/2009.

Božidar BANOVIĆ, Aleksandra ILIĆ

INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS AS A STRATEGIC COMMITMENT IN THE CONTROL OF ORGANIZED CRIME AND TERRORISM

Abstract: The international dimension characterizes contemporary forms of organized crime (OC) and terrorism. In contrast, in most countries' current criminal justice systems, the principle of sovereignty, based on the exclusive competence of the national state in combating crime, is still dominant in the current criminal justice systems, both on a normative and practical basis level. This contradiction significantly impacts the effectiveness of controlling the mentioned forms of crime. As a solution, the development of existing and normative regulation and practical application of new forms of international criminal law cooperation (ICC) is imposed, which is highlighted as one of the dominant goals in a series of international strategic documents related to the suppression and prevention of modern forms of crime. This especially applies to the strategic documents of the European Union (EU), within which forms of the ICC based on modern principles, such as the principle of "mutual recognition of court decisions," have been developed. Therefore, implementing the mentioned forms of the ICC in the criminal legislation of Serbia should be one of the strategic goals of our country joining the EU. As part of this paper, an analysis of the content of relevant EU strategic documents will be carried out, in which the ICC in the control of OC and terrorism is highlighted as one of the strategic goals, and then the corresponding content of domestic strategies, which refer to the same matter, intending to define a proposal for revision valid and introduce relevant contents, related to the ICC, into future domestic strategic documents.

Keywords: organized crime, terrorism, crime control, strategy, international criminal law cooperation.

UDK 351.78:343.9.02(497.11)
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 595–620
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304595M

Originalni naučni rad
Primljen 12. 5. 2023
Odobren 27. 10. 2023

Međunarodni napori u suzbijanju finansiranja terorizma u kontekstu pravnog usaglašavanja Republike Srbije

Jana MARKOVIĆ[1], Petar STANOJEVIĆ[2]

Apstrakt: Savremeni terorizam predstavlja jedan od kritičnih društvenih problema, ozbiljnu pretnju po živote, osnovna prava građana i vrednosti društva. Finansiranje terorizma prepoznato je kao poseban bezbednosni rizik, kao nezakonita i veoma opasna praksa koja predstavlja značajnu pretnju nacionalnoj i međunarodnoj bezbednosti. Terorističke organizacije i njihove aktivnosti poput planiranja, pripremanja i izvođenja terorističkih akata najčešće su podržane sredstvima iz ilegalnih izvora, mada podjednako zabrinjava činjenica da se u nemalom broju slučajeva finansiranje vrši sredstvima koja su potpuno legalna. S obzirom na ulogu koju finansiranje ima, kao neizostavni element borbe protiv terorizma nameće se upravo borba protiv njegovog finansiranja. Usled nacionalnog i međunarodnog karaktera ove kriminalne aktivnosti, neophodno je da napori koji se ulažu u suzbijanje finansiranja i uopšte terorizma imaju transnacionalni karakter sa velikim ulaganjem u međusobnu saradnju. To se čini kroz stroge finansijske propise, praćenje sumnjivih transakcija, zamrzavanje imovine osumnjičenih pojedinaca ili organizacija umešanih u terorizam, i druge aktivnosti. Ovo istraživanje ima za cilj da analizom međunarodnih dokumentata ukaže na institucionalizovane napore koji su do sada načinjeni u oblasti suzbijanja finansiranja terorizma. Uz to, napraviće se osvrt na mehanizme koje je Republika Srbija uspostavila

[1] Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Beograd, saradnik u nastavi, markovicfb22@gmail.com, https://orcid.org/0009-0003-0676-8213

[2] Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Beograd, redovni profesor, petar.stanojevic@fb.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0002-4964-9113

Rad je nastao u okviru projekta koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru Programa "IDEJE" Management of New Security Risks – Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

u oblasti suzbijanja finansiranja terorizma, a u skladu sa naporima međunarodne zajednice na tom polju.

Ključne reči: bezbednosni rizici, finansiranje terorizma, suzbijanje finansiranja, međunarodna zajednica, Republika Srbija

Uvod

Finansiranje terorizma jeste jedno od inkriminisanih dela koje se povezuje sa krivičnim delom terorizma kako u nacionalnim legislativama, tako i na međunarodnom nivou. Naime, terorizam se kao oblik primene nasilja može svrstati u međunarodna krivična dela u širem smislu. Reč je o krivičnim delima koja su propisana pravilima koja nisu strogo opšteprihvaćena, ali ugrožavaju vrednosti, te međunarodna zajednica želi da ih inkriminiše i sankcioniše, ali u okvirima nacionalnih zakonodavstava (Бановић et al. 2020, 78-79). Terorizam je međunarodni zločin (videti, na primer, Cassese [2006] o terorizmu kao zločinu *per se*) i s obzirom na to da ne poznaje nacionalne granice, već nekoliko decenija je okarakterisan kao savremeni globalni problem, koji upravo zbog svoje prirode predstavlja međunarodnu opasnost i povlači za sobom međunarodnu saradnju u njegovom suzbijanju kao neizbežnu aktivnost. Reč je o fenomenu koji se može porediti sa politički relevantnim dešavanjima u sistemu međunarodnih odnosa (Cassese 2006). Jedan od aspekata terorizma i terorističkog akta kao njegovog „sredstva" za ostvarivanje ciljeva jeste obezbeđivanje finansijskih sredstava. Iako za samo izvođenje nije potrebno izdvajati velike količine novca, ne treba zanemariti sve korake koji nužno prethode samom terorističkom aktu. Upravo ti koraci, poput propagande, regrutovanja, obuke i plaćanja terorista, nabavke potrebnih resursa i planiranja napada, komunikacija, izgradnje, održavanja i unapređenja čitave strukture terorističkih organizacija zahtevaju količine novca za koje bi bilo veoma pogrešno reći da su male ili zanemarljive. Dakle, treba imati na umu da finansiranje terorizma predstavlja daleko više od finansiranja terorističkih akata. Imajući u vidu navedeno, borba protiv finansiranja terorizma prepoznata je i sasvim sigurno jeste jedan od aspekata borbe protiv terorizma kao zločina.

Rad ima za cilj da pruži uvid u međunarodne napore načinjene u oblasti suzbijanja finansiranja terorizma, obraćajući posebnu pažnju na inicijative koje preduzimaju međunarodne organizacije, u prvom redu Ujedinjene nacije i

Evropska unija, a potom i organizacije poput Grupe za finansijske akcije (eng. *Financial Action Task Force − FATF*). Rad treba da pokaže da međunarodna zajednica kontinuirano radi na unapređenju mehanizama suprotstavljanja ovom fenomenu koji ne prestaje da bude aktuelan, među kojima pored usvajanja legislative značajnu ulogu ima negovanje i unapređenje saradnje, ulaganje u sprovođenje istraživanja i razvijanje inovacija.

Rad je organizovan tako da se prvi deo bavi samim fenomenom terorizma, kako bi se postepeno fokus preneo sa opštijeg pojma na poseban – finansiranje terorizma. Uz definisanje terorizma kao polazne osnove dalje diskusije, ovaj deo rada još samo ukazuje na pitanja povezana sa terorizmom, poput medijskog diskursa, straha od terorizma i kršenja ljudskih prava o kojima se može dalje istraživati. Drugi deo rada bliži je samoj temi i ispituje fenomen finansiranja terorizma, glavne izvore finansiranja terorizma, načine kretanja sredstava i neke od oblika finansiranja terorizma. Treći deo i ujedno centralni, kojim treba da se ostvari cilj rada, ukazuje na glavne međunarodne napore koji su načinjeni na polju suzbijanja finansiranja terorizma, kao i alate koji se koriste i inicijative koje su preduzete na ovom polju.

Terorizam kao savremeni bezbednosni rizik

Terorizam je još jedna društvena pojava koja iza sebe nema jednu opšteprihvaćenu definiciju na međunarodnom nivou. U vezi sa ovom činjenicom, može se osećati nelagodnost, ali ne i čuđenje. Naime, da bi jedna opšteprihvaćena definicija postojala neophodno je postići saglasnost svih država međunarodne zajednice. Postizanje saglasnosti suočeno je pak sa činjenicom da jedan nasilni čin nikada neće biti okarakterisan kao teroristički od strane svih država međunarodne zajednice, jer dok će za neke biti teroristički čin, uvek će biti bar jedna država koja će taj nasilni čin smatrati, na primer, borbom za nacionalnu slobodu i samoopredeljenje. Upravo tu, ulazimo kao pojedinci i kao međunarodna zajednica u začaran krug. Sa jedne strane, da bismo mogli da prepoznamo terorizam neophodno je da ga prethodno definišemo, a da bismo isti definisali neophodno je da ga odredimo i razgraničimo od drugih sličnih pojava.

Reč je o društvenom fenomenu multidisciplinarnog karaktera, za koji postoji verovatno onoliko određenja koliko i autora, naučnika i stručnjaka, koji su se bavili određenjem ove kategorije nasilja (videti, na primer, Соколовић [2012], Ђорђевић [2015], Бодрожић [2016], Sorel [2003] o određenju i definisanju

terorizma). Karakter Organizacije Ujedinjenih nacija nameće se kao pragmatični razlog da upravo ona treba da bude međunarodni entitet koji će uzeti i zadržati vodeću ulogu u rešavanju problema definisanja ovog fenomena, ne osporavajući nesumnjiv doprinos koji je imala i ima u borbi protiv terorizma. Uz to, nije realno očekivati usvajanje delotvornih međunarodnih ugovora o borbi protiv terorizma bez svetski prihvaćene definicije terorizma (Ђорђевић 2015, 38). Najviše što je do sada postignuto na ovom polju jeste uvođenje jedinstvene definicije terorizma za celokupan prostor Evropske unije usvajanjem *Okvirne Odluke Saveta o borbi protiv terorizma* (Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism). Ovaj dokument je zamenjen novom *Direktivom 2017/541* usvojenom 2017. godine koja je i danas aktuelna. U navedenom dokumentu, terorizam se definiše kao namerno delo, definisano kao krivično delo prema nacionalnom zakonodavstvu, koje s obzirom na svoju prirodu ili kontekst može ozbiljno da ošteti državu ili međunarodnu organizaciju onda kada je počinjeno sa ciljem: (a) ozbiljnog zastrašivanja stanovništva; (b) neopravdanog primoravanja vlade ili međunarodne organizacije da izvrši ili se uzdrži od izvršenja bilo kakvog čina; (v) ozbiljnog destabilizovanja ili uništavanja osnovnih političkih, ustavnih, ekonomskih ili društvenih struktura zemlje ili međunarodne organizacije (Directive (EU) 2017/541, Article 3).

Terorizam kao globalna pretnja ne prouzrokuje više žrtava od oružanih sukoba ili nestašice hrane i gladi. Međutim, jedan atribut – strah koji izaziva među stanovništvom, nacionalnim i globalnim, čini ga jednom od visoko pozicioniranih rizika na listama izazova, rizika ili pretnji nacionalnih država i međunarodnih organizacija, koje usvajaju posebna strateška dokumenta u svrhu njegovog suzbijanja[3]. Taj strah pothranjen je široko prisutnom svešću o mogućoj upotrebi nuklearnog, hemijskog i radiološkog oružja od strane terorista. Iako je upotreba nuklearnog oružja malo verovatna, napad radiološkom prljavom bombom, biološkim materijalima ili industrijskim hemikalijama moguće je izvesti, o čemu imamo i sasvim dovoljno dokaza koji se toj tvrdnji mogu priložiti. Uzmimo za primer da su od 1970. do 2019. zabeležena 33 teroristička napada sa biološkim

[3] U Republici Srbiji, u najvišem strateškom aktu, terorizam zauzima peto mesto u hijerarhiji izazova, rizika i pretnji bezbednosti u odnosu na posledice koje može izazvati (Strategija nacionalne bezbednosti 2019). U Strategiji unutrašnje bezbednosti SAD, postoji čak 55 reči koje se odnose na terorizam (Homeland Security Council 2007). U Strategiji nacionalne bezbednosti Ruske Federacije, sprečavanje i suzbijanje terorizma uključujući i pokušaje izvršanja akata nuklearnog, hemijskog i biološkog terorizma je prepoznato kao jedan od zadataka državne politike (Указ 2021). Na primeru Evropske Unije (kao međunarodne zajednice koja ima svoju definiciju terorizma), terorizam je prepoznat kao oblik kriminaliteta koji ugrožava interese Zajednice (Treaty of Lisbon).

agensima (Tin et al. 2022) ili između 1970. i 2017. 383 teroristička napada koja su uključivala hemijsko oružje (DeLuca et al. 2020). Dalje, strah, koji je po nekim autorima veći prilikom terorističkih napada nego prirodnih katastrofa (Alexander and Klein 2006), po pravilu je podupret medijskim izveštavanjem koje je neretko senzacionalističko, preterano i ispunjeno dezinformacijama. Usled toga, pored uloge koje imaju u informisanju stanovništva i često u borbi protiv različitih oblika kriminaliteta, mediji doprinose širenju straha i neretko masovne panike podižući u neku ruku publicitet teroristima. U tom pravcu, vrlo lako se ulazi u novu problematiku – zadiranje u demokratska načela osnovnih sloboda i prava čoveka pod (opravdanim ili ne) izgovorom borbe protiv terorizma. Samo jedno od pitanja oko kojeg bi se mogle voditi opsežne rasprave jeste opravdanost primene posebnih istražnih mera i u slučajevima postojanja sumnje u vezi sa mogućnošću izvršenja terorističkih akata, uključujući i pripremanje istih. Ili jednostavnije, pitanje borbe protiv terorizma u svetlu zaštite osnovnih sloboda i prava građana nasuprot slobodi i pravima onih koji ih zloupotrebljavaju kriminalnim i u ovom slučaju terorističkim aktivnostima. Svakako, borba protiv terorizma i poštovanje ljudskih prava dva su cilja koja treba da budu pri samom vrhu liste ciljeva čijem ostvarivanju teže nacionalne države i međunarodna zajednica. S obzirom na temu rada, ne bi bilo opravdano zadržavati se na pitanjima medijskog diskursa, straha od terorizma i kršenja ljudskih prava koja su svakako međusobno povezana. Ipak zbog svoje stalne aktuelnosti, kontroverza, ali i važnosti kako za pojedinca, tako i ukupnu međunarodnu zajednicu ona zavređuju da budu tema budućih multidisciplinarnih rasprava.

Rizici finansiranja terorizma

Savremeni terorizam karakteriše kontinuirano izdvajanje resursa za delovanje terorista i terorističkih organizacija, kao i izvođenje samog terorističkog čina. U vezi sa tim, finansiranje terorizma prepoznaje se kao poseban rizik, pretnja čije minimiziranje zahteva napore kako na nacionalnim nivoima, tako i u međunarodnoj areni. Najpre, pod finansiranjem terorizma podrazumeva se „namerno stavljanje na raspolaganje ili prikupljanje sredstava na bilo koji način, direktno ili indirektno, sa namerom njihove upotrebe ili znajući da će se ona u celosti ili delimično upotrebiti za činjenje ili doprinos činjenju bilo kog krivičnog dela iz članova od 3 do 10“ (Directive (EU) 2017/541, Article 11, para. 1; Directive (EU) 2015/849). Reč je o sledećim delima: dela terorizma, dela koja se odnose na terorističku grupu, javno podsticanje na izvršenje dela terorizma, regrutovanje za terorizam, obezbeđivanje treninga za terorizam, obučavanje za terorizam,

putovanje u svrhu terorizma, organizovanje ili na drugi način omogućavanje putovanja u svrhu terorizma (Directive (EU) 2017/541, Article 3-10). Kod pojedinih krivičnih dela (dela terorizma, dela koja se odnose na terorističku grupu i putovanja u svrhu terorizma) „nije nužno da se sredstva upotrebe ... niti se zahteva da učinilac zna za koje se određeno krivično delo ili krivična dela sredstva nameravaju upotrebiti“ (Directive (EU) 2017/541, Article 11, para. 2). Priložena definicija, koja je usvojena na nivou Evropske unije, svoj oslonac ima u *Međunarodnoj konvenciji o suzbijanju finansiranja terorizma*. Prema ovoj Konvenciji, lice je počinilo krivično delo ukoliko je „na bilo koji način, neposredno ili posredno, nezakonito i namerno, obezbedilo ili prikupilo sredstva sa namerom da se ona upotrebe ili znajući da će ona biti upotrebljena, u celini ili delimično, radi činjenja određenih propisanih dela“ (UNGA 1999, Article 2) među kojima su i terorističke aktivnosti.

Iako je u funkciji suzbijanja finansiranja terorizma, važno napraviti distinkciju između različitih aspekata finansiranja terorizma, kako postoji širok spektar metoda za prikupljanje, kretanje i skladištenje sredstava, na ovom mestu će samo ukratko biti napravljen osvrt na navedeno. Izvori finansiranja terorizma se ugrubo mogu podeliti na legalne izvore poput prihoda koji su stečeni legalnim poslovanjem, zloupotrebom dobrotvornih i neprofitnih organizacija ili donacija, i nelegalne izvore odnosno prihode stečene aktivnostima kao što su trgovina narkoticima, oružjem, vrednostima poput hartija od vrednosti, zlata, dijamanata ili umetničkih dela, ili prihode stečene prevarama, proneverama, otmicama ili iznudama. Novac se može prikupljati i od plata, uštedevine ili socijalne pomoći, odnosno različitih taksi (primer je zekat). Uz to, nije zanemarljivo ni finansiranje od strane državnih entiteta ili organizacija, odnosno takozvano „sponzorsko finasiranje“. Prenos novčanih sredstava moguće je takođe izvesti na više načina – fizički prenos novca, korišćenje usluga finansijskog sektora, trgovina, donacije ili alternativni sistemi za slanje novca kao što je „havala“[4]. Uopšteno, prema predmetu finansiranja može se napraviti distinkcija između onog koje se odnosi na konkretnu operaciju (za izvršenje terorističkog akta) i onog koje je u funkciji podrške strukturi i sveukupnim operacijama terorističke organizacije. S obzirom na to da države i međunarodna tela kontinuirano razvijaju mehanizme za otkrivanje i sprečavanje finansiranja, teroristi redovno prilagođavaju načine i mesta

[4] Na primer, u Republici Srbiji, u periodu 2018-2020. novac za finansiranje terorizma najčešće je poticao od ličnih primanja i verskih grupacija, dok je najčešće korišćen način za prenos novca bio preko međunarodnih platnih institucija – agenti za prenos novca (Министарство финансија Републике Србије 2021, 170).

prikupljanja i premeštanja sredstava i druge imovine kako bi zaobišli zaštitne mere koje su uspostavljenje upravo da bi otkrivale i ometale ovu aktivnost.

Važno je imati na umu da je sam teroristički akt samo jedna aktivnost kojoj terorističke organizacije pribegavaju. Iza nje stoje brojne druge aktivnosti poput regrutovanja, indoktrinacije, obuke, logističke podrške, širenja propagande, političkih aktivnosti i drugih koje zahtevaju materijalnu podršku. Upravo zato, nije opravdano tvrditi da su s obzirom na relativno nisku cenu samog terorističkog akta aktivnosti pronalaženja, zamrzavanja i zaplene imovine kritične (Biersteker and Eckert 2003, 7), jer je ipak to samo jedna aktivnost koja se finansira sredstvima prikupljanim za terorističke organizacije i njihovo delovanje. U vezi sa navedenim, ne škodi imati na umu da je uprkos niskim troškovima izvođenja terorističkih napada, šteta koja je njima prouzrokovana daleko od zanemarljive. Procenjuje se da je od 2000. do 2018. godine terorizam koštao svetsku ekonomiju oko 855 milijardi dolara (Bardwell and Iqbal 2021).

Jedan od oblika finansiranja terorizma jeste delo pranja novca. Ustaljeno je zajedničko korišćenje ovih termina – „pranje novca i finansiranje terorizma“ naročito u nacionalnim i međunarodnim dokumentima koji se usvajaju u cilju njihovog suzbijanja. Iako se neretko i pogrešno pranje novca poistovećuje sa finansiranjem terorizma, reč je o dve različite pojave. Pranje novca vrši se kako bi se novac stečen ilegalnim aktivnostima „oprao“ i kao takav „čist“ koristio u različite svrhe bez obzira na njenu legalnost. Sa druge strane, finansiranjem terorizma novac se, bilo on stečen legalnim ili nelegalnim putem, koristi za obezbeđivanje novčanih sredstava za različite potrebe terorističkih organizacija ili terorista pojedinaca. Zajednička komponenta ove dve nelegalne aktivnosti jesu finansijske transakcije i mehanizmi koje države imaju na raspolaganju u borbi protiv ovih pojava. Suštinska razlika jeste motiv delovanja koji se u prvom slučaju odnosi na finansijsku dobit, dok je u drugom slučaju delovanje obojeno uglavnom ideološkim i političkim motivima. Takođe, značajno je ukazati na to da dok se pranje novca svrstava pod organizovani kriminal, terorizam to svakako nije. Može se reći da je finansiranje terorizma „prljavim novcem“ najčešća spona između organizovanog kriminala i terorizma (videti, na primer, Mijalković, Bošković i Nikač [2011]). Slično navedenom, postoji i takozvano „prljanje novca“ (eng. *Blackwashing*) kojim se sredstva iz legalnih izvora, na primer novac prikupljen u dobrotvorne svrhe ili subvencije države i socijalna davanja preusmeravaju u svrhu radikalizacije, regrutacije ili terorizma (Управа за спречавање прања новца 2008). U svakom slučaju, mnogo je lakše koristiti legalno stečen novac za finansiranje terorizma, a naročito onda kada postoji velika fizička udaljenost između finansijera i onoga ko/šta se finansira.

Međunarodni napori u suzbijanju finansiranja terorizma

Jedan od najznačajnijih mehanizama koje države imaju na raspolaganju u borbi protiv terorizma jesu mehanizmi sprečavanja i suzbijanja njegovog finansiranja. U vezi sa naporima država učinjenih na ovom polju, početak borbe se može pratiti na tlu Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva. U Sjedinjenim Američkim Državama, rad na sprečavanju finansiranja terorizma otpočet je sredinom 1990ih kada su američke institucije pretrpele štetu prouzrokovanu terorističkim napadima, što je skoro deceniju kasnije od započinjanja rada na borbi protiv pranja novca (Levi 2010, 652). Kamen temeljac borbe protiv pranja novca postavljen je usvajanjem *Konvencije Ujedinjenih nacija protiv nedozvoljenog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci* kada je usvojena i prva pravna definicija pranja novca, prepoznatog kao jedan od oblika finansiranja terorizma (ECOSOC 1998). Ipak, tek nakon 11. septembra 2001. godine, međunarodni režim borbe protiv pranja novca proširen je u značajnoj meri na finansiranje terorizma (Bakowski 2012, 4). Napori koji su učinjeni u oblasti sprečavanja novca doprinose ujedno i sprečavanju finansiranja terorizma uzimajući u obzir da sredstva za finansiranje terorizma mogu da potiču iz ilegalnih izvora, pa ona mogu već biti pokrivena okvirom za borbu protiv pranja novca na nacionalnom i međunarodnom planu. Na tlu Ujedinjenog Kraljevstva 1989. godine stupio je na snagu *Zakon o sprečavanju terorizma (privremene odredbe) iz 1989* kojim je obuhvaćena oblast o finansijskoj podršci terorizmu, i to onoj koja doprinosi terorističkim aktima, resursima zabranjenih organizacija, zadržavanju ili kontroli terorističkih sredstava sa oblašću otkrivanja informacija o terorističkim fondovima (Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989, Part III).

Finansiranje terorizma je poput samog terorizma globalna pretnja i problem celokupne međunarodne zajednice čije rešavanje zahteva zajedničke napore. Ujedinjene nacije su sasvim očekivano preuzele prvi korak u ovom polju. Naime, Generalna skupština je 1996. godine odlučila da osnuje *Ad hoc* komitet za izradu konvencija koje imaju za cilj borbu protiv određenih vrsta terorističkih aktivnosti, a potom i da razvije sveobuhvatni pravni okvir borbe protiv međunarodnog terorizma. Jedan od proizvoda rada Komiteta bilo je usvajanje već pomenute Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma decembra 1999. godine. Konvencija je postavila osnove suzbijanja finansiranja terorizma određujući osnovne obaveze za države članice, a to je da inkriminišu finansiranje terorizma kao posebnog krivičnog dela, unaprede saradnju sa drugim državama članicama i obezbede međunarodnu pravnu pomoć na ovom planu, kao i da uspostave sistem otkrivanja i prijavljivanja od strane finansijskih organizacija, transakcija i lica za koje se sumnja da su u vezi sa finansiranjem terorizma.

Par meseci ranije, u oktobru 1999. godine Savet bezbednosti je usvojio *Rezoluciju 1267,* koja se odnosila na situaciju u Afganistanu i kojom je pozvao sve države članice da zamrznu fondove i druga finansijska sredstva Talibana (UNSC Res. 1267, Article 4b). Značajan korak napravljen je 2001. godine usvajanjem *Rezolucije 1373*, obavezujući sve države članice Ujedinjenih nacija da, pored ostalog inkriminišu aktivnosti na finansiranju terorizma (UNSC Res. 1373, Article 1a), kao i da u potpunosti implementiraju relevantne međunarodne konvencije i protokole koji se odnose na terorizam i rezolucije 1269 (1999) i 1368 (2001) (UNSC Res. 1373, Article 3e). Obe rezolucije 1267 i 1373 odredile su osnivanje Odbora u sklopu Saveta bezbednosti, koji bi u svom sastavu brojao sve članove ovog Saveta. Poput Rezolucije 1373 koja se nadovezuje na Međunarodnu konvenciju o suzbijanju finansiranja terorizma, 2019. godine usvojena je *Rezolucija 2462* koja poziva države da sprovode finansijske istrage i traže načine za rešavanje izazova u pribavljanju dokaza, razmotre dostupnost svojih lista za zamrzavanje imovine, ulažu sredstva u sprovođenje režima sankcija, ojačaju ojača pristup informacijama i analitičke kapacitete, intenziviraju i ubrzaju blagovremenu razmenu relevantnih operativnih informacija i finansijskih obaveštajnih podataka, poboljšaju sledljivost i transparentnost finansijskih transakcija i ojačaju međunarodnu saradnju u sprečavanju i suzbijanju i sve to u sferi borbe protiv finansiranja terorizma i u skladu sa usvojenim rezolucijama i normama međunarodnog prava (UNSC Res. 2462).

Od značajnih dokumenata mogu se izdvojiti i *Globalnu strategiju Ujedinjenih nacija za borbu protiv terorizma* kao instrument za unapređenje nacionalnih, regionalnih i međunarodnih napora u borbi protiv terorizma (UNGA Res. 60/288). *Rezolucijom Generalne skupštine UN 71/291* osnovana je 2017. godine Kancelarija za borbu protiv terorizma u koju su premešteni Kancelarija Radne grupe za sprovođenje borbe protiv terorizma i Centar Ujedinjenih nacija za borbu protiv terorizma (UNGA Res. 71/291). Ova kancelarija od 2018. godine izvršava aktivnosti i kao sekretarijat *Sporazuma o borbi protiv terorizma*. Od maja 2023. godine, ova inicijativa okuplja 46 subjekata, kao članove ili posmatrače, uključujući 42 entiteta Ujedinjenih nacija, kao i INTERPOL, Svetsku carinsku organizaciju, Interparlamentarnu uniju i Radnu grupu za finansijsku akciju (FATF) (Office of Counter-Terrorism, n.d.).

Kada je reč o nešto „nižem nivou“ međunarodne saradnje, *Lisabonskim ugovorom* ratifikovanim od strane država članica Evropske unije, propisano je da u pogledu sprečavanja i borbe protiv terorizma i srodnih aktivnosti, Evropski parlament i Savet, definišu okvir za administrativne mere u vezi sa kretanjem kapitala i plaćanjem, kao što je zamrzavanje sredstava, finansijske imovine ili ekonomske dobiti koja pripada, ili u vlasništvu ili u posedu fizičkih ili pravnih lica,

grupa ili nedržavnih subjekata (Treaty of Lisbon, Article 61H). Ovo je bio prvi dokument u kojem se eksplicitno daje nadležnost Evropskoj uniji za usvajanje mera zamrzavanja imovine protiv pojedinaca. Samim tim, moguće je izvesti zaključak da je ovim aktom postavljen oslonac za sve ostale akte usvojene u oblasti suzbijanja finansiranja terorizma na nivou Evropske unije. *Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma* podvukla je potrebu za oduzimanjem imovinske koristi stečene krivičnim delima i, u tom cilju, iznela je pravila po kojima državni organi može oduzeti imovinu i imovinsku korist, propisujući odredbe koje se odnose na mere koje treba preduzeti na nacionalnom nivou, međunarodnu saradnju, kao i mehanizme praćenja i rešavanja sporova. Finansijske kontrole na nacionalnom nivou prepoznate su kao značajan mehanizam u suzbijanju finansiranja globalnog terorizma (Council of Europe 2005). Finansijske mere koje su bile primenjene nakon 2001. godine bile su među najmoćnijim alatima koje su primenile Sjedinjene Države i međunarodna zajednica (Biersteker and Eckert 2003, 1).

Regulatorni okvir EU za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma sastoji se od nekoliko dokumenata. Već pomenuta Direktiva 2017/541 koja se bavi borbom protiv terorizma, između ostalog, u članu 11, definiše finansiranje terorizma kao krivično delo povezano za terorističkim aktivnostima. *Direktiva 2015/849*, poznata kao *Četvrta direktiva protiv pranja novca* ima za cilj da spreči korišćenje finansijskog sistema EU u svrhe pranja novca i finansiranja terorizma obavezujući države članice da osiguraju da ove aktivnosti budu zabranjene (Directive (EU) 2015/849, Article 1, para. 1-2). Usled intenziviranja pretnje od terorizma na globalnom nivou, a posebno nakon terorističkih napada u Parizu i Briselu, 2018. godine je usvojena *Peta direktiva protiv pranja novca* ili *Direktiva 2018/843*. Ova direktiva uvodi nove normativne odredbe koje treba da spreče pristup finansijskim resursima od strane kriminalaca, uključujući i one koji se koriste za terorističke aktivnosti. Njen značaj ogleda se i u uvođenju definicije virtuelne valute (preuzela je definiciju virtuelnih valuta prisutnu u više akata) i nove kategorije pružaoca usluga vezanih za virtuelnu imovinu. Reč je o „entitetu koji pruža usluge zaštite privatnih kriptografskih ključeva u ime svojih klijenata, za držanje, skladištenje i prenos virtuelnih valuta“ (Directive (EU) 2018/843, Article 1, para. 1). Regulisanje virtuelnih valuta i pripejd kartica radi sprečavanja finansiranja terorizma jedna je od glavnih promena načinjenih ovom direktivom. Takođe, moguće je izvući zaključak da je ovom direktivom uspostavljen efikasan i sveobuhvatan pravni okvir za rešavanje pitanja prikupljanja novca ili imovine u terorističke svrhe zahtevajući od država članica da identifikuju, razumeju i ublaže rizike vezane za pranje novca i finansiranje terorizma (preambula). Iste godine

usvojena je još jedna direktiva – *Šesta direktiva protiv pranja novca (Direktiva 2018/1673)* i to kao podrška Direktivi 2018/849, a koja za cilj ima borbu protiv pranja novca putem krivičnog zakona, omogućavajući efikasniju i bržu prekograničnu saradnju nadležnih organa (Directive (EU) 2018/1673, Preamble). Iako je prevashodno usmerena na borbu protiv pranja novca, kako je pranje novca povezano sa finansiranjem terorizma i organizovanim kriminalom, ova direktiva se odnosi i na suzbijanje svih kriminalnih aktivnosti (krivičnih dela) povezanih sa terorizmom. Najnoviji korak koji je načinjen u ovoj oblasti jeste usvajanje *Uredbe 2023/1113* o informacijama koje se prilažu prilikom prenosa novčanih sredstava i određene kriptoimovine i o izmeni Direktive 2015/849. U ovoj uredbi, Evropski parlament i Savet sugerišu da je potrebno dodatno izmeniti Direktivu 2015/849 tako da se uključe sve kategorije pružaoca usluga povezanih s kriptoimovinom uključujući i pružaoce kastodi usluge novčanika (eng. *custodian wallet providers*). Na taj način, ovi entiteti bi bili pod nadzorom kao i kreditne i finansijske institucije i mogli bi da na odgovarajući način ublaže rizike od pranja novca i finansiranja terorizma kojima su izloženi (Regulation (EU) 2023/1113, Preamble). *Uredba 2015/847* propisuje pravila o informacijama o platiocima i primaocima plaćanja, koje prate transfere sredstava, u bilo kojoj valuti, u svrhu sprečavanja, otkrivanja i istrage pranja novca i finansiranja terorizma, kada je najmanje jedna od strana uključenih u transfer sredstava osnovana u EU (Regulation (EU) 2015/847, Article 1). S obzirom na to da se ova Uredba trenutno primenjuje samo na transfere sredstava, odnosno na novčanice i kovanice, depozitni i elektronski novac, a u skladu sa najnovijim izmenama u vezi sa standardima o novim tehnologijama, preporuka je Evropskog parlamenta i Saveta da se proširi delokrug Uredbe 2015/847 kako bi se obuhvatili i transferi virtuelne imovine (Regulation (EU) 2023/1113, Preamble).

Treba izdvojiti i *Uredbu Saveta 2580/2001* koja ima za cilj da spreči i zabrani finansiranje terorističkih akata, i to putem zamrzavanja sredstava, finansijske imovine i ekonomskih resursa koji pripadaju, ili su u vlasništvu ili posedu fizičkog ili pravnog lica, grupe ili entiteta, a koji su uredbom određeni (Council Regulation (EC) No 2580/2001, Article 2). Slično, *Direktiva 2014/42* uspostavlja minimalna pravila o zamrzavanju imovine u cilju mogućeg naknadnog oduzimanja i o oduzimanju imovine ostvarene krivičnim delima, a primenjuje se i na krivična dela terorizma (Directive 2014/42/EU, Article 1 and 3). *Okvirna odluka Saveta 2005/212/JHA* ovlašćuje države članice da usvoje neophodne mere koje bi joj omogućile da oduzme, u potpunosti ili delimično, imovinu koja pripada licu osuđenom za krivično delo u koje se ubrajaju i krivična dela terorizma (Council Framework Decision 2005/212/JHA, Article 3).

Značajni napori u oblasti borbe protiv finansiranja terorizma načinjeni su od strane Grupe za finansijske akcije. Verovatno najznačajniji doprinos ove grupe ogleda se u donošenju Međunarodnih standarda u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje – Preporuke FATF (eng. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation: The FATF Recommendations*). Ove Preporuke nisu obavezne, ali se preporučuju u cilju izgradnje okvira za implementaciju mera za suprotstavljanje pranju novca i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom na nacionalnom i međunarodnom planu, kao i preporuke za borbu protiv finansiranja terorizma uključujući finansiranje širenja oružja za masovno uništenje. Grupa je 1990. godine usvojila Originalne preporuke u oblasti sprečavanja pranja novca, koje je revidirala najpre 1996. godine kako bi se obuhvatili novi trendovi i tehnike pranja novca, a potom i 2003. godine zajedno sa Specijalnim preporukama koje se odnose na finansiranje terorizma. Neke od preporuka odnose se isključivo na finansiranje terorizma i tu spadaju: Preporuka 5 (kriminalizacija finansiranja terorizma); Preporuka 6 (ciljane finansijske sankcije u vezi sa terorizmom i finansiranjem terorizma); i Preporuka 8 (mere za sprečavanje zloupotrebe neprofitnih organizacija) (FATF 2021-2023). Postoji stav da je reč o „izuzetno ubedljivom mekom pravu" sa efektom ne samo za njene države članice, već i za države koje nisu članice (Bantekas 2003, 319 prema Dalyan 2008, 143). Preciznije, reč je o međunarodnom standardu, koji zemlje treba da implementiraju kroz mere prilagođene njihovim posebnim okolnostima. Savet bezbednosti je u brojnim rezolucijama pozvao države da sprovedu ove preporuke (CTED n.d.).

Uz Grupu za finansijske akcije, vredno je na ovom mestu navesti i, sada nezavisno telo u okviru Saveta Evrope, Komitet eksperata za procenu mera protiv pranja novca i finansiranja terorizma (eng. *Committee of Experts on the Evaluation of Ant-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism* – *MONEYVAL*) koji procenjuje poštovanje glavnih međunarodnih standarda za suzbijanje pranja novca i finansiranje terorizma i efikasnost njihove primene, i daje preporuke nacionalnim vlastima u pogledu neophodnih poboljšanja njihovih sistema u ovoj oblasti. Značajni napori ostvareni su od strane Bazelskog komiteta za bankarsku superviziju koji je uključio finansijski sistem u borbu protiv sredstava kriminalnog porekla i finansiranja terorizma. Komitet je promovisao 29 osnovnih principa za efikasnu bankarsku superviziju, uključujući Osnovni princip 29 koji se bavi zloupotrebom finansijskih usluga i koji uključuje, između ostalog, nadzor kontrola banaka protiv pranja novca i borbe protiv finansiranja terorizma (Bank for International Settlements 2011, 9).

Međunarodni monetarni fond zajedno sa Svetskom bankom sprovodi aktivnosti u vezi sa borbom protiv pranja novca i finansiranja terorizma i to kroz procene rizika i mera, istraživanja i analize međunarodne prakse u ovim oblastima u cilju pružanja saveta o politici i tehičkoj podršci zemljama članicama u jačanju njihovih zakonskih, regulatornih, institucionalnih i finansijskih nadzornih okvira (videti International Monetary Fund [n.d.]). Jedan od ciljeva Globalne strategije Ujedinjenih nacija za borbu protiv terorizma jeste da „podstakne Međunarodni monetarni fond, Svetsku banku, Kancelariju Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal i Međunarodnu organizaciju kriminalne policije da unaprede saradnju sa državama kako bi im pomogli da u potpunosti poštuju međunarodne norme i obaveze u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizam“ (UN General Assembly 2006, 6). Pored ovih organizacija, i druge poput Afričke unije, Saveta za saradnju u Zalivu, Južnoazijskog udruženja za regionalnu saradnju, Udruženja nacija jugoistočne Azije i Foruma pacifičkih ostrva, grupe Egmont takođe su preuzele aktivnu ulogu u borbi protiv finansiranja terorizma podržavajući mere Ujedinjenih nacija i Grupe za finansijske akcije (Bantekas 2003, 319 prema Dalyan 2008, 143). Grupa Egmont privlači posebnu pažnju, s obzirom da je reč o može se reći najvećoj finansijsko-obaveštajnoj jedinici ili grupi koja povezuje finansijsko-obaveštajne jedinice država. Naime, prvih nekoliko finansijsko-obaveštajnih jedinica osnovano je početkom 1990-ih kao odgovor na potrebu da centralna agencija prima, analizira i distribuira finansijske informacije u cilju borbe protiv pranja novca. Tokom narednih deset godina, njihov broj se značajno povećao, a Grupa Egmont je imala 94 člana 2004. godine. Kada je 2003. godine Grupa za finansijske akcije usvojila revidirani set preporuka o borbi protiv pranja novca one su, po prvi put, uključivale eksplicitne preporuke o uspostavljanju i funkcionisanju finansijsko-obaveštajnih jedinica (International Monetary Fund 2004, 1).

Nakon terorističkih napada 11. septembra 2001. godine, Ministarstvo finansija Sjedinjenih Američkih Država pokrenulo je Program za praćenje finansiranja terorizma (*Terrorist Finance Tracking Program*). Praćenjem novca, ova inicijativa je pomogla kako Sjedinjenim Američkim Državama, tako i drugim državama da identifikuju i lociraju teroriste i lica koja ih finansiraju, ucrtaju terorističke mreže i pomognu da novac ostane van njihovog domašaja (U.S. Department of the Treasury n.d.). 2010. godine doneta je *Odluka Saveta 2010/16/CFSP/JHA* u kojem se priznaje da je „Program za praćenje finansiranja terorizma Ministarstva finansija Sjedinjenih Država bio ključan u identifikaciji i hvatanju terorista i njihovih finansijera i da je stvorio mnoge tragove koji su prosleđeni nadležnim organima širom sveta u svrhu borbe protiv terorizma sveta, sa posebnom vrednošću za države članice Evropske unije (države članice)“

imajući u vidu važnost ovog programa „u sprečavanju i borbi protiv terorizma i njegovog finansiranja u Evropskoj uniji i drugde, kao i važnu ulogu Evropske unije u obezbeđivanju da ovlašćeni provajderi međunarodnih usluga slanja finansijskih poruka učine dostupnim podatke o finansijskim platnim porukama koji se čuvaju na teritoriji Evropske unije koje su neophodne za sprečavanje i borbu protiv terorizma i njegovog finansiranja“ (Council Decision 2010/16/CFSP/JHA, Preamble).

Osvrt na aktuelnu predmetnu strategiju Republike Srbije u kontekstu međunarodnih smernica – preporuka Grupe za finansijske akcije

Republika Srbija je ratifikovala najviša međunarodna dokumenta u oblasti borbe protiv terorizma. Najpre, 2002. godine, tadašnja država Savezna Republika Jugoslavija ratifikovala je *Međunarodnu konvenciju o suzbijanju finansiranja terorizma* i obavezala se da će izvršavati svoje obaveze prema ovoj konvenciji (Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma 2002). Par godina kasnije, 2009. godine, ratifikovana je i Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma čime se, sada Republika Srbija, poziva na neophodnost preduzimanja neposrednih koraka za potvrđivanje i celovitu primenu Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma (Zakon o potvrđivanju konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma 2009).

U legislativi Republike Srbije, konkretno *Krivičnom zakoniku*, terorizam je kao krivično delo podveden pod krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (KZ 2005, glava 34). Pored osnovnog krivičnog dela terorizam (KZ 2005, član 391), zakonodavac je propisao i druga krivična dela među kojima je i finansiranje terorizma. Reč je o delu kojim se „neposredno ili posredno obezbeđuju ili prikupljaju sredstva s ciljem da se ona koriste ili sa znanjem da će se koristiti u potpunosti ili delimično za finansiranje vršenja“ određenih krivičnih dela (u koja spadaju sva dela povezana sa terorizmom) „ili za finansiranje organizacija koje za cilj imaju vršenje tih dela ili pripadnika tih organizacija ili lica koje za cilj ima vršenje tih dela“ (KZ 2005, član 393). Možda jednostavnije određenje jeste ono dato u matičnom zakonu ove oblasti gde se pod finansiranjem terorizma smatra „obezbeđivanje ili prikupljanje imovine ili pokušaj njenog obezbeđivanja ili prikupljanja, u nameri da se koristi ili sa znanjem da može biti korišćena, u celosti ili delimično: za izvršenje terorističkog akta; od strane terorista i od strane terorističkih organizacija“. Uz navedeno,

„podstrekavanje i pomaganje u obezbeđivanju i prikupljanju imovine, bez obzira da li je teroristički akt izvršen i da li je imovina korišćena za izvršenje terorističkog akta“ takođe se ubraja pod finansiranjem terorizma (Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma 2017, član 2).

Može se reći da Republika Srbija u oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma održava pravni kontinuitet (Бановић и Стекић 2022, 40) donošenjem treće po redu *Strategije za sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma za period 2020-2024*. godine (u daljem tekstu: Strategija), ali se može postaviti pitanje dovoljnosti strateškog odgovora na suzbijanje terorizma s obzirom na to da Republika Srbija trenutno nema akt koji se specifično odnosi na problematiku sprečavanja i borbe protiv terorizma. Poslednja strategija u ovoj oblasti (*Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. godine*) istekla je i nije dobila svoju naslednicu. Strategija ima za cilj da razradi sistem za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji. Njen značajni atribut svakako jeste metodologija koja je korišćenja u njenoj izradi. Naime, u izradi strategije korišćeni su brojni međunarodni (Izveštaji Komiteta Saveta Evrope Manival (eng. *Moneyval*), Evropske unije, Radne grupe za finansijsku akciju (eng. *Financial Action Task Force*) i Ujedinjenih nacija) i domaći izvori (kao ključna, Nacionalna procena rizika iz 2018. godine) pokazatelja i informacija na osnovu kojih je bilo moguće izvesti opis i analizu postojećeg stanja sistema za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji (Strategija 2020).

Na osnovu, poslednje dostupnog, *Godišnjeg izveštaja Manivala za 2021. godinu*, Srbija je unapredila svoje mere u oblasti pranja novca i sprečavanja finansiranja terorizma po pitanju regulisanja određenih nefinansijskih poslova i profesija, kao i međunarodne saradnje (Moneyval 2022, 20). Navedena konstatacija u skladu je sa navodima datim u Strategiji (videti Strategija 2020, 9). U oblasti primene novih zahteva za virtuelnu imovinu, pored manjih nedostataka, Manival je konstatovao značajan napredak Srbije. U oblasti novih tehnologija, postoje nedostaci poput definicije stvarnih vlasnika, uslova za vođenje evidencije koje ispunjavaju advokati i notari, kao i primenu protivmera srazmernih identifikovanim rizicima što je Srbiji „oborilo rejting“, pa se samo ta jedna preporuka ostavlja za regulisanje u narednom periodu – periodu od dve godine počevši od novembra 2021. godine (Moneyval 2022, 20, 10). Zaključci koji su navedeni u ovom Izveštaju, detaljnije su predstavljeni u *Izveštaju o pojačanom praćenju Republike Srbije iz novembra 2021. godine*, koji je usvojen na četvrtom plenarnom zasedanju 2021. godine, odnosno, nakon donošenja predmetne Strategije. U vezi sa navedenim, Srbija je ostvarila napredak u odnosu na preporuke broj 22 (Određena pravna i fizička lica van finansijskog sektora:

Radnje i mere poznavanja i praćenja stranke), 23 (Određena pravna i fizička lica van finansijskog sektora: Druge mere), 28 (Regulacija i nadzor nad određenim pravnim i fizičkim licima van finansijskog sektora) i 40 (Drugi vidovi međunarodne saradnje), dok je degradacija ostvarena u odnosu na preporuku broj 15 (nove tehnologije) (Moneyval 2021; FATF 2021-2023). U vezi sa poslednje navedenom preporukom kod koje je utvrđeno „nazadovanje", treba podvući da je procena rizika (*Procena rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u sektoru virtuelne imovine i pružalaca usluga s virtuelnom imovinom*) u vezi sa virtuelnom imovinom i pružaocima usluga sa virtuelnom imovinom izvršena u julu 2021. godine (Министарство финансија Републике Србије 2021, 69).

Dalje, shodno osnovnom preventivnom zakonu u oblasti borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma – *Zakonu o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma* nadležni organi vrše sveobuhvatan nadzor nad primenom ovog zakona od strane finansijskih institucija koristeći pristup zasnovan na proceni rizika (eng. *risk-based approach*) (Министарство финансија Републике Србије 2021, 69). Pristup zasnovan na riziku omogućava nadležnom organu da deluje proaktivno i blagovremeno identifikuje rizike u različitim sektorima i preduzme aktivnosti za sistemsko ublažavanje uočenih nedostataka kroz konkretne akcione planove – analiza efikasnosti i delotvornosti sistema za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma vrši se najmanje jednom godišnje (Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma 2017, član 71). Ovu analizu vrši Uprava za sprečavanje pranja novca kao organ uprave u sastavu ministarstva nadležnog za poslove finansija, odnosno, finansijsko-obaveštajna jedinica Republike Srbije, koja je ujedno i jedan od nadzornih organa (Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma 2017, član 104). Uspostavljanjem ovog tela, Republika Srbija je ispunila i zahtev za uspostavljanjem posebnog tela koje će izvršavati funkcije finansijsko-obaveštajne jedinice (prikupljanje i prosleđivanje informacija, obustava transakcija, praćenje naloga, izrada dokumenata, učešće u zamrzavanju imovine, saradnja sa nadležnim organima drugih država itd.). Uprava u svom sastavu ima posebnu organizacionu jedinicu – Grupu za pravne poslove i usklađivanje sa međunarodnim standardima koja između ostalog obavlja i poslove u vezi sa usklađivanjem sa međunarodnim standardima i standardima Evropske unije. Izmenama navedenog Zakona iz decembra 2020. godine, prepoznata su pitanja digitalne imovine i iste godine je usvojen poseban zakon – Zakon o digitalnoj imovini (Zakon o digitalnoj imovini 2020).

Pored osnovnog zakona, od značaja za predmetnu oblast jeste i *Zakon o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje.* Ovim zakonom se regulišu pitanja „ograničavanja raspolaganja imovinom označenih lica", gde se pod označenim licima

podrazumevaju „*fizičko lice, pravno lice, kao i grupa ili udruženje, registrovano ili neregistrovano, koje je označeno i stavljeno na listu terorista, terorističkih organizacija ili finansijera terorista*, kao i na listu lica koja se dovode u vezu sa širenjem oružja za masovno uništenje i *posebnim listama na osnovu: odgovarajućih rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija ili akata međunarodnih organizacija čiji je država član*, predloga nadležnih državnih organa ili na osnovu obrazloženog zahteva strane države“ (Zakon o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje 2015, član 2 stav 1). Iz ove odredbe, kao i drugih odredaba (Zakon o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje 2015, članovi 3-7) koje se odnose na liste označenih lica jasno je, da i u ovom segmentu, Republika Srbija ima aktivnu ulogu u međunarodnoj borbi protiv finansiranja terorizma.

Zaključak

Pranje novca i finansiranje terororizma razvijaju se zajedno sa kriminalnim aktivnostima i njihovim metodologijama sprovođenja, te predstavljaju kako kontinuiranu sistemsku pretnju po stabilnost finansijskog sistema, tako i stvarnu i vrlo prisutnu pretnju nacionalnoj i međunarodnoj bezbednosti. Promenljiv karakter elemenata finansiranja terorizma zahteva dovoljno fleksibilan i prilagodljiv, ali ujedno i jasno određen međunarodni odgovor, kao i kontinuirano preispitivanje validnosti strategija usvojenih u cilju suprotstavljanja istima.

Koraci koji se preduzimaju u oblasti sprečavanja i suzbijanja (pranja novca i) finansiranja terorizma poput uspostavljanja međunarodnih standarda u vidu usvajanja pravno obavezujućih dokumenata ili formiranja međunarodnih tela ovlašćenih da donose i kontrolišu primenu standarda krucijalan je aspekt borbe protiv finansiranja terorizma i uopšte borbe protiv terorizma kao međunarodnog zločina. Preduslov efikasne primene međunarodnih standarda jeste kontinuirano unapređenje saradnje i komunikacije kako nacionalnih država tako i međunarodnih organizacija. U prvom redu, vlade moraju biti voljne da razvijaju i unapređuju svoje normativne i institucionalne kapacitete u skladu sa obavezama i preporukama koje proističu iz sveukupnog međunarodnog odgovora na suzbijanje finansiranja terorizma.

Uzimajući u obzir napore načinjene na polju implementacije i kontinuiranog unapređenja kako nacionalnih tako i međunarodnih sistema za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma, može se zaključiti da se već nekoliko decenija

ulažu napori u ovaj aspekt borbe protiv terorizma. Na međunarodnom nivou, ovi napori bi se mogli pratiti od 1990ih godina kada su prepoznate veze između trgovine drogom i organizovanog kriminala, a potom i veze između trgovine drogom i terorizma kroz *Rezoluciju 1214*. Ipak, tek nakon 11. septembra 2001. godine načinjeni su znatno ozbiljniji napori usvajanjem *Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma, Rezolucije 1373* i brojnih dokumenata usvojenih na nivou Evropske unije. Evropska unija je razvila sopstveni režim borbe protiv finansiranja terorizma. Značajno je to da je Evropska unija usvojila sopstvene finansijske sankcije kako bi se jasno uskladila sa sankcijama Ujedinjenih nacija. Dalje, razvijeni su mehanizmi borbe protiv finansiranja terorizma u vidu *Specijalnih preporuka* Grupe za finansijske akcije, preporuka Bazelskog komiteta za bankarsku superviziju, uz kontinuirano ulaganje napora Komiteta eksperata za procenu mera protiv pranja novca i finansiranja terorizma.

Kako se mogu očekivati promene u vezi sa finansiranjem terorizma, izvorima, načinima prenosa sredstava, oblicima, ne bi bilo pogrešno reći da međunarodna zajednica izražava spremnost za dalje razvijanje standarda i preduzimanje drugih neophodnih koraka u cilju suzbijanja finansiranja terorizma. Međunarodna zajednica je kroz različite akte i napore učinjene na ovom polju odredila pravac delovanja. Da bi se taj pravac održao, pre svega je neophodna univerzalna primena utvrđenih standarda što zahteva dugoročnu i pre svega političku posvećenost na visokom nivou u borbi protiv finansiranja terorizma. Ipak, kako se problemi nikada ne mogu rešiti samo na visokom nivou, već je potrebno delanje i na onim nižim i najnižim, tako je neophodno da nacionalne države konceptualizuju pretnje nacionalnoj bezbednosti u vizi sa (transnacionalnim) finansiranjem terorizma, a u skladu sa obavezama i preporukama nadležnih međunarodnih tela, čime bi postale efikasan akter borbe protiv terorizma i njegovog finansiranja.

Bibliografija

Alexander, David A., and Susan Klein. 2006. „The challenge of preparation for a chemical, biological, radiological or nuclear terrorist attack“. *Journal of postgraduate medicine* 52 (2): 126-131.

Bakowski, Piotr. 2012. *Combating money laundering: EU law in an international context*. Library Briefing, Library of the European Parliament.

Бановић, Божидар, и Ненад Стекић. 2023. „Унапређење стратешког оквира Републике Србије за спречавање и сузбијање организованог

криминала, тероризма и екстремизма: поуке великих сила“. У: *Зборник радова са конференције Стратешки и нормативни оквир Републике Србије за реаговање на савремене безбедносне ризике,* уредници Божидар Бановић и Ненад Стекић, 37-53. Универзитет у Београду-Факултет безбедности.

Бановић, Божидар, Славко Бејатовић, и Вељко Турањанин. 2020. *Међународно кривично право*. Крагујевац: Правни факултет, Институт за правне и друштвене науке.

Bardwell, Harrison, and Mohib Iqbal. 2021. „The Economic Impact of Terrorism from 2000 to 2018“. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy* 27 (2): 227–61. https://doi.org/10.1515/peps-2020-0031.

Basel Committee on Banking Supervision. 2011. *Core principles for effective banking supervision.* Bank for International Settlements. https://www.bis.org/publ/bcbs230.htm.

Biersteker, Thomas J., and Sue. E. Eckert. 2008. „The challenge of terrorist financing“. In: *Countering the financing of terrorism,* edited by Thomas J. Biersteker, Sue E. Eckert, 1-16. London: Routledge.

Бодрожић, Ивана П. 2016. *Кривичноправно реаговање на тероризам*, Докторска дисертација. Универзитет у Београду, Правни факултет.

Cassese, Antonio. 2006. „The Multifaceted Criminal Notion of Terrorism in International Law“. *Journal of International Criminal Justice* 4 (5): 933-958. https://doi.org/10.1093/jicj/mql074

Council Decision 2010/16/CFSP/JHA of 30 November 2009 on the signing, on behalf of the European Union, of the Agreement between the European Union and the United States of America on the processing and transfer of Financial Messaging Data from the European Union to the United States for purposes of the Terrorist Finance Tracking Program, *Official Journal of the European Union*, No. 8, 13.1.2010. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32010D0016.

Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property*, Official Journal of the European Union*, No. 68, 15.3.2005. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32005F0212.

Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism, *Official Journal of the European Union*, No. 164, 22.6.2002. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex%3A32002F0475.

Council of Europe. 2005. Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, CETS-198, November 22. https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/council-europe-convention-laundering-search-seizure-and.

Council Regulation (EC) No 2580/2001 of 27 December 2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, *Official Journal of the European Union*, No. 344, 28.12.2001. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32001R2580.

[CTED] Counter-Terrorism Committee Executive Directorate. n.d. „Countering the financing of terrorism". UN. Pristupljeno 11.09.2023. sa https://www.un.org/=securitycouncil/ctc/content/countering-financing-terrorism.

Dalyan, Sener. 2008. „Combating the financing of terrorism: rethinking strategies for success". *Defence Against Terrorism Review* 1 (1): 137-153.

DeLuca, Michael A., Peter R. Chai, Eric Goralnick, and Timothy B. Erickson. 2021. „Five decades of global chemical terror attacks: data analysis to inform training and preparedness". *Disaster medicine and public health preparedness* 15 (6): 750-761. https://doi.org/10.1017/dmp.2020.176

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC*, Official Journal of the European Union*, No. 141, 5.6.2015. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849.

Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA*, Official Journal of the European Union*, No. 88, 31.3.2017. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32017L0541.

Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law*, Official Journal of the European Union*, No. 284, 12.11.2018. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L1673.

Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist

financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU, *Official Journal of the European Union*, No. 156, 19.6.2018. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0843.

Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union, *Official Journal of the European Union*, No. 127, 29.4.2014. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri= CELEX %3A32014L0042.

Ђорђевић, Бранислав, ур. 2015. *Савремени тероризам*. Београд: Службени гласник и Институт за међународну политику и привреду.

FATF. 2021-2023. *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation: The FATF Recommendations*. Financial Action Task Force. https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html.

Homeland Security Council. 2002. *National Strategy for Homeland Security.* Washington: Homeland Security Council. https://www.dhs.gov/publication/first-national-strategy-homeland-security.

International Monetary Fund. 2004. *Financial Intelligence Units: An Overview*. Washington: International Monetary Fund. https://www.imf.org/en/Publications/Manuals-Guides/Issues/2016/12/30/Financial-Intelligence-Units-An-Overview-17369.

International Monetary Fund. n.d. „Anti-money Laundering/Combating the Financing of Terrorism (AML/CFT)". International Monetary Fund. Pristupljeno 23.05.2023. sa https://www.imf.org/external/np/leg/amlcft/ eng/aml1.htm.

[KZ] Krivični zakonik. 2005. *Sl.glasnik RS*, br. 85/2005-30, 88/2005-51 (ispravka), 107/2005-171 (ispravka), 72/2009-53, 111/2009-36, 121/2012-3, 104/2013-3, 108/2014-3, 94/2016-7, 35/2019-3. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg.

Levi, Michael. 2010. „Combating the financing of terrorism: A history and assessment of the control of 'threat finance'". *The British Journal of Criminology* 50 (4): 650-669. https://dx.doi.org/10.1093/bjc/azq025.

Mijalković, Saša, Goran Bošković, i Željko Nikač. 2011. „Međunarodno-pravni napori u sprečavanju finansiranja terorizma prljavim novcem". *Strani pravni život* 1 (11): 109-128.

Министарство финансија Републике Србије. 2021. *Национална процена ризика 2021. године*. Министарство финансија Републике Србије. https://www.apml.gov.rs/latinica/nacionalna-procena-rizika-1000000259.

Moneyval. 2022. *Annual report for 2021*. Council of Europe. https://edoc.coe.int/en/terrorism/11044-moneyval-annual-report-for-2021.html.

Moneyval. 2022. *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – Serbia: 4th Enhanced Follow-up Report & Technical Compliance Re-Rating*. Council of Europe. https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Mutualevaluations/Fur-serbia-2021.html.

Office of Counter-Terrorism. n.d. „UN Global Counter-Terrorism Coordination Compact". UN. Pristupljeno 11.09.2023. sa https://www.un.org/counterterrorism/global-ct-compact.

Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989. 1989. *UK Public General Acts.* https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/4/contents.

Regulation (EU) 2015/847 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on information accompanying transfers of funds and repealing Regulation (EC) No 1781/2006, *Official Journal of the European Union*, No. 141, 5.6.2015.

Regulation (EU) 2023/1113 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on information accompanying transfers of funds and certain crypto-assets and amending Directive (EU) 2015/849, *Official Journal of the European Union*, No. 150, 9.6.2023. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1113.

Соколовић, Ранко. 2012. *Тероризам, надзор комуникација и људска права*. Београд: Службени гласник.

Sorel, Jean-Marc. 2003. „Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing". *European Journal of International Law* 14 (2): 365–378. https://doi.org/10.1093/ejil/14.2.365.

Strategija nacionalne bezbednosti. 2019. *Sl. glasnik RS*, br. 94/2019-13. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2.

[Strategija] Strategija za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma za period 2020-2024. godine. 2020. *Sl. glasnik RS*, br. 14/2020. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/14/1/reg.

Tin, Derrick, Pardis Sabeti, and Gregory R. Ciottone. 2022. „Bioterrorism: An analysis of biological agents used in terrorist events". *The American journal of emergency medicin*e 54: 117–121. https://doi.org/10.1016/j.ajem.2022.01.056.

[Treaty of Lisbon] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. *Official Journal of the European Union*, No. 306, 17.12.2007. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT.

U.S. Department of the Treasury. n.d. „Terrorist Finance Tracking Program (TFTP)". U.S. Department of the Treasury. https://home.treasury.gov/policy-issues/terrorism-and-illicit-finance/terrorist-finance-tracking-program-tftp.

[Указ] *Указ Президента Российской Федерации от 02.07.2021 № 400 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации"*. 2021. Москва, Кремль. http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202107030001.

[ECOSOC] UN Economic and Social Council. UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 20 December 1988. https://www.refworld.org/docid/49997af90.html.

[UNGA] UN General Assembly. International Convention on the Suppression of the Financing of Terrorism, 9 December 1999, No. 38349. https://www.refworld.org/docid/3dda0b867.html.

[UNGA] UN General Assembly. Strengthening the capability of the United Nations System to assist Member States in implementing the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy: resolution, A/RES/71/291, 19 June 2017. https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/ares71291.php.

[UNGA] UN General Assembly. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy: resolution, A/RES/60/288, 20 September 2006. https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/terr-ares60288.php.

[UNSC] UN Security Council. Resolution 1267 adopted by the Security Council at its 4051st meeting on 15 October 1999, S/RES/1267. https://www.un.org/securitycouncil/s/res/1267-%281999%29.

[UNSC] UN Security Council. Resolution 1373 (2001) adopted by the Security Council at its 4385th meeting, on 28 September 2001, S/RES/1373. https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/1267-sres-1373.php.

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2462 (2019) adopted by the Security Council at its 8496th meeting, on 28 March 2019, S/RES/2462. https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/s-res-2462.php.

Управа за спречавање прања новца. 2008. *Радни превод за потребе обуке - ФАТФ + ГАФИ, Радна група за финансијске мере против прања новца - Финансирање тероризма*. Министарство финансија. http://www.apml.gov.rs/tipologije.

Zakon o digitalnoj imovini. 2020. *Sl. glasnik RS*, br. 153/2020. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2020/153/1.

Zakon o ograničavanju raspolaganja imovinom u cilju sprečavanja terorizma i širenja oružja za masovno uništenje. 2015. *Sl. glasnik RS*, br. 29/2015, 113/2017 i 41/2018. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2015/29/1/reg.

Zakon o potvrđivanju konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma. 2009. *Sl.glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 19/2009. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2002_08/t08_0107.htm.

Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma. 2002. *Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 7/2002. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2002/7/2.

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma. 2017. *Sl.glasnik RS*, br. 113/2017-231, 91/2019-64, 153/2020-33. https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/113/11/reg.

Jana MARKOVIĆ, Petar STANOJEVIĆ

INTERNATIONAL EFFORTS IN SUPPRESSING THE FINANCING OF TERRORISM IN THE CONTEXT OF LEGAL HARMONISATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: Contemporary terrorism is one of the critical social problems, a serious threat for life, basic rights of citizens and values of society. However, its financing it is recognized as a special security risk, as an illegal and very dangerous practice that represents a significant threat to national and international security. Terrorist organizations and their activities such as planning, preparation and execution of terrorist acts they are most often supported by funds from illegal sources, although the fact that in quite a few cases, financing is done with completely legal means. Given on the role that financing has, as an indispensable element of the fight against terrorism, is imposed precisely the fight against its financing. Due to the national and international character of this criminal activities, it is necessary that the efforts invested in suppressing financing and in general terrorism have a transnational character with a large investment in mutual cooperation. Only some of the efforts are the application of strict financial regulations, the monitoring of suspicious transactions and freezing the assets of suspected individuals or organizations involved in terrorism. Text aims to point out the institutionalized efforts that have been made so far in the field of combating the financing of terrorism. In addition, a review will be made mechanisms established by the Republic of Serbia in the field of combating the financing of terrorism, in accordance with the efforts of the international community in that field.

Keywords: security risks, financing of terrorism, suppression of financing, international community, Republic of Serbia.

UDK 355.45(494)(485)(497.11)
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 621–647
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304621D

Pregledni rad
Primljen 30. 8. 2023
Odobren 15. 10. 2023

Organizacija sistema odbrane prema konceptu totalne odbrane na primeru Švajcarske, Švedske i Srbije

Anđelija ĐUKIĆ[1], Dejan VULETIĆ[2]

Apstrakt: Autori razmatraju sisteme odbrane Švajcarske, Švedske i Srbije, organizovane prema konceptu totalne odbrane i opredeljene da odbranu organizuju angažovanjem svih resursa društva. Totalna odbrana predstavlja racionalan i integrisan oblik bezbednosno-odbrambenog organizovanja subjekata društva. Obuhvata vojnu, kao i civilnu odbranu neutralnih država, ali i onih koje su deo odbrambenih saveza (NATO), pri čemu značajan faktor predstavlja usklađeno delovanje komponente sistema i razvijenost nacionalne logistike. Radom se nastoji da se, pregledom i analizom javno dostupnih strategijskih i drugih dokumenata značajnih za bezbednost i odbranu odabranih zemalja, stekne uvid u percepcije izazova, rizika i pretnji, elemente politike odbrane i organizovanje sistema odbrane. Osnovna hipoteza rada je da organizacija i implementacija totalne odbrane u Švajcarskoj i Švedskoj mogu predstavljati dobre primere za države, kao što je Srbija, koje nastoje da organizuju svoju odbranu po principu totalne odbrane. Švajcarska je stalno neutralna država, dok su Švedska i Srbija vojno neutralne, iako je Švedska podnela zahtev za učlanjenje u NATO. Različita ratna prošlost, strategijski položaj, percepcije izazova, rizika i pretnji, demografska struktura, ekonomska razvijenost i izdvajanja za odbranu i druge osobenosti država, imaju za posledicu i različitost koncepta i organizacije odbrane u celini ili po segmentima. Države bezbednost posmatraju holistički, a sisteme odbrane kao složene i dinamične sisteme, zavisne od spoljašnjih i unutrašnjih faktora, što zahteva i njihovo stalno prilagođavanje promenama okružanja i u granicama ekonomskih mogućnosti.

Ključne reči: totalna odbrana, vojna neutralnost, sistem odbrane, otpornost, Švajcarska, Švedska, Srbija.

[1] Institut za strategijska istraživanja, Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd, andjelija.djukic@mod.gov.rs, https://orcid.org/0000-0002-6052-846X.

[2] Institut za strategijska istraživanja, Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd, dejan.vultetic@mod.gov.rs, https://orcid.org/0000-0001-9496-2259.

Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku Republike Srbije, broj projekta 2803/2021, Management of New Security Risks-Research and Simulation Development – NEWSIMR&D.

Uvod

Savremeni svet odlikuju promene u svim oblastima života. Jedna od osnovnih karakteristika današnjice je i dominantna povezanost i međuzavisnost država, sa jedne strane, i postojanje i izmenjena fizionomija sukoba i ugrožavanja uopšte, sa druge. I pored uticaja globalizacije i tehničko-tehnološkog razvoja, vojna moć je i danas prisutna u međunarodnim odnosima, kao faktor koji je kroz istoriju određivao sudbinu civilizacija, naroda i država i značajno uticao na harmonizaciju odbrambenih politika i odbrambenih sistema (Vuletić i Đorđević 2022, 53). Takvo okruženje neminovno utiče i na bezbednost države, njene percepcije ugrožavanja i načine sprovođenja bezbednosti i odbrane. Raspadom Varšavskog pakta, padom Berlinskog zida i završetkom Hladnog rata, nastupio je period unipolarnosti i pozicioniranja SAD kao hegemona na svetskoj sceni. Kasniji proces preraspodele svetske moći usled ekonomskog osnaživanja Kine i vojnog jačanja Rusije, kao i ekonomsko i vojno jačanje drugih država sa statusom regionalnih sila, dovelo je do usložnjavanja međunarodnih odnosa i otežalo pozicioniranje srednjih i malih država. Intenzivne vojne vežbe različitih aktera, ruska intervencija u Gruziji 2008. i događanja u Ukrajini 2014. godine, a posebno aktuelni rat u Ukrajini otpočet 2022. godine, u vladajućim strukturama pojedinih evropskih država doveli su do percipiranja novih bezbednosnih pretnji i spoznaje da je posthladnoratovsko zanemarivanje totalne odbrane bila neadekvatna odluka. Pojedine države, unazad nekoliko godina, su se opredelile za značajne promene u sistemu odbrane.

Promenjena bezbednosna situacija u Evropi dovela je ponovo u prvi plan spregu „teritorijalne odbrane“ i „nacionalne otpornosti“ u jedinstvenu „totalnu odbranu“, gde se „otpornost“ odnosi na civilnu, a „teritorijalna odbrana“ na vojnu dimenziju totalne odbrane (Wither 2020, 62). S obzirom na to, predmet rada jeste prikaz i razmatranje sistema odbrane organizovanih prema konceptu totalne odbrane u Švajcarskoj, Švedskoj i Srbiji na osnovu zvaničnih, dostupnih i relevantnih akata ovih zemalja, sa ciljem da se prezentuju njihove osnovne osobenosti i postignuća. Osnovna hipoteza rada jeste da organizacija i implementacija totalne odbrane u Švajcarskoj i Švedskoj mogu predstavljati dobre primere za države, kao što je Srbija, koje nastoje da organizuju svoju odbranu po principu totalne odbrane. Totalna odbrana je pristup celokupnog društva nacionalnoj bezbednosti, a kao osnovne komponente sadrži vojnu i civilnu odbranu, ali i psihološku, sajber i ekonomsku odbranu, kao i druge vidove otpornosti društva koji su uslovljeni karakterom hibridnih delovanja potencijalnih agresora. Švajcarska je stalno

neutralna, a Švedska i Srbija su vojno neutralne države[3], sa dužim ili kraćim periodima neutralnosti, koje nastoje da organizuju sisteme odbrane sposobne da adekvatno odgovore na savremene izazove, rizike i pretnje uz oslanjanje na sopstvene snage i sredstva, ali i na savezništva. Fizionomija savremenih ratova kao sinergija oružane borbe i širokog spektra drugih oblika delovanja na državu izloženu agresiji, usložava razvoj sistema odbrane, posebno u uslovima ograničenih ekonomskih mogućnosti. Nameće se potreba zajedničkog delovanja vojne i civilne komponente za čije funkcionisanje je neophodna i izgrađenosti sistema nacionalne logistike. Razvijenost ekonomije države predstavlja osnov nacionalne logistike.

Koncept totalne odbrane

Koncept totalne odbrane podrazumeva zaštitu vitalnih vrednosti i interesa društva kroz obezbeđenje i upotrebu državnih resursa, privrednih i ekonomskih potencijala i civilnog društva, odnosno, integrisano angažovanje svih subjekata sistema odbrane i odbrambenih potencijala države. Uopšteno, totalna odbrana obuhvata sva legitimna sredstva koja se koriste protiv različitih oblika moći i pokušaja strane dominacije (Fischer 1982, 216). Danas se ovaj koncept označava različitim terminima: teritorijalna odbrana, sveobuhvatna odbrana i totalna odbrana, a stvarno značenje ovih terimina zavisi od brojnih jezičkih i kulturoloških faktora (Veebel et al. 2020). Bez obzira na terminološke nedoumice, koncept sam po sebi nije nov i u prošlosti je u praksi predstavljao utemeljenje odbrane pojedinih država sa osnovnim ciljem odvraćanja potencijalnog neprijatelja, ali i mogućnošću njegovog kažnjavanja u slučaju agresije. Totalna odbrana naziva se i sveobuhvatnom odbranom[4], što se može smatrati i primerenijim terminom s

[3] Politička neutralnost je u današnjim uslovima više u domenu teorijskog koncepta nego stvarnosti, jer podrazumeva nesvrstavanje i nepripadanje političkim (i ekonomskim) organizacijama u kojima bi se ostvarili određeni interesi države, stvaranje drugih formalnih političkih saveza koji u nekom domenu isključuju nezavisno vođenje politike zemlje ili svrstavanje uz neku stranu u sukobu bez formalnog savezništva (Trapara 2016; Gordić i Petrović 2019). Vojna neutralnost je politička odluka koja podrazumeva svesno odricanje države od vojnih savezništava, učešća u ratovima i pomaganja zaraćenim stranama, ali i obavezu odbrane vojne neutralnosti ako je ugrožena, uključujući i oružana sredstva (Благојевић 2022: 233).

[4] Iako je termin „sveobuhvatna odbrana“ prikladniji savremenim uslovima, za potrebe ovog rada autori će koristiti termin „totalna odbrana“ koji je u upotrebi u zvaničnim dokumentima Švedske i Srbije.

obzirom da je totalna odbrana u velikoj meri bila reakcija na događaje Drugog svetskog rata kao „totalnog rata“, a da su savremeni ratovi hibridni i obuhvataju širok spektar sredstava za postizanje političkih i vojnih ciljeva (Berzina 2020, 12). U periodu posle Drugog svetskog rata je totalna odbrana ostala u fokusu nekih država kao strategija opstanka u međunarodnoj zajednici. Tako su i pojedine države koje su ostale izvan vojnih saveza u toku Hladnog rata, kao Švajcarska, Finska, Švedska i Jugoslavija, razvijale svoje sisteme odbrane zasnovane na sveobuhvatnoj odbrani (Mendershausen 1980, 7-9), koja se može smatrati najadekvatnijim rešenjem u odbrani malih zemalja od napada moćnijeg i jačeg protivnika (Гаћиновић 2015; Blagojevic 2019).

Pred kraj i nakon završetka Hladnog rata, koncept totalne odbrane je uključen u strategije nacionalne odbrane Švajcarske, Austrije, Švedske i baltičkih zemalja, a od tada do danas je prošao promene od koncepta zaštite stanovništva od konvencionalnog i nuklearnog rata do prilagođavanja novim okolnostima usled procesa globalizacije, razvoja novih tehnika i tehnologija, terorizma, sajber napada, klimatskih promena i drugog. Privatizovana preduzeća značajna za odbranu i preduzeća u vlasništvu stranih kompanija i njihovo uključivanje u sistem odbrane, predstavljaju izazov za države, ne samo zbog nadoknada i povećanih državnih troškova, već i zbog nevoljnog odnosa vlasnika preduzeća prema novim zahtevima (Lallerstedt 2021, 95-97).

Totalna odbrana po svojoj suštini predstavlja racionalan i integrisan oblik bezbednosno – odbrambenog organizovanja svih subjekata društva i uključuje pripreme za vojnu, civilnu i druge oblike odbrane. Proučavanje dostignutog nivoa funkcionisanja sistema odbrane jedne države često je usresređeno na razvijanje vojne strategije i načine kako uticati na fizički kapacitet neprijatelja ili njegovu spremnost za borbu, dok se drugi aspekti zanemaruju. Međutim, vojna sredstva države predstavljaju samo jedan aspekt potencijala da se odvrati neprijatelj, jer vojni kapaciteti uglavnom postaju irelevantni bez šire društvene otpornosti (Lallerstedt 2021) i treba ih posmatrati u širem kontekstu totalne odbrane. Totalna odbrana je asimetričan i nekonvencionalan pristup države usmeren na poraz neprijateljske volje i u funkciji je odvraćanja, a ujedno predstavlja i sveukupan pristup društvenoj otpornosti i spremnosti odgovora na prirodne krize ili one izazvane ljudskim uticajima (Saxi, Sundelius & Swaney 2020, 4). Moderna totalna odbrana jeste pristup celog društva nacionalnoj bezbednosti, pre svega kroz koordinaciju akcija nacionalnih vojnih, paravojnih i policijskih snaga, civilnih vlasti, privatnog sektora i uopšte stanovništva, čime se pojačava konvencionalna odbrana i mere odvraćanja (Saxi et al. 2020, 4). Kada okruženje države uključuje i vojne i nevojne izazove i pretnje i kada je linija između rata i mira zamagljena, pristup uključivanju celokupnog društva u odbranu postaje još

značajniji (Wither 2020, 62). Time je suština koncepta totalne odbrane sadržana u integrisanom i sinhronizovanom odgovoru snaga sistema odbrane na te pretnje korišćenjem vojnih i nevojnih instrumenata nacionalne moći (Милковски и Божић 2023, 26). Osnovne komponente sistema totalne odbrane, kod većine država, su vojna i civilna odbrana, ali se u novije vreme zbog pojačanih rizika usled hibridnih pretnji, formiraju sastavi namenjeni funkcionisanju teritorijalne odbrane, psihološke i socijalne odbrane, ekonomske odbrane i odbrane od pretnji u sajber prostoru. Većina država koje su usvojile koncept totalne odbrane za vojnu odbranu obezbeđuje kadar osloncem na stalno angažovan profesionalni sastav, obavezno služenje vojnog roka i formiranje rezervnih oružanih sastava kroz pripremu građana za delovanje u slučaju ratnog stanja. Vojni rok može biti i dobrovoljan, ako se brojnošću regruta obezbeđuje potreban kontingent ljudstva za popunu projektovanih jedinica u rezervi ili sastava civilne odbrane.

Koncept totalne odbrane od evropskih država sada primenjuju stalno neutralne (Švajcarska) i vojno neutralne države (Švedska, Srbija), ali i države koje svoju odbranu zasnivaju na kolektivnoj odbrani, prvenstveno u NATO (baltičke države). Međutim, i druge države članice NATO izgrađuju određeni oblik totalne odbrane, prvenstveno kroz izgradnju „otpornosti zemalja članica“ prema smernicama sa Samita NATO u Varšavi 2016. godine, prema kojima „svaka država članica treba da bude otporna da se odupre i oporavi od velikog šoka kao što je prirodna katastrofa, otkaz kritične infrastrukture ili hibridni ili oružani napad“, što je ujedno i osnovni elemenat kredibilnog odvraćanja (NATO 2016, 131). Izgradnja otpornosti zasniva se na kombinaciji vojnih kapaciteta Alijanse kao celine i civilnih aspekata bezbednosti na nacionalnim nivoima čiji su osnovni elementi: kontinuitet vlade, održavanje energentskih resursa, efikasno rešavanje nekontrolisanog kretanja ljudi, sposobnost da se izbori sa masovnim žrtvama i zdravstvenim krizama, dovoljni resursi hrane i vode i stabilnost transportnog i telekomunikacionog sistema. Može se zaključiti da je otpornost država, članica vojnih saveza ili neutralnih, potrebno analizirati kao parametar koji opisuje efektivnost celokupne rane i spremnost društva za suprotstavljanje oružanoj agresiji i drugim oblicima hibridnog ugrožavanja njihovog suvereniteta, kada ti oblici ugrožavanja imaju negativan sinergijski učinak na ugroženu državu. Države razvijaju civilnu odbranu, onentu odbrambenog sistema, sa zadatkom osiguranja uspešnog funkcionisanja državnih organa, obezbeđivanja osnovnih životnih potreba i zaštite i spasavanja stanovništva i osiguravanja potreba oružanih snaga na državnoj teritoriji. U analizi otpornosti je neophodno sagledati i vojnu moć države, moguće saveznike, unutrašnje društvene i političke prilike, ekonomsku moć, mogućnosti korišćenja stranih i domaćih proizvodnih kapaciteta i lanaca snabdevanja, mogućnosti uvoza (prvenstveno naoružanja i vojne

opreme) i drugih oblasti bitnih za funkcionisanje sistema odbrane (Đukić 2023, 209-210). To uslovljava zajedničko i jedinstveno delovanja vojne i civilne urisanja sistema do obučavanja kadrova, materijalnog i finansijskog obezbeđenja i izgradnje potrebnih ili korišćenja postojećih subjekata logističke infastrukture i proizvodih kapaciteta.

Totalna odbrana Švajcarske

Švajcarska nije članica Evropske unije (EU) niti NATO, a zahvaljujući svojoj neutralnosti ostala je izvan ratnih dešavanja u zadnjih nekoliko vekova. Iako je Švajcarska neke odlike neutralnosti imala i ranije, odredbe o stalnoj neutralnosti donete su na Bečkom kongresu 1815. godine, a zahvaljujući ekonomskim koncesijama sa Nemačkom i opštem razvoju događaja tokom Drugog svetskog rata, uspela je da održi neutralni status. Tokom Hladnog rata u sistemu odbrane su zadržane značajne konvencionalne vojne snage u koje su integrisane teritorijalne jedinice i pokreti otpora (Stringer 2017) uz uključivanje civilnog društva, čime je Švajcarska postala primer države čija je odbrana organizovana po principima totalne odbrane. Održivost Švajcarske neutralnosti se više puta u prošlosti dovodila u pitanje; sada švajcarska vlada sarađuje sa NATO kroz program Partnerstvo za mir (PzM), a pridružila se i sankcijama koje su države EU uvele Rusiji tokom ratnih dejstava u Ukrajini. Švajcarsko rukovodstvo ovakvu odluku ne tumači kao udaljavanje od politike neutralnosti, već kao kompatibilnost sopstvene politike sa sankcijama EU, jer vojno ne pomaže ni jednoj zaraćenoj strani i pored pritisaka država Zapada da dozvoli izvoz vojne opreme Ukrajini.

Neutralnost i totalna odbrana zasnovana na regrutovanju i služenju obaveznog vojnog roka, imali su značajnu ulogu u bezbednosnoj politici Švajcarske, dok je razvoj oružanih snaga milicijskog tipa u velikoj meri povezan sa razvojem države i praksom da se ne formira profesionalna vojska (Đurašinović Radojević 2016, 57). Izmenjeno bezbednosno okruženje nakon završetka Hladnog rata uticalo je da se rizik od oružanih sukoba u Švajcarskoj percipira kao smanjen i fokus pozicionira na saradnju sa međunarodnim organizacijama kao što su Ujedinjene nacije (UN), EU ili NATO. Kao odgovor i pokušaj prilagođavanja na dešavanja u međunarodnim odnosima nakon Hladnog rata, švajcarska vlada je 1993. godine publikovala „Izveštaj o spoljnoj politici Švajcarske devedesetih godina“ (Bericht über die Aussenpolitik der Schweiz in den 90er Jahren 1994) kojim je potvrđena politika neutralnosti (uz prepoznavanje preterane fokusiranosti na neutralnost tokom Hladnog rata), ali i preusmerena spoljna

politika na mogućnost pristupanja EU i UN, učešća u međunarodnim mirovnim operacijama, kao i na saradnju sa drugim državama Evrope. Odredbe ovog izveštaja nazvanog „prvom službenom doktrinom neutralnosti" aktuelne su i danas, tako da je Savezno veće[5] 2022. godine usvojilo izveštaj kojim se zaključuje da trenutna praksa neutralnosti daje dovoljno prostora da se neutralnost upotrebljava kao instrument spoljne i bezbednosne politike Švajcarske u savremenom međunarodnom kontekstu (Le Conseil fédéral 2022). Savezno veće je nadležno za koordinaciju aktivnosti partnerskih organizacija i njihovu saradnju sa drugim organima i službama u oblasti bezbednosti (BZG 2019, art. 6), nosilac je analize bezbednosne situacije i politike bezbednosti, a rezultate u redovnim intervalima publikuje kroz izveštaje o bezbednosnoj politici Švajcarske u kojima se definišu i bezbednosni interesi, ciljevi i načini njihovog ostvarivanja. Savezno ministarstvo odbrane, civilne zaštite i sporta Švajcarske obuhvata oružane snage i organe nadležne za civilnu zaštitu, bezbednosnu politiku, obaveštajne aktivnosti, topografiju, nabavke za potrebe odbrane, sajber bezbednost i sport.

Sadašnje bezbednosno okruženje Švajcarske se percipira kao promenjeno što inicira ponovno stavljanje naglaska na bezbednosnu i odbrambenu politiku koja je u Evropi poslednjih decenija bila u senci drugih oblasti politike. Najnovijom analizom strategijskog okruženja Švajcarske kao glavna bezbednosna pretnja ističe se rat u Ukrajini kojim se povećava konfrontacija između Rusije i NATO, iako oružani napad Rusije na Švajcarsku ostaje malo verovatan. Kao ostale pretnje prepoznaju se i delovanje džihadista i etno-nacionalističkih terorista, nasilni ekstremizam, proliferijacija oružja sa fokusom na Rusiju radi sprečavanja transfera roba za vojnu upotrebu, ilegalni obaveštajni rad i pretnje kritičnoj infrastrukturi (FIS 2023). Sprovođenje bezbednosne politike Švajcarske ima za cilj da zaštiti slobodu delovanja, samoopredeljenje i integritet Švajcarske i njenih stanovnika, da zaštiti vitalne resurse od direktnih i indirektnih pretnji i da doprinese miru i stabilnosti izvan granica države (Swiss Federal Council 2022). Ovi ciljevi ostvaruju se sprovođenjem spoljne politike, održavanjem kredibiliteta oružanih snaga, sistemom civilne zaštite, obaveštajnom službom i policijom, ekonomskom politikom, carinskom upravom i civilnom službom.

Izveštajem za 2021. godinu međunarodna bezbednost se ocenjuje kao nestabilna i nepredvidiva, a kao rizik od nastanka sukoba se prepoznaju „rubovi" Evrope, uz zapažanje da se za ostvarivanje interesa, uz konvencionalna, sve više koriste hibridna sredstva (Swiss Federal Council 2022). U izveštaju se zaključuje

[5] Savezno veće je glavni rukovodeći organ države sedmočlanog sastava (vlada, ministri i predsednik države), ujedno izvršni organ parlamenta i ima značajnu ulogu u vođenju i operacionalizaciji bezbednosne politike.

da je u interesu Švajcarske da svoju bezbednosnu i odbrambenu politiku u većoj meri uskladi sa međunarodnom saradnjom, a posebno da proširi saradnju sa NATO i EU. Rukovodstvo Švajcarske kao principe bezbednosne politike, koji pružaju okvir za njeno oblikovanje, percipira neutralnost i saradnju, demokratiju, poštovanje međunarodnog prava i vladavinu prava, federalizam i supsidijarnost i milicijski model i obaveznu službu u oružanim snagama. U Izveštaju su prepoznata tri vitalna interesa formulisana u odnosu na međunarodni poredak, koji se u manjoj meri odnose isključivo na Švajcarsku: odricanje od upotrebe sile i međunarodni poredak zasnovan na redu, samoopredeljenje i sloboda delovanja i bezbednost stanovništva i kritične infrastrukture. Za razliku od interesa, tvorci Izveštaja sveukupni cilj švajcarske bezbednosne politike percipiraju, u određenoj meri, teritorijalno uže, odnosno kao zaštitu sposobnosti delovanja, samoopredeljenja i integriteta Švajcarske i njenog naroda, kao i njihovih životnih potreba, od pretnji i opasnosti, i davanje doprinosa stabilnosti i miru izvan granica zemlje (Swiss Federal Council 2022, 25).

Bezbednost Švajcarske se shvata sveukupno, pa se, pored vojnih i hibridnih pretnji, terorizma, nasilnog ekstremizma i kriminala, razmatraju i bezbednosne implikacije globalnih klimatskih, zdravstvenih i migracionih izazova. Izveštajem za 2021. godinu definisano je devet ciljeva koji su postavljeni kao prioriteti švajcarske bezbednosne politike narednih nekoliko godina. U skladu sa celokupnom situacijom u svetu, proklamovanim principima i interesima, rukovodstvo Švajcarske kao prioritetne ciljeve bezbednosne politike određuje jačanje ranog otkrivanja pretnji, opasnosti i kriza, osnaživanje međunarodne saradnje, bezbednosti i stabilnosti, povećani fokus na hibridno vođenje sukoba, slobodno formiranje mišljenja i nepatvorenih informacija, jačanje zaštite od sajber pretnji, prevenciju terorizma, nasilnog ekstremizma, organizovanog i drugog transnacionalnog kriminala, jačanje otpornosti i sigurnosti snabdevanja, poboljšanje zaštite od katastrofa i vanrednih situacija i sposobnosti regeneracije i jačanje saradnje između vlasti i kriznog menadžmenta. Za svaki od ciljeva opredeljene su i konkretne mere koje treba da se budu sprovedene u narednim godinama (Swiss Federal Council 2022).

Ustavom Švajcarske proklamovano je da će konfederacija i kantoni u okviru sopstvenih nadležnosti obezbediti bezbednost zemlje i stanovnika uz koordinaciju u oblasti unutrašnje bezbednosti, da država ima oružane snage organizovane kao milicija sa zadatkom sprečavanja rata, održavanja mira, odbrane zemlje i stanovništva i pružanja podrške civilnim vlastima u slučaju ozbiljnih pretnji unutrašnjoj bezbednosti i u rešavanju vanrednih situacija (Bundesverfassung 1999). Milicijski sistem ima snažno utemeljenje u volji i spremnosti građana da služe vojnu obavezu i zauzmu formacijska mesta u vojsci,

ali su veoma cenjena i lica koja služe u rezervi i imaju završenu obuku za više nivoe komandovanja. Na milicijskom principu zasniva se i sistem obaveznog služenja vojnog roka, civilna odbrana, alternativna (civilna) služba i najveći deo vatrogasnih jedinica (Swiss Federal Council 2022, 24-25). Obaveza služenja vojnog roka otpočinje obično u 20-toj godini i može se vršiti do navršenih 24 godina života. Osnovna obuka traje najmanje 18 nedelja uz obavezna kursiranja do navršene 30-te godine, što obezbeđuje bolju osposobljenost i stalnu fokusiranost ljudstva i osposobljavanje starešinskog kadra, čija obuka ukupno traje i do 600 dana. Pored osnovne borbene i fizičke obuke, vojnici dobijaju i profesionalnu obuku poput vožnje automobila, obavljanja medicinskih poslova ili izvršenja informaciono-tehnoloških operacija. Vojni obveznici imaju mogućnost služenja vojnog roka bez oružja, ukoliko služenje vojnog roka ne mogu pomiriti sa svojom savešću, a omogućeno je i ženama da se na dobrovoljnoj osnovi prijave za služenje (MG 1995).

Okosnicu civilne odbrane Švajcarske predstavlja civilna zaštita čiji je glavni cilj da zaštiti stanovništvo od posledica katastrofa, vanrednih situacija i posledica oružanog konflikta (Bundesverfassung 1999, art. 61). Ustavom Švajcarske je propisana mogućnost da se služba zaštite proglasi obaveznom za muškarce, dok je za žene dobrovoljna. Nadležnost za organizaciju civilne zaštite na federalnom nivou ima Savezna kancelarija za civilnu zaštitu (*Bundesamt für Bevölkerungsschutz*) u okviru Ministarstva odbrane, civilne zaštite i sporta. Sistem civilne zaštite mora osigurati efikasnu saradnju pet partnerskih organizacija: policije, vatrogasaca, zdravstvene službe, tehničke službe i organizacija civilne zaštite, a svaka od njih ima svoja zaduženja i obavezu zajedničkog rada i podržavanja u vršenju funkcija (Federal Council 2001; BZG 2019). U zvaničnim aktima prepoznata je i potreba razvoja različitih logistikih kapaciteta i koordinacije partnerskih organizacija, kao i proizvodnja za potrebe bezbednosnih snaga vlastitim kapacitetima ili u partnerstvu sa inostranim kompanijama.

Švajcarska kao neutralna država brižno neguje partnerstvo sa NATO kroz „Partnerstvo za mir" (PzM), smatrajući NATO centralnim instrumentom za transformaciju i adaptaciju oružanih snaga za izazove 21. veka, a program PzM – mogućnošću za poboljšanje učešća oružanih snaga u mirovnim misijama. Pored aktuelnih sporazuma, najnovija inicijativa saradnje sadržana je u sporazumu iz 2022. godine o razmeni poverljivih informacija sa NATO radi zaštite osetljivih digitalnih informacija i povećanja sajber bezbednosti. Švajcarska bliske bilateralne odnose ima i sa SAD, posebno po pitanjima opremanja naoružanjem i vojnom opremom, za šta se izdvajaju znatna finansijska sredstva. Osnovne smernice razvoja oružanih snaga iznete su u tri izveštaja: „Buduća protivvazuhoplovna odbrana" (*Luftverteidigung der Zukunft*) (2017), „Budućnost kopnenih snaga"

(*Zukunft der Bodentruppen*) (2019) i „Opšti sajber koncept“ (*Gesamtkonzeption Cyber*) (2022). Opšti stav rukovodstva Švajcarske jeste da modernizacija sposobnosti i resursa vojske treba da bude promovisana, za šta je odobren i investicioni plan za period od 2023. do 2035. godine. Najnovija inicijativa švajcarske vlade iz jula 2023. godine usmerena je na učešće u projektu zajedničke protivvazduhoplovne odbrane EU koji je pokrenula Nemačka posle otpočinjanja ratnih dejstava u Ukrajini 2022. godine.

Totalna odbrana Švedske

Švedska je članica EU, programa NATO PzM i do sada nije bila članica vojnih saveza, odnosno vojno je neutralna više od dva veka (od 1815. godine). Njena neutralnost u toku Drugog svetskog rata dovodi se u pitanje zbog odnosa i različitih ustupaka Nemačkoj (Trapara 2016, 374). Od tada do danas, Švedska je prešla put od države sa jednim od najsveobuhvatnijih sistema totalne odbrane tokom Hladnog rata koji je uključivao pripremu celokupnog društva za odbranu i mogao da mobiliše do 850 hiljada muškaraca i žena (Lallerstedt 2021, 91), preko značajnog smanjenja vojske i ukidanja obaveznog služenja vojnog roka u periodu 2010-2018. godina, pa sve do napora ponovnog uspostavljanja sistema totalne odbrane, napuštanja statusa neutralnosti i aspiracija za članstvo u NATO. Posle Hladnog rata i napuštanja politike totalne odbrane, u drugoj deceniji dvadeset prvog veka u Švedskoj politici se ponovo pojavljuju nastojanja zasnivanja odbrane zemlje na konceptu totalne odbrane. Poseban uticaj na reinkarnaciju koncepta totalne odbrane i švedsko strateško razmišljanje imala je ruska aneksija Krima 2014. godine i neizvesnost u vezi sa ruskim ambicijama, što je pred Švedsku stavilo dva izazova: ranjivost na hibridne operacije identifikovane tokom ukrajinske krize (odsustvo civilne odbrane, podložnost sajber napadima, energetsko ugrožavanje) i potreba da se prema Rusiji deluje u funkciji odvraćanja (Encyclopedia Geopolitica n. d.), u skladu sa percepcijom o promenjenoj i nepovoljnijoj bezbednosnoj situaciji u regionu Baltičkog mora u odnosu na stanje pre 2014. godine, pri čemu se Rusija označava kao moguća pretnja po nacionalnu bezbednost. Ovo je navelo švedsku vladu da fokus sa situacije u dalekim zemljama preusmeri na svoje susedstvo i sopstvenu odbranu.

Sa obnovljenim shvatanjem da teritorijalna odbrana mora biti prioritet za oružane snage Švedske, otpočelo se sa ponovnim uvođenjem i implementacijom totalne odbrane kao načinom organizovanja odbrane Švedske. Od 2015. godine, kada je zvanično aktuelizovana ova ideja, u Švedskoj su sprovedene različite

aktivnosti u pogledu planiranja odbrane u skladu sa konceptom totalne odbrane. Pre reforme sektora odbrane i nakon ukidanja totalne odbrane po završetku Hladnog rata, totalna odbrana Švedske zasnivala se na četiri komponente: vojnoj, civilnoj, ekonomskoj i psihološkoj odbrani (Lallerstedt 2021; Malmberg et al. 2023). Na tim osnovama se u planu Švedske bezbednosne politike za period 2016–2020. godine (Government Offices of Sweden 2015) naglašava potreba za razvojem psihološke i sajber odbrane u skladu sa savremenim ugrožavanjima, što je kasnije rezultiralo osnivanjem Centra za sajber odbranu i bezbednost informacija (2020) i Agencije za psihološku odbranu (2022).

Otpornost na pretnje predstavlja osnovu švedskog koncepta totalne odbrane, nastalog četrdesetih godina prošlog veka, ali uz određene modifikacije i povećanu spremnost suprotstavljanja taktičkim izazovima modernog ratovanja (Darling 2021). Švedska odbrambena politka definiše totalnu odbranu (*totalförsvar*) kao ukupnost aktivnosti koje društvo pripremaju za rat, sa prioritetom da se poveća operativna borbena sposobnost oružanih snaga i osiguranje kolektivnih snaga švedske totalne odbrane (Government Offices of Sweden 2015), ali se u slučajevima kada vlada proglasi najveći stepen pripravnosti, sve društvene funkcije definišu kao totalna odbrana. Za Švedsku je totalna odbrana pristup izgradnji otpornosti celog društva (Saxi et al. 2020), gde su dve osnovne komponente: vojna i civilna odbrana. Oružane snage Švedske odgovorne su za odbranu teritorijalnog integriteta i bezbednosti, kao i za održavanje i razvoj sposobnosti švedske vojne odbrane. Civilna odbrana se razvija sa ciljem zaštite civilnog stanovništva, najvažnijih javnih službi i pomoći oružanim snagama u slučaju oružanog napada ili rata (Government Offices of Sweden 2021). Nadležnost za vojnu i civilnu odbranu objedinjena je u okviru Ministarstva odbrane Švedske na čijem čelu su dva ministra: ministar odbrane i ministar civilne odbrane.

Strategijom nacionalne bezbednosti donetom 2017. godine ponovo se ističe potreba za izgradnjom mira i povezivanja sa drugim državama, ali se potenciraju i negativni efekti okruženja po Švedsku, pre svega uticaj procesa globalizacije (National Security Strategy 2017) i značaj totalne odbrane u funkciji zaštite Švedske od ugrožavanja. Bezbednosni napori se eksplicitno postavljaju kao zadatak čitavog društva, uključujući pojedince, preduzeća, civilno društvo, kao i državne i lokalne vlasti. Švedska svoje interese blisko povezuje sa nordijskim i baltičkim susedima, EU i drugim državama Evrope, uz naglašavanje potrebe jačanja saradnje. Prema ovom dokumentu, nacionalni interesi Švedske su: obezbeđivanje bezbednosti i zdravlja građana, obezbeđivanje snabdevanja i zaštita osnovnih službi, održavanje osnovnih vrednosti demokratije, vladavine prava, ljudskih sloboda i ljudskih prava, sloboda Švedske, bezbednost i pravo na samoopredeljenje koji će biti branjeni „pod svim okolnostima“, promovisanje

stabilnosti i bezbednosti u regionu, održavanje i osnaživanje kooperacije, solidarnosti i integracija u okviru EU i promovisanje multilateralnog svetskog poretka zasnovanog na međunarodnom pravu. U Strategiji se promoviše kontinuiranost mirne saradnje i razvoja, ali se naglašava i nastavak razvoja totalne odbrane, uključujući jačanje vojne i civilne komponente. Pred oružane snage postavlja se cilj da garantuju svoju sposobnost za odbijanje bilo kakvog oružanog napada, uz doprinos civilne odbrane, ukoliko to bude potrebno. U skladu sa opredeljenjem za totalnu odbranu, još jednom je i u ovom dokumentu potvrđeno nastojanje Švedske da razvija snage za delovanje u vanrednim situacijama, svoje spoljne obaveštajne sposobnosti, kao i psihološku odbranu.

Organizacija odbrane se planira u skladu sa percipiranim bezbednosnim pretnjama, a za Švedsku su to vojne pretnje, digitalni rizici povezani sa informacionom i sajber bezbednošću, terorizam i nasilni ekstremizam, organizovani kriminal, pretnje po energetsko snabdevanje, pretnje po transport i infrastrukturu, pretnje po zdravlje i klimatske promene i njeni efekti (National Security Strategy 2017). Tvorci strategije posmatraju izdvojen oružani i vojni napad na Švedsku kao malo verovatan, ali ocenjuju da su moguće krize ili incidenti, uključujući i one koje kao komponentu imaju vojnu silu, iako se nameće zaključak da se Švedska i tada osećala ugroženom rusko-ukrajinskim sukobom. Rat u Ukrajini koji je otpočeo februara 2022. godine, tok rata i skorašnji postupci Švedske političke elite, ukazali su na to da ne samo da osećaj ugroženosti još uvek postoji, već i da je pojačan i da ova država teži promeni statusa neutralnosti i ulasku u NATO. Izveštajima Švedske komisije za odbranu (Swedish Defence Commission 2017; Swedish Defence Commission 2019) ukazano je na činjenicu da se globalna situacija percipira kao izmenjena sa karakteristikama nestabilnosti i nepredvidivosti, pri čemu se oružana agresija ne isključuje kao mogućnost ili bilo kakva druga upotreba vojnih sredstava. Posebne preporuke odnose se na razvoj logistike, komandovanja i kontrole, a naglašava se i potreba osnaživanja komandnih struktura civilne odbrane u vladinim agencijama i obuka civilnih obveznika.

Opredeljenje za koncept totalne odbrane, operacionalizovano je 2020. godine zakonom „Totalna odbrana 2021-2025“ *(Totalförsvaret 2021–2025*). Zakon suštinski predstavlja plan odbrane Švedske, a njime se nastoje zaštititi nezavisnost i teritorijalni integritet jačanjem vojnog odvraćanja i osloncem na pristup celog društva, tradicionalno nazivanim civilna odbrana (Totalförsvaret 2021–2025 2020; Darling 2021). Aktom je postavljen cilj da se postigne potpuna modernizacija do 2030. godine i poveća sposobnost Švedske za samostalnu odbranu, uz ojačavanje vojne saradnje sa članicama NATO i susedima Norveškom i Finskom. Plan Vlade Švedske jeste ojačanje ratne organizacije vojske i sposobnosti suočavanja sa oružanim napadom, a prvi korak predstavlja

povećanje broja pripadnika vojske za 50 procenata, odnosno na 90 hiljada ljudi do 2025. godine, što će se postići reorganizacijom postojećih i osnivanjem novih jedinica. Tendencije su da vojska bude zadužena za osposobljavanje dva tipa ratnih jedinica, operativnih i teritorijalnih jedinica (Totalförsvaret 2021–2025 2020). Operativne jedinice biće odgovorne za izvršavanje zadataka na teritoriji cele države i organizovane kao brigade i druge samostalne jedinice, dok će teritorijalne jedinice, između ostalog, imati veliku vatrenu moć, dobru zaštitu i mobilnost, a zadatke će izvršavati u vojnim regionima. U oblasti logističke podrške oružanim snagama primenjuje se kombinovani pristup zasnovan na sopstvenoj logistici oružanih snaga (tri logistička bataljona uglavnom namenjena snabdevanju jedinica i uvozu vojne opreme) i logističkoj podršci koju obezbeđuje civilna odbrana. Zakonom se najavljuje modernizacija vojske (modifikacija oklopnih vozila) i reorganizacija postojećih jedinica brigadnog sastava, kao i ojačavanje jedinice na strateški važnom baltičkom ostrvu Gotland, čime se obnavlja fokus na teritorijalnom jačanju bezbednosti u regionu Baltičkog mora (Government Offices of Sweden 2021). Planirano je povećanje broja podmornica i ratnih brodova, a pojačanje će dobiti i vazdušne snage modifikacijom i nabavkom aviona, krstarećih raketa koje se lansiraju sa vazduhoplova i u vidu većeg broja projektila vazduh-vazduh, uz ojačavanje sposobnosti elektronskog delovanja (Swedish Defence Commission 2019; Totalförsvaret 2021–2025 2020). Švedska poseduje i veoma razvijenu vojnu industriju za proizvodnju sofisticiranih borbenih letilica, oklopnih vozila i sistema protivazduhoplovne odbrane.

Značajna uloga u procesu povratka totalne odbrane u odbranu Švedske pripala je Švedskoj agenciji za civilne vanredne situacije (*Myndigheten för samhällsskydd och beredskap*) (Agencija), koja je formirana sa ciljem da razvija otpornost u svim sektorima društva i na svim nivoima vlasti (Saxi et al. 2020). Agencija je inicirala i ponovno uvođenje služenja vojnog roka (od 2018. godine), kada je propisano i da svi građani Švedske između 16 i 70 godina predstavljaju deo švedske totalne odbrane i u obavezi su, ukoliko je potrebno, da pomognu državi da se pripremi i vodi rat, kroz služenje u tzv. službi totalne odbrane (*total defence service*). Ova obaveza pojedinaca se izvršava u jednom od tri sektora: vojna služba koja obuhvata regrutaciju, osnovnu vojnu obuku i ratni raspored, a zadaci se izvršavaju kroz vojnu odbranu države (do 47 godina starosti), civilna služba koja obuhvata osnovnu obuku i kursiranja i vrši osiguranje funkcionisanja važnih delova društva i opšta obavezna nacionalna služba lica izvan vojne ili civilne službe koja izvršavaju radne i druge zadatke. Usmeravanje fokusa rukovodstva Švedske na totalnu odbranu, uticalo je i na vraćanje i jačanje kapaciteta i obaveza civilne odbrane, zanemarenih krajem dvadesetog veka, što je operacionalizovano 2022. godine formiranjem posebnog resornog odeljenja

za civilnu odbranu u okviru ministarstva odbrane, promocijom njenog rukovodioca u zvanje ministra za civilnu odbranu, prvi put nakon 1947. godine. Značajna uloga je i u ovom segmentu data Agenciji, kao telu sa zadatkom da aktivira služenje vojnog roka i obuku tri hiljade polaznika (u prvoj fazi) za raspoređivanje na dužnosti u spasilačkoj službi. Radi praktičnog osposobljavanja aktera, u novembru 2019. godine je, posle više od 30 godina neaktivnosti, otpočelo kontinuirano uvežbavanje delova oružanih snaga i civilnog društva sa ciljem osposobljavanja učesnika za zajedničko delovanje u slučaju oružanog napada na zemlju. U oblasti logistike se veliki značaj daje ulozi civilne odbrane kroz jačanje „otpornosti" u najvažnijim društvenim funkcijama: održavanje zaliha hrane, vode za piće, energenata i farmaceutskih proizvoda, zdravstvena zaštita, transport i elektronska komunikacija i pošta, pri čemu se objedinjuje delovanje različitih sektora (Totalförsvaret 2021–2025 2020).

Iako je od 2015. godine načinjen značajan pomak na ponovnom ustrojstvu civilne odbrane, određeni izazovi još postoje. Oni uključuju otežanu integraciju industrije u sistem civilne odbrane zbog stranog vlasništva u važnim društvenim sektorima i postojećeg nacionalnog zakonodavstva i zakonodavstva EU (Malmberg et al. 2023). Ovaj izazov prepoznalo je i švedsko rukovodstvo kroz iskazivanje potrebe koordinacije civilne i vojne odbrane, regulisanja uloge privatnih kompanija u ukupnoj odbrani i uređenja ratnog rasporeda rezervnog sastava u ovim preduzećima (Government Offices of Sweden 2021). Još jedan značajan problem za sistem civilne odbrane, sa kojim se susreću i druge zemlje uključujući i Srbiju, jesu demografski i socijalni uslovi, odnosno obezbeđenje efikasne odbrane uz nepovoljnu demografsku situaciju, sve starije stanovništvo i povećane migracije (Czarny and Kubiak 2022).

Najnoviji izveštaj Švedske komisije za odbranu o bezbednosnoj politici iz 2023. godine (Swedish Defence Commission 2023) percipira Rusiju kao najozbiljniju dugoročnu pretnju ukupnoj bezbednosti Evrope, pa i Švedske, a Kinu kao sve veću geopolitičku konkurenciju i uzročnika povećane ranjivosti malih i srednjih država. Prema izveštaju, „agresivno delovanje Rusije" je razlog planiranog dugoročnog razvoja totalne odbrane Švedske koja će imati sposobnost da brani svoju teritoriju od oružanog napada kao deo kolektivne bezbednosti NATO. Švedska svoju bezbednosnu politiku već zasniva na kolektivnoj bezbednosti i NATO, što predstavlja najveću promenu u bezbednosnoj i odbrambenoj politici Švedske u poslednjih dvesta godina. Vlasti očekuju da će Švedska članstvom u NATO ojačati svoje odbrambene kapacitete, ali ne napuštaju sistem totalne odbrane i nastavljaju sa njegovom daljom implementacijom, iako će ukupna finansijska izdvajanja za odbranu sada biti znatno veća zbog obaveza prema finansiranju NATO. Rat u Ukrajini naveo je

politički vrh Švedske da poveća udeo bruto društvenog proizvoda (BDP) opredeljen za potrebe odbrane na dva procenta i do 2025. godine poveća godišnji kontingent od 4 hiljada na 8 hiljada regruta na obuci, a do 2030.godine na deset hiljada regruta. Paralelno sa tim, u 2023. godini se planira i uvođenje tzv. „civilnog vojnog roka" ili obučavanje kadrova za spasilačke i druge službe koje se raspoređuju pri lokalnim samoupravama i treba da budu osposobljene da izvršavaju zadatke u situacijama vanrednog stanja ili potencijalne agrasije.

Totalna odbrana Srbije

Istorijsko nasleđe sistema odbrane Srbije zasnovano je na nesvrstanosti Jugoslavije tokom Hladnog rata i konceptu opštenarodne (totalne) odbrane. Sa manjim prekidima i različitim intenzitetima primene, Srbija je devedesetih godina bila pod sankcijama UN, EU i SAD, uz suspenziju iz UN (1992-2000). Na SRJ je 1999. godine izvršena agresija NATO, koja je, pored ljudskih gubitaka i materijalnih razaranja, imala za posledicu da je Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija (KiM), prema Rezoluciji Saveta bezbednosti UN (SB UN) 1244 iz 1999. godine, stavljena pod upravu Privremene administrativne misije UN (UNMIK). Rezolucijom Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije, iako se njen osnovni sadržaj odnosi na status KiM u Srbiji, proklamovana je vojna neutralnost Srbije u odnosu na postojeće vojne saveze, do eventualnog raspisivanja referenduma (Резолуција НС 2007, т. 6). Uz značajne promene u budžetiranju vojske, početak globalne ekonomske krize 2008. godine, smanjenje interesovanja za služenje vojnog roka i početni koraci reorganizacije ministarstva odbrane, bili su usklađeni sa raspoloživim finansijskim sredstvima i imali za posledicu smanjenje brojnog stanja vojske, obustavu obaveze služenja vojnog roka i nizak nivo nabavke nove vojne opreme i naoružanja. U skladu sa proklamovanom vojnom neutralnošću, Srbija nije članica ni jednog vojnog saveza, ali je okružena državama članicama NATO (osim Bosne i Hercegovine), a oružane snage NATO prisutne su i na teritoriji KiM.

U cilju zaštite nacionalnih i odbrambenih interesa, sistem odbrane Srbije zasniva se na konceptu totalne odbrane i temelji na ideji angažovanosti celokupnog društva za potrebe odbrane. Aktuelna Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije doneta je 2019. godine i predstavlja najviši strateški dokument, čijim sprovođenjem se štite nacionalne vrednosti i interesi Srbije (СНБ РС 2019). Njome je proklamovano da se zasniva na primeni sveobuhvatnog pristupa kroz „zajedničko angažovanje svih subjekata i potencijala društva i

države u suprotstavljanju izazovima, rizicima i pretnjama bezbednosti i zaštiti i ostvarivanju nacionalnih interesa Republike Srbije“ (СНБ РС 2019, uvod). Na osnovu pozicioniranja Srbije na regionalnom i globalnom nivou i analize strategijskog okruženja, percipiraju se osnovni izazovi, rizici i pretnje bezbednosti: oružana agresija, separatističke težnje, protivpravno jednostrano proglašena nezavisnost teritorije koju administrativno obuhvata KiM, oružana pobuna, terorizam, proliferacija oružja za masovno uništenje, etnički i verski ekstremizam, obaveštajna delatnost, organizovani kriminal, narkomanija, masovne ilegalne migracije, problemi ekonomskog razvoja, problemi demografskog razvoja, epidemije i pandemije zaraznih bolesti, energetska bezbednost, nedovršen proces razgraničenja država bivše SFRJ, elementarne nepogode i tehničko-tehnološke nesreće, klimatske promene, visokotehnološki kriminal i ugrožavanje informaciono-komunikacionih sistema, kao i drugi izazovi, rizici i pretnje (СНБ РС 2019, т. 2). Koncept totalne odbrane je u skladu sa spoljnopolitičkim ciljevima usmerenim na pristupanje EU, unapređenju regionalne saradnje i jačanju odnosa sa susedima, Rusijom, Kinom, SAD, evropskim i drugim državama (Влада РС 2020, 16), uz aktivno učešće u sprovođenju Zajedničke bezbednosne politike EU. Odbrambeni sistem Srbije ima dve osnovne komponente – vojnu i civilnu odbranu i obuhvata građane, državne organe, organe autonomnih pokrajina, organe jedinica lokalne samouprave, privredna društava, druga pravna lica i preduzetnike. Vojna odbrana se realizuje upotrebom Vojske Srbije (VS) i drugih naoružanih snaga, a civilna odbrana je usmerena na pripreme i odbranu nevojnim sredstvima (СО РС 2019, т. 5).

Vojna odbrana obuhvata skup mera i aktivnosti usmerenih na pripreme za odbranu i odbranu zemlje upotrebom VS (Закон о одбрани 2007, чл. 3). Vojska Srbije brani zemlju od oružanog ugrožavanja spolja, izvršava druge misije i zadatke (Устав РС 2006, чл. 139), objedinjuje sve učesnike u borbenim operacijama i nadležna je za komandovanje svim snagama zaduženim za izvođenje borbenih dejstava u vanrednom stanju i ratu (СО РС 2019, т. 6.3). Misije VS su: odbrana od oružanog ugrožavanja spolja (odvraćanjem od oružanog ugrožavanja, odbranom teritorije i vazdušnog prostora), učešće u izgradnji i očuvanju mira u regionu i svetu (učešćem u međunarodnoj vojnoj saradnji i u multinacionalnim operacijama) i podrška civilnim vlastima u suprotstavljanju pretnjama bezbednosti (kroz pomoć civilnim vlastima u suprotstavljanju terorizmu, separatizmu, organizovanom kriminalu i drugim oblicima unutrašnjeg ugrožavanja bezbednosti, kao i putem pomoći civilnim vlastima u slučaju prirodnih nepogoda i tehničko-tehnoloških i drugih nesreća). Da bi ispunila postavljene misije, VS se organizuje na strategijskom, operativnom i taktičkom nivou u komande, jedinice i ustanove, a njena organizacija se uspostavlja kao

mirnodopska i ratna (Закон о ВС 2007, чл. 3). Sastoji se od stalnog sastava koji čine profesionalni pripadnici VS i vojnici na služenju vojnog roka i rezervnog sastava koji čine rezervni oficiri, rezervni podoficiri i vojnici u rezervi.

Sistem civilne odbrane je u Srbiji još u formiranju i poslovi civilne odbrane još uvek nisu normativno-pravno uređeni, a sistem koji je postojao je urušen posle dvehiljaditih godina. Civilna odbrana obuhvata mere i aktivnosti usmerene na pripreme za odbranu i odbranu zemlje nevojnim sredstvima, obezbeđivanje uspešnog funkcionisanja državnih organa, organa autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave, privrednih društava i drugih pravnih lica, zaštite i spasavanja i obezbeđenja uslova za život i rad građana i zadovoljenja potreba snaga odbrane u vanrednom i ratnom stanju (Закон о одбрани 2007, чл. 4. т. 4). Aktuelnom Strategijom odbrane proširene su mere i aktivnosti civilne odbrane sa ciljem obezbeđenja obuke građana za odbranu zemlje, koordinacije poslova zaštite i spasavanja, izvršavanja vojne, radne i materijalne obaveze i mobilizacije (СО РС 2019, т. 5). Nalaže se da se, u skladu sa konceptom totalne odbrane, izvrši normativno uređenje civilne odbrane, preciziraju nadležnosti, poveća odgovornost i unapredi osposobljenost subjekata, a da se pri praktičnoj realizaciji uspostave sistema u fokus stave organizacija jedinstvenog upravljanja i osposobljavanja svih subjekata civilne odbrane, ali bez preciziranja rokova realizacije.

Sadašnje normativno uređenje ne daje osnov za dalji razvoj sistema civilne odbrane iako su na nivou nekih gradova i opština formirani upravni organi (sekretarijati, odeljenja) koji objedinjavaju poslove odbrane i vanrednih situacija na teritoriji lokalne samouprave. Izuzetak čine subjekti, štabovi i jedinice civilne zaštite, kao deo sistema civilne odbrane, koji su precizno definisani zakonom (ЗСРК 2018). Iako su državni organi koji nisu u nadležnosti Ministarstva odbrane odgovorni za planiranje i sprovođenje priprema u cilju vršenja svoje delatnosti u ratnom ili vanrednom stanju (Закон о одбрани 2007, чл 28), Zakonom iz 2020. godine (Закон о министарствима 2020), ali i ranijim aktima, osim Ministarstva odbrane, u popisu obaveznih poslova ostalih ministarstava se ne navode poslovi iz oblasti odbrane, iako su njihove delatnosti bitne za odbranu (informisanje, telekomunikacije, energetika, zdravstvo, saobraćaj i dr.). Vlada svojim odlukama određuje proizvode i usluge, pravna lica, objekte i javna preduzeća od značaja za odbranu, ali je u upravljačkom delu sistema potrebno nadograditi strukturu, nadležnosti i obaveze nosilaca poslova odbrane iz različitih resora – ministarstava i njihove komunikacije. Negativni uticaj globalizacije na totalnu odbranu, koji se ispoljava kroz vlasništva stranih kompanija nad preduzećima na teritoriji države, ispoljava se i u Srbiji, što je dovelo i do ograničenja angažovanja privrednih društava, drugih pravnih lica i preduzetnika za potrebe odbrane samo na one

čije je sedište na teritoriji Srbije (ЗВРМО 2009, чл. 95). Neophodno je, sa aspekta organizacije državnog i političkog sistema, pažnju posvetiti i jačanju svesti o značaju ugrožavanja i izgradnje nacionalnog sistema bezbednosti i odbrane u političkom i javnom životu (Благојевић 2022).

U skladu sa zakonodavstvom, građani u odbrani zemlje imaju pravo ali i dužnost da izvršavaju vojnu, radnu i materijalnu obavezu i da učestvuju u civilnoj zaštiti i obučavanju za odbranu. Vojna obaveza sastoji se od regrutne, obaveze služenja vojnog roka, obaveza vršenja civilne službe i obaveza u rezervnom sastavu (ЗВРМО 2009, чл. 3). Obavezno služenje vojnog roka predstavlja jedan od načina sprovođenja koncepta totalne odbrane i ima za cilj da se građani pripreme za delovanje u slučaju ratnog stanja, kao i pružanje pomoći vojsci i drugim službama u miru. Za razliku od Švajcarske i Švedske, u Srbiji je na snazi odluka Narodne skupštine kojom je obustavljena obaveza služenja vojnog roka (Odluka o obustavi obaveze služenja vojnog roka 2010) i uspostavljen sistem služenja vojnog roka samo po principu dobrovoljnosti. Ustav propisuje da lice nije dužno da ispunjava vojnu ili drugu obavezu koja uključuje upotrebu oružja, protivno veri ili ubeđenjima, već da, uz pozivanje na prigovor savesti, može biti pozvano da ispuni vojnu obavezu bez obaveze da nosi oružje (Устав РС 2006, чл. 45). Obaveza služenja vojnog roka izvršava se služenjem sa ili bez oružja i u trajanju od šest meseci, a upućivanje se vrši u godini u kojoj lice navršava 19 godina života (ЗВРМО 2009, чл. 24, 25). Predviđa se i mogućnost civilne službe u trajanju od devet meseci u državnim organima, organizacijama, ustanovama, jedinicama i pravnim licima, a obavezi služenja u rezervnom sastavu podležu vojni obveznici koji su odslužili vojni rok ili regulisali obavezu služenja vojnog roka na drugi način (Закон о цивилној служби 2009, чл. 2).

Vojna neutralnost u kombinaciji sa totalnom odbranom iziskuje znatna finansijska sredstva, veću brojnost angažovanog ljudskog potencijala i savremene i sofisticirane borbene sisteme, kao i vreme potrebno da se etapno ostvaruju projektovani zahtevi. Aktuelnim strategijama nacionalne bezbednosti i odbrane ili drugim javno dostupnim dokumentima, vojna neutralnost i totalna odbrana nisu sveobuhvatno razrađene i objašnjene. Ne postoje odgovarajući javni dokumenti koji se odnose na politiku i postupanja Vlade i ministarstava ili drugih tela u sprovođenju Strategije odbrane kojima bi se operacionalizovali stavovi i opredeljenja iz strategije, tako da nije poznato ni vreme ni etape realizacije, kao ni očekivanja koja iz toga proističu. U svrhu razvoja sistema odbrane i razvoja kapaciteta odvraćanja ulaže se u razvoj i opremanje snaga odbrane. Međutim, i pored izdvajanja finansijskih sredstava u osavremenjavanje fabrika i izgradnju novih pogona vojno-industrijskog kompleksa (u prvom kvartalu 2022. godine uloženo je 145 miliona evra), opremanje VS nekim složenim borbenim sistemima

vrši se uvozom (Rusija, Kina, SAD, Francuska, Nemačka, Izrael i druge države). Uvoz se prvenstveno odnosi na avione i helikoptere, sisteme protivvazduhoplovne odbrane, tenkove, oklopna i specijalna borbena vozila, protivtenkovske raketne sisteme, sisteme za elektronsku borbu i slično. Politika neutralnosti i spoljnopolitičke aktivnosti sa različitim akterima obezbeđuju da Srbija ima pristup i različitim tržištima naoružanja i vojne opreme. Opremljenost vojske se poboljšava i modernizacijom sistema vlastite proizvodnje ili ranije uvezenih sistema, u domaćim preduzećima i tehničkim remontnim zavodima. Sistem nacionalne bezbednosti Republike Srbije kritično je zavistan od nacionalne logistike naročito u vanrednim i kriznim situacijama, posebno jer su privreda i resursi najpouzdanija i najznačajnija logistička baza odbrane zemlje.

Zaključak

Švajcarska, Švedska i Srbija svoje sisteme odbrane zasnivaju na konceptu totalne odbrane i angažovanju celokupnog društva u odbrani. Švajcarska i Švedska nisu bile izložene niti su bile u ratu već dugi niz decenija, dok je Srbija poslednja ratna iskustva doživela 1999. godine. Po geografskim karakteristikama ove države su veoma različite, što ima uticaja i na organizaciju sistema odbrane. Srbija i Švajcarska su kopnene države i bez direktnog pristupa na svetska mora, a Švedska je smeštena uz Baltičko more koje je strategijski značajno za Rusiju i NATO. Uopšteno, ove države imaju različita strategijska okruženja i percepcije najznačajnih bezbednosnih pretnji. Švajcarska je srednjoevropska država okružena državama članicama NATO (osim Austrije i Lihtenštajna) i kao glavnu pretnju bezbednosti percipira rat u Ukrajini i uticaj na evropske države, iako oružani napad Rusije smatra malo verovatnim, a u širem kontekstu i bezbednosne prilike u Africi i na Bliskom istoku. Švedska, koja ostvaruje dugogodišnju vojnu saradnju sa NATO, kao glavnu pretnju smatra mogućnost oružane agresije Rusije, čak i u sadašnjim uslovima ratnih dejstava u Ukrajini, a doktrinu odbrane, do sada zasnivanu na saradnji sa skandinavskim državama i EU, preusmerava na buduće članstvo u NATO. Srbija, kao država na dugotrajno bezbednosno nestabilnom balkanskom prostoru, gotovo u celini je okružena državama članicama NATO, a kao moguće pretnje od oružanog ugrožavanja smatraju se oružana agresija, oružana pobuna i oružane aktivnosti povezane sa protivpravnim i jednostranim proglašenjem nezavisnosti tzv. Republike Kosovo.

Upoređujući neke bitne uticajne elemente na koncept totalne odbrane i implementaciju koncepta u Srbiji sa pokazateljima koji opisuju sisteme Švajcarske

i Švedske (prikazane u tabeli 1), može se zaključiti da Srbija iako ima manji broj stanovnika raspolaže respektivnim ljudskim potencijalom za realizaciju odbrane sa oko 2,6 miliona vojno sposobnog (borbeno i radno sposobno stanovništvo uključeno u ratnu materijalnu proizvodnju) ili oko 3,3 miliona vojno raspoloživog stanovništva (borbeno i radno sposobno stanovništvo) (Global Firepower 2023). Ukupan broj pripadnika oružanih snaga je najveći u Švajcarskoj, dok je u Srbiji i Švedskoj obustavljanje obaveznog služenja vojnog roka uticalo na smanjenje i aktivnog i rezervnog sastava vojske. Kako je za razvoj efikasnog sistema odbrane potrebna respektivna ekonomska snaga, iz tabele 1 je vidljivo da je BDP Srbije višestruko manji u odnosu na druge dve države. To se odražava i na izdvajanja za odbranu, koja su takođe višestruko manja, iako su u Srbiji na nivou od preko 1,7% BDP (prema Global Firepower 2023) dok su stvarna ulaganja veća (MO PC 2022), Švajcarske – oko 0,75% i Švedske – više од 1,1% BDP, sa najavljenim povećanjem do 2% BDP[6]. Ocena ukupne vojne moći iskazana kroz rang država i indeks vojne moći koji je rezultat 60 pojedinačnih uticajnih faktora pokazuje da Srbija poseduje manju vojnu moć od Švajcarske i Švedske, ali u poređenju sa rangiranjem iz 2015. godine, Srbija je ostvarila znatan napredak (sa 70. na 58. poziciju), čemu je posebno doprinela modernizacija i brojnost vazduhoplova i sistema protivvazduhoplovne odbrane, dok su Švajcarska i Švedska tada bile znatno bolje rangirane.

Razmatrane države bezbednost posmatraju holistički, a pored vojnih, u svojim zvaničnim dokumentima prepoznaju i hibridne pretnje, terorizam, kriminal, sajber pretnje, globalne klimatske promene i druge. Sagledavanje savezništva u slučaju oružane agresije je različito. Švajcarska nastoji da svoju bezbednosnu politiku proširi saradnjom sa državama EU i NATO. Švedska bezbednosna politika, koja je bila usmeravana na saradnju sa baltičkim državama, sada se preusmerava na veće oslanjanje na NATO, dok Srbija kao vojno neutralna država, opredeljena na nepristupanje vojno-političkim savezima, ne isključuje saradnju sa njima i drugim državama u oblasti odbrane radi jačanja vlastitih odbrambenih sposobnosti i kapaciteta. Partnerstvo sa NATO ostvaruju sve ove države, pre svega kroz program PzM. Švedska je podnela zahtev za članstvo u NATO, a Srbija istovremeno nastoji da proširi i unapredi saradnju i sa Organizacijom Ugovora o kolektivnoj bezbednosti i njenim državama članicama.

Kako je funkcija odbrane jedna od glavnih funkcija države, poslovi odbrane u razmatranim državama su u nadležnosti najviših državnih organa – vlada, odnosno ministarstava koja se bave resorom odbrane. Sistemi odbrane razmatranih država imaju dve osnovne komponente – vojnu i civilnu odbranu,

[6] Podaci o finansiranju potreba odbrane kod većine država nisu u potpunosti transparentni i veći su od javno prikazanih.

ali je Švedska posle 2020. godine uvela i dve nove komponente: psihološku i sajber odbranu. Organizacija oružanih snaga Švajcarske i civilne odbrane i najvećeg dela vatrogasnih jedinica zasnovana je na milicijskom principu i kombinaciji centralizovanog i lokalnog upravljanja na nivou kantona. Najveći deo oružanih snaga je raspoređen u kopnene jedinice koje su u miru neaktivne, a zatim u vazduhoplovstvo i PVO koja se planski modernizuje. Vojna industrija je ograničenog programa i kapaciteta, osim u proizvodnji kopnenih vozila u saradnji sa firmama iz SAD. Civilna odbrana je organizovana na nivou države i lokalno, a okosnicu čini civilna zaštita stanovništva.

Tabela 1: Osnovni pokazatelji odbrane Švajcarske, Švedske i Srbije za 2022. godinu

		Švajcarska	Švedska	Srbija
Površina države		41.277 km²	528.447 km²	88.499 km²
Stanovništvo (miliona / % od ukupno)	ukupno	8,70*	10,48*	6,69* (bez KiM)
	vojno raspol.	3,74 / 44%*	4,19 / 40%*	3,30 / 49%*
	vojno sposob.	3,04 / 30%*	3,52 / 34%*	2,61 / 39%*
BDP (milijar.US$)		807**	604**	62,7**
Budžet odbrane (milijar.US$)		5,98* / 5,55**	6,38* / 8,07**	1,06* / 1,22**
Broj pripadnika oružanih snaga, MO, žandarmerije i drugih snaga	ukupno	144.000* /142.950**	38.000* / 45.800**	80.000* / 82.000**
	aktivno	24.000* / 19.500**	16.000* / 14.600**	25.000* / 28.150**
	rezerva	120.000* / 123.450**	0* / 10.000**	55.000* / 50.150**
	druge snage	---	22.000*/ 21.200**	5.000* /3.700**
Regrutna obaveza (služenje vojnog roka)		Obavezno, 18 do 24 sedmica, kasnije trenažni kursevi	Od 2018. selektivno, 4 do 11 meseci, 4.000 regruta/god.	Od 2011. dobrovoljno, 6 meseci
Civilna odbrana		73.000**	nepoznato	nepoznato
Rang / indeks vojne moći		44 / 0,7191*	37 / 0,5675*	58 / 0,9571*

Izvori: Global Firepower 2023*; IISS 2023**.

Oružane snage Švedske su brojčano smanjene zbog prekida obaveznog i selektivnog služenja vojnog roka, što se ubrzano nadoknađuje povećanjem broja regruta na godišnjem nivou i reorganizacijom i uvođenjem novih jedinica. Oružane snage ostaju konfigurisane za teritorijalnu odbranu sa povećanjem broja pešadijskih jedinica i povećanjem snaga na strateški važnom ostrvu Gotland radi kontrole baltičkog prostora. Sa intencijom pojačanja ukupnih vazduhoplovnih snaga, PVO je unapređena američkim sistemima Patriot. Odbrambena industrija koja je izvozno orijentisana, u mogućnosti je da zadovolji većinu potreba za opremanje oružanih snaga, uključno borbene avione i podmornica. Švedska nastoji da osavremeni svoju civilnu odbranu formiranjem posebnog ministarstva civilne odbrane (u okviru ministarstva odbrane) i obučavanjem kadrova za spasilačke i druge službe.

Srbija je, posle agresije NATO i opredeljenja za evrointegracije, smanjila brojno stanje aktivnog i rezervnog sastava. Takođe, reorganizovala je oružane snage i od armijske strukture prihvatila brigadnu strukturu, obustavila obavezno služenje vojnog roka i uvela profesionalnu vojsku kombinovanu sa regrutima na dobrovoljnom služenju vojnog roka, koji se pokazao, kao i kod Švedske, nedovoljnim za popunu jedinica. Oružane snage se pojačavaju obukom budućih pripadnika specijalnih jedinica i modernizuju novim oružjem i borbenim vozilima, kao i vazduhoplovima i sistemima za PVO. Nastavlja se razvoj odbrambene industrije za proizvodnju municije, pešadijskog naoružanja, artiljerijskih i raketnih sistema, kao i nekih vrsta vazduhoplova, dok se složeniji borbeni sistemi kupuju od Rusije, Kine, SAD i drugih država. Međutim, Srbija nije normativno uredila oblast civilne odbrane, osim dela koji se odnosi na civilnu zaštitu koji u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova, što ima za posledicu i nedovoljnu razvijenost sistema. Treba napomenuti i da se primena koncepta totalne odbrane u Srbiji još uvek nalazi u početnim fazama i da se o njemu ne može govoriti kao o implementiranom projektu, pa i te razlike treba uzeti u obzir prilikom poređenja sa drugim državama.

Razmatrane države ulažu različite napore u izgradnju totalne odbrane, a na operacionalizaciju koncepta utiču i različiti faktori kao što su geografski i strateški položaj, površina, broj stanovnika (iako se, po ovom kriterijumu mogu svrstati u tzv. "male države"), pozicioniranje u međunarodnoj zajednici, ekonomija, BDP, izdvajanja za obranu, ali i istorijsko i ratno iskustvo, percipirani izazovi, rizici i pretnje i na osnovu njih usvojene politike odbrane i razvijenost i organizacija sistema odbrane. Pitanja nacionalne logistike uređena su na različite načine i u različitom obimu, na šta utiče razvijenost ekonomija i sistema upravljanja. Upoređivanjem implementacije koncepta totalne odbrane u posmatranim državama, može se zaključiti da u Srbiji postoji prostor za unapređenje i podizanje

nivoa realizacije koncepta totalne odbrane, uključujući i nacionalnu logistiku i angažovanost raspoloživih potencijala društva. Navedene druge dve države predstavljaju dobre primere, posebno Švajcarska koja je postigla najviše na tom polju i može koristiti kao model u implementaciji koncepta totalne odbrane.

Bibliografija

Bericht über die Aussenpolitik der Schweiz in den 90er Jahren. 1994. Bundesblatt der schweizerischen Eidgenossenschaft. BBl 1994 I 153.

Berzina, Ieva. 2020. From 'total' to 'comprehensive' national defence: the development of the concept in Europe. *Journal on Baltic Security*, 6(2): 7-15.

Blagojevic, Veljko. 2019. "The impact of neutrality on National doctrine development". In: *Alliance planning and coalition Warfare: Historical and contemporary approaches*, edited by H. E. Raugh, Jr, 280-300. Belgrade: Institute for Strategic Research.

Благојевић, Вељко. 2022. „Искуства и изазови Србије у реализацији стратешког одвраћања" У: *Неутралност и стратешко одвраћање*, уредник Вељко Благојевић, 229-245. Београд: Медија центар „Одбрана".

[Bundesverfassung] Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. 1999. AS 1999 2556, SR 101.

[BZG] Bundesgesetz über den Bevölkerungsschutz und den Zivilschutz. 2019. Bundesblatt der schweizerischen Eidgenossenschaft. 520.1. AS 2020 4995.

Czarny, Roman and Krzysztof Kubiak. 2022. *Total Defence in a consumer society: a real possibility or wishful thinking? The case study of Sweden*. Security theory and practice 3 (XLVIII): 63-74.

Darling, Daniel. 2021. *Sweden Looks to the Past to Prepare for Its Defense Future*. Defense & Security Monitor by Forecast International. Accessed 27 March 2023. https://dsm.forecastinternational.com/wordpress/2021/01/26/sweden-looks-to-the-past-to-repare-for-its-defense-future.

Đukić, Anđelija. 2023. „Evaluation of the resilience of defense systems based on the concept of total defense" In: *Life Cycle Engineering and Management*, uredio Ljubiša Papić, 206-216. Prijevor, Čačak: DQM Center.

Đurašinović Radojević, Dragana. 2016. „Švajcarska „oružana neutralnost", U: *Uticaj vojne neutralnosti Srbije na bezbednost i stabilnost u Evropi*, uredio Srđan Korać, 52-76. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel Stiftung – Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru.

Encyclopedia Geopolitica. n. d. Accessed 30 March 2023. https://encyclopedia geopolitica.com/2020/04/06/the-northern-flank-the-restoration-of-swedens-total-defence-doctrine/.

Federal Council. 2001. Civil Protection Concept: Report of the Federal Council to the Federal Assembly concerning the new Civil Protection concept.

[FIS] Federal Intelligence Service. 2023. Switzerland's Security 2023: Situation Report of the Federal Intelligence Service. Accessed 08 July 2023. https://www.vbs.admin. ch/en/documents/search.html.

Fischer, Dietrich. 1982. "Invulnerability without threat: The Swiss concept of general defense." *Journal of Peace Research* 19(3): 205-225.

Гаћиновић, Радослав. 2015. „Историјска улога војске у изградњи система безбедности модерне државе". *Култура полиса*, 26(XII): 203-218.

Global Firepower. 2023. 2023 Military Strength Ranking. Accessed 15 May 2023. https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php

Gordić, L. Miodrag and Ivan B. Petrović. 2019. „Model of military neutrality as perspective of development of the Republic of Serbia". *Baština*, 47, 117-134.

Government Offices of Sweden. 2015. Sweden's defence policy, 2016 to 2020. Accessed 15 March 2023. https://www.government.se/globalassets/ government/dokument/ forsvarsdepartementet/sweden_defence_policy _2016_to_2020.

Government Offices of Sweden. 2021. Development of modern total defence. Ministry of Defence, Ministry of Justice. Accessed 31 March 2023. https://www.government.se/articles/2018/06/development-of-modern-total-defence/.

[IISS] International Institute for Strategic Studies. 2023. *The Military Balance 2023*. Accessed 25 March 2023. https://dokumen.pub/qdownload/the-military-balance-2023-9781032508955.html.

Lallerstedt, Karl. 2021. "Rebuilding Total Defense in a Globalized Deregulated Economy". *PRISM* 9(3): 90-105.

Le Conseil fédéral. 2022. Clarté et orientation de la politique de neutralité: Rapport du Conseil federal en réponse au postulat 22.3385 de la Commission de politique extérieure du Conseil des États du 11 avril 2022. Accessed 29 July 2023. https://www.newsd.admin.ch/ newsd/message/attachments/73618.pdf

Malmberg, Pär, Jan Ottosson, Martin Eriksson, and Olle Jansson. 2023. „The Role of Industry in Sweden's Total Defence: Past, Present, and Future". Accessed 29 March 2023. https://nationalpreparednesscommission.uk/2023/02/the-role-of-industry-in-swedens-total-defence-past-present-and-future-2/.

Mendershausen, Horst. 1980. *Reflections on Territorial Defense*. Rand Corp Santa Monica, CA.

[MG] Bundesgesetz über die Armee und die Militärverwaltung. 1995. Bundesblatt der schweizerischen Eidgenossenschaft. 510.10, AS 1995 4093.

Милковски, Вангел и Сандра Божић. 2023. „Концепт тоталне одбране у стратегији одвраћања Републике Србије". *Српска политичка мисао*, 80(2), 7-32.

[МО РС] Министарство одбране Републике Србије. 2022. Информатор о раду МО. Приступљено 14. априла 2023. https://www.mod.gov.rs/cir/4347/informator-o-radu-ministarstva-odbrane-4347.

National Security Strategy. 2017. Government Offices of Sweden, Prime Minister's Office.

NATO. 2016. *NATO Summit Guide, Warsaw, 8-9 July 2016*. Brussels: NATO Public Diplomacy Division.

Odluka o obustavi obaveze služenja vojnog roka. 2010. *Službeni glasnik RS*, br. 95/2010.

[Резолуција НС] Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије. 2007. *Службени гласник РС,* бр. 125/2007.

Saxi, Håkon Lunde, Bengt Sundelius, and Brett Swaney. 2020. „Baltics left of bang: Nordic total defense and implications for the Baltic Sea region". *Strategic forum*, 304. National Defense University Press.

Stringer, D. Kevin. 2017. Building a Stay-Behind Resistance Organization: The Case of Cold War Switzerland Against the Soviet Union. Accessed 27 May 2023. https://ndupress.ndu.edu/Media/News/Article/1220620/building-a-stay-behind-resistance-organization-the-case-of-cold-war-switzerland/.

[СНБ РС] Стратегија националне безбедности Републике Србије. 2019. *Службени гласник РС,* бр. 94/2019.

[СО РС] Стратегија одбране Републике Србије. 2019. *Службени гласник РС*, бр. 94/2019.

Swedish Defence Commission. 2017. Resilience: The total defence concept and the development of civil defence 2021-2025. Government Offices of Sweden.

Swedish Defence Commission. 2019. The Swedish Defence Commission's White Book on Sweden's Security Policy and the Development of the Military Defence 2021-2025, Government Offices of Sweden.

Swedish Defence Commission. 2023. The Swedish Defence Commission submits its report on Sweden's Security Policy to Minister for Defence Pål Jonson. Accessed 29. July 2023. https://www.government.se/articles/2023/06/the-swedish-defence-commission-submits-its-report-on-swedens-security-policy-to-minister-for-defence-pal-jonson/.

Swiss Federal Council. 2022. The security policy of Switzerland, Report of the Federal Council.

Totalförsvaret 2021–2025 (Total Defence 2021-2025). 2020. Government Offices of Sweden, Ministry of Defence.

Trapara, Vladimir. 2016. "Finlandizacija kao model neutralnosti malih država". *Међународни проблеми 68*(4): 351-389. DOI: 10.2298/MEDJP1604351T.

[Устав РС] Устав Републике Србије. 2006. *Службени гласник РС*, бр. 98/2006, 16/2022.

Veebel, Viljar, Illimar Ploom, Liia Vihmand and Krzystof Zaleski. 2020. „Territorial defence, comprehensive defence and total defence: Meanings and differences in the estonian defence force". *Journal on Baltic Security* 6.2: 17-29.

[Влада РС] Влада Републике Србије. 2020. Експозе мандатарке Ане Брнабић (28. октобар 2020. године). Приступљено 23. марта 2022. https:// www.srbija.gov.rs/ tekst/330252/ekspoze.php.

Vuletić, Dejan V. and Branislav D. Đorđević. 2022. "Rivalry between the United States of America and Russia in cyberspace." *Medjunarodni problemi* 74.1: 51-73.

Wither, James Kenneth. 2020. „Back to the future? Nordic total defence concepts". Defence studies 20.1: 61-81.

[Закон о ВС] Закон о Војсци Србије. 2007. *Службени гласник РС*, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010 – др. закон, 10/2015, 88/2015 – УС, 36/2018, 94/2019, 74/2021.

Закон о министарствима. 2020. *Службени гласник РС*, бр. 128/2020 и 116/2022.

Закон о одбрани. 2007. *Службени гласник РС*, бр. 16/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 – др. закон, 10/2015, 36/2018.

Закон о цивилној служби. 2009. *Службени гласник РС*, бр. 88/2009.

[ЗВРМО] Закон о војној, радној и материјалној обавези. 2009. *Службени гласник РС*, бр. 88/2009, 95/2010, 36/2018.

[ЗСРК] Закон о смањењу ризика од катастрофа и управљање ванредним ситуацијама, *Службени гласник РС,* бр. 87/2018.

Anđelija ĐUKIĆ, Dejan VULETIĆ

ORGANIZATION OF THE DEFENSE SYSTEM ACCORDING TO THE CONCEPT OF TOTAL DEFENSE ON THE EXAMPLE OF SWITZERLAND, SWEDEN AND SERBIA

Abstract: The authors consider the defense systems of Switzerland, Sweden and Serbia, organized according to the concept of total defense and determined to organize defense by engaging all the resources of society. Total defense represents a rational and integrated form of security and defense organization of the subjects of society. It includes military, civil and other forms of defense and represents a choice of militarily neutral states, as well as those that are part of defense alliances (NATO), whereby a significant factor is the coordinated action of the system component and the development of national logistics. The work seeks to gain insight into perceptions of challenges, risks and threats, elements of defense policy and organization of the defense system by reviewing and analyzing publicly available strategic and other documents important for the security and defense of selected countries. The main hypothesis of the paper is that the organization and implementation of total defense in Switzerland and Sweden can represent good examples for countries, such as Serbia, which strive to organize their defense according to the principle of total defense. Switzerland is a permanently neutral country, while Sweden and Serbia are militarily neutral, although Sweden has applied for NATO membership. Different war pasts, strategic positions, perceptions of challenges, risks and threats, demographic structure, economic development and allocations for defense and other states' characteristics also result in differences in the concept and organization of defense as a whole or by segment. States view security holistically, and defense systems as complex and dynamic systems, dependent on external and internal factors, which requires their constant adaptation to changes in the environment and within the limits of economic possibilities.

Keywords: total defense, military neutrality, defense system, resilience, Switzerland, Sweden, Serbia.

UDK 341.232.1:327(470)
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 649–665
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304649M

Pregledni rad
Primljen 4. 5. 2023.
Odobren 25. 10. 2023.

Humanitarna saradnja u oblasti civilne odbrane kao element ruske "meke moći"

Miroslav MLADENOVIĆ[1], Zoran JEFTIĆ[2]

Apstrakt: Razvijanje sposobnosti države za projekciju „meke moći" sve više postaje karakteristika svih velikih igrača u međunarodnoj areni. Ona je integralni deo spoljne politike sa dugoročnim ciljevima koja, svojim kulturološkim, ideološkim, političkim ili humanitarnim resursima nudi privlačnost državi ka kojoj se usmerava. Oko osnovnih potencijalnih sadržaja „meke moći" postoji relativno teorijsko saglasje američkih i ruskih autora. Objašnjenje suštine „meke moći" koje dao Profesor Naj (Joseph Nye) prihvaćeno je i od većine ruskih autora. Činjenica je, međutim, da se Rusija u primeni „meke moći" nalazi ispod nivoa SAD, Kine i Evropske unije, osim u sferi humanitarnog delanja vezanog za institucije civilne odbrane. Iako se humanitrana saradnja realizuje u veoma širokom zahvatu, za potrebe ovoga rada primenjivaće se uže tumačenje koje podrazumeva neposrednu humanitarnu pomoć, humanitarne operacije i akcije koje se sprovode u situacijama prirodnih i tehnogenih katastrofa, humanitarnih kriza i oružanih sukoba. Njena posebnost leži pre svega u specifičnosti sistema nacionalne bezbednosti Rusije i postojanju moćnog Ministarstva za vanredne situacije i otklanjanje posledica katastrofa prirodnog i tehnogenog karaktera, koji joj nudi veliki izbor ponude za potrebe međunarodne humanitarne saradnje. U radu će posebno biti prikazan Srpsko-ruski humanitarni centar, kao dobar primer humanitarne saradnje, ali i projekcija „meke moći" Rusije.

Ključne reči: meka moć, humanitarna saradnja, Rusija, civilna odbrana.

---

[1] Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, m.mladenovic@fb.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0001-8831-9582

[2] Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, jefticz@ymail.com, https://orcid.org/0000-0003-4179-8920

Rad je nastao u okviru projekta koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru Programa "IDEJE" Management of New Security Risks – Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

Uloga „меке моћи“ u realizaciji ciljeva velikih sila

Autor teorije „meke moći” je profesor Javne administrativne škole „Kenedi” pri Harvardskom univerzitetu – Džozef Samjuel Naj (Joseph Nye). Treba imati na umu da Naj nije samo produkt akademske sredine već je i čovek iz sveta praktične politike.[3] U administraciji Bila Klintona, Naj je bio pomoćnik šefa Pentagona za međunarodnu bezbednost; u periodu 1993–1994. godine, bio je na čelu Nacionalnog obaveštajnog saveta SAD. Pored toga, bio je član Izvršnog komiteta Tročlane komisije koja periodično zaseda u Savetu za međunarodne odnose. Takođe, profesor Naj je rukovodio Institutom za istraživanja u oblasti bezbednosti „Istok-Zapad” i Međunarodnim institutom za strategijska istraživanja. Po dolasku Baraka Obame na mesto predsednika, uključen je u rad Centra za novu američku bezbednost i u Projekat za reformu nacionalne bezbednosti SAD.

Inače, kao što je već istaknuto, praksa prelaska iz nauke u politiku; iz politike u obaveštajne institucije; iz obaveštajnih biroa u nauku i sl. – široko je prisutna na Zapadu. Cilj ovakvih akcija jeste – maksimalno široko plasiranje i realizacija interesa određene elitne grupe. Drugačije rečeno, teorijska dostignuća doktora Naja imaju jasan praktičan značaj, tj. usmerena su na obezbeđenje i širenje, koliko-god je to moguće, dominantnog uticaja Zapada, pre svega SAD, na sve glavne procese u svetu.

Profesor Naj je termin „meka moć” prvi put upotrebio u svojoj knjizi „Predodređeni da vode” (Nye, 1990). Još tada, u doba pune euforije zbog pobede SAD i Zapada u hladnom ratu, on je želeo da ukaže na značaj nevojnih oblika moći, koji će posebno mesto morati da zauzmu u periodu koji je dolazio. „Tvrda sila” ili „tvrda moć” predstavlja mogućnost prinuđivanja drugih naosnovu sopstvene vojne i ekonomske moći. „Meka moć” postoji tamo gde jedna država privlači druge svojom kulturom, političkim idealima i programima.

Upoređujući metode tvrde i meke moći, Naj naglašava da prva deluje putem prinude, a ova druga putem zavođenja. Mnoge vrednosti kao što su: demokratija, ljudska prava ili individualne mogućnosti jesu, po Naju, upravo duboko zavodljive i veoma privlačne ideje. Međutim, ako se u njihovom serviranju oseti nadmenost i licemerje, mogu da se prevrate u svoju suprotnost. S obzirom da je, po mišljenju Naja, „meka moć” odigrala odlučujuću ulogu u Hladnom ratu, njenu primenu svakako treba nastaviti i u XXI veku. Taj tip uticaja, odnosno forma vlasti, neposredno je vezan za informatičku revoluciju i rast tog resursa, pre svega za njegovu brzinu širenja putem Interneta (Videti šire u: Най, 2006).

[3] Šire o institucijama „meke moći“ videti u: Mladenović, Ponomareva i Kilibarda, 2012.

Ipak, glavni smisao „meke moći“ leži u činjenici da je to „privlačna vlast“. To je vlast, zasnovana ne samo na ubeđivanju, nagovaranju ili sposobnosti da se ljudi pokrenu i urade nešto na osnovu ponuđene odgovarajuće argumentacije, već i na „vrednostima” koje tu vlast čine privlačnom. U suštini *soft power* je „vlast informacija i obrazaca” koja se uz to dovoljno lako kontroliše. Glavna obeležja su joj: nematerijalnost, informatička zasićenost i pokretljivost. Ruski pisac i publicista, Fjodor Rjazakov, dobro primećuje da istorija ne može da se „osedla” samo nasilnim sredstvima. Za to je neophodno i „rekodiranje” svesti, što znači da se mora izmeniti, ne samo svet informacija već i svet simbola. Pri tome, upravo simbolička sfera jeste najvažnija jer se na njoj, u najznačajnijoj meri, i opire socijalno sećanje društva kojim se izgrađuje otpornost na rušilačke težnje sa strane kao i na forme samouništenja (Mladenović, Ponomareva i Kilibarda, 2012).

„Meka vlast” upravo i podrazumeva rad sa svešću (i podsvešću) posredstvom informacija, znanja i kulture. Konkretno, to se realizuje, kako piše Džozef Naj, po sledećem: „ideali i vrednosti koje Amerika „eksportuje“ u mozgove više od pola miliona stranih studenata koji se svake godine obučavaju na američkim univerzitetima, a zatim vraćaju u svoje zemlje, ili u svest azijskih privrednika koji se vraćaju kući posle provedenog stažiranja ili rada u Silikonskoj dolini, usmereni su na to da se formiraju elite po sopstvenoj meri” (Mladenović, Ponomareva i Kilibarda, 2012). Znači, „meka vlast”, samo posredstvom obrazovanja „obezbeđuje da se kod stranih gostiju formira određeni pogled na svet koji odražava vrednosne orijentacije države domaćina i omogućava da se može i ubuduće računati na njihov dobronamerni odnos prema zemlji u kojoj su boravili (Mladenović, Ponomareva i Kilibarda, 2012).

„To se postiže na sledeći način: 1) boravak učesnika obrazovnih programa u zemlji podrazumeva upoznavanje s političkim i ekonomskim modelom društva, približavanje kulturi zemlje domaćina i njenim vrednostima; 2) konkursnim odabirom dobitnika nagrada i stipendija, izdvajaju se najperspektivniji predstavnici u određenim oblastima privredne i naučne delatnosti; 3) posle završetka obuke, s diplomcima se održavaju tesne veze u okviru društvenih mreža, različitih istraživačkih centara, što omogućava državisponzoru da utiče na inostrane elite ili da koristi njihove intelektualne resurse za sopstveni interes. Takav pristup široko primenjuju SAD)” (Най, 2006).

Resursna baza „meke moći”, naravno, nije ograničena samo na programe obuke. Meka moć se oslanja na čitav spektar kulturnih, informacionih, obaveštajnih, mrežnih, psiholoških i drugih tehnologija. Sve to potvrđuje konstataciju nemačkog izdavača J. Jofe, navedenu u knjizi Dž. Naja da je: „gipka vlast Americi značajnija od njene ekonomske ili vojne moći. Američka kultura, bila ona na niskom ili visokom nivou, svuda prodire sa intenzivnošću koja je postojala samo za vreme Rimske

imperije, samo sa novom karakterističnom osobenošću. Delovanje Rima ili Sovjetskog Saveza u oblasti kulture nekako se zaustavljalo na nivou njihovih vojnih granica, dok američka gipka vlast upravlja imperijom i tamo gde Sunce nikad ne zalazi" (Най, 2006).

U poslednjih nekoliko godina, na karakter međunarodne i unutrašnje situacije veoma snažno utiče sukob u globalnom informacionom prostoru, zbog želje nekih zemalja da koriste informacione i komunikacione tehnologije radi ostvarivanja sopstvenih geopolitičkih ciljeva, uključujući i manipulaciju javnim mnjenjem i falsifikovanje istorije (Panarin, 2017). Globalizacija u oblasti medija ispoljava se kroz ujednačavanje mišljenja i ukusa putem izbora i unificiranja informacija. Koncentarcijom i centralizacijom medija, politički centri moći neposredno utiču na plasiranje željenih informacija i tako dizajniraju svakodnevicu prema određenom modelu...Satelitska i kablovska televizija, a zatim Internet, označili su kraj državnog monopola u sferi raspodele kulturne produkcije na sopstvenoj teritoriji. Danas se ukus, moda, ponašanje pa i istina usmeravaju iz jednog centra, nezavisno od lokalnih tradicija i potreba a često i nasuprot njima (Kilibarda i sar., 2014).

Na osnovu gore navedenog može se zaključiti da proces formiranja novog svetskog poretka prati rast globalne i regionalne nestabilnosti. Intenziviraju se protivrečnosti uslovljene neravnomernostima globalnog razvoja, povećavanjem jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, borbom za resurse i tržište, kontrolom nad transportnim koridorima. Konkurencija među državama postaje sve univerzalnija i obuhvata vrednosti i modele društvenog razvoja, ljudske, naučne i tehnološke potencijale. Od posebnog značaja u ovom procesu ima liderstvo u osvajanju resursa okeana i Arktika. U borbi za uticaj u međunarodnoj areni, angažovan je čitav spektar političkih, ekonomskih i finansijskih instituta. Sve više se koriste potencijali specijalnih službi.

Sistem nacionalne bezbednosti Ruske Federacije[4]

Podsetimo se da obezbeđenje nacionalne bezbednosti države podrazumeva realizaciju političkih, vojnih, organizacionih, društveno-ekonomskih, informativnih i drugih mera koje preduzimaju organi vlasti i lokalnih samouprava u saradnji sa institucijama civilnog društva s ciljem očuvanja nacionalnog državnog interesa i suprotstavljanja bezbednosnim rizicima i pretnjama (Ukaz predsednika RF № 683,

[4] Šire o sistemu nacionalne bezbednosti Ruske Federacije videti u: Качанов, Волков, и Младеновић, 2016.

2015). U suštini, sistem nacionalne bezbednosti je skup organa državne vlasti i organa lokalne samouprave koji realizuju državnu politiku u sferi obezbeđenja nacionalne bezbednosti, koristeći snage i sredstva iz svoje nadležnosti (Ukaz predsednika RF № 683, 2015).

Analiza ovog sistema omogućava nam da zaključimo da se obezbeđenje nacionalnih interesa, praktično u svim državama, realizuje provođenjem sledećih strateških nacionalnih prioriteta: – odbrana zemlje; – državna i društvena bezbednost; – poboljšanje kvaliteta života građana; – ekonomski rast; – nauka, tehnologija i obrazovanje; – zdravlje; – kultura; – ekologija živih sistema i upravljanja životnom sredinom; – strateška stabilnost i ravnopravno strateško partnerstvo. Nadležnost za realizaciju ovih prioriteta pripada svim granama državne vlasti: zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj. Zaštita stanovništva i teritorije od posledica vanrednih situacija u vreme mira i rata, odvija se uglavnom kroz dva strateška nacionalna prioriteta: odbrane i osiguranja državne i društvene bezbednosti, koje su u tesnoj saradnji sa drugim nacionalnim prioritetima.

Na bazi gore istaknutih nacionalnih prioriteta, funkcionišu dva složena sistema: sistem za prevenciju i likvidaciju posledica vanredne situacije, i civilna odbrana. U nekim zemljama, formira se jedan, objedinjen sistem: civilna zaštita, koji realizujue obe navedene funkcije.

Civilna odbrana kao deo sistema nacionalne bezbednosti

Razmotrimo detaljnije slučaj kada se obrazuju dva sistema. U suštini, sistem civilne odbrane je zapravo rezerva jedinstvenog sistema prevencije i likvidacije posledica vanrednih situacija. Ruski ministar za vanredne situacije Vladimir Pučkov napominje da je „neizostavni zadatak državnih organa, obezbeđenje civilnoj odbrani, statusa federativnog rezervnog sistema. Logično je pitanje – „Zašto?". Zbog toga što jedinstven državni sistem prevencije i likvidacije posledica vanrednih situacija neprekidno radi u mirnodopskim uslovima u tri različita režima: uobičajena svakodnevna aktivnost, povećana spremnost i vanredna situacija (Federalni zakon № 68FZ, 1994 i Ukaz Vlade RF № 794,).

Tokom prelaska iz mirnodopskog u ratno stanje, ovaj sistem se objedinjuje sa sistemom civilne odbrane. Civilna odbrana takođe funkcioniše i u miru, ali je prevashodno angažovana u pripremama za ratne uslove, kao iu slučaju velikih, katastrofalnih vanrednih situacija kada koristi svoje snage i sredstva za pomoć jedinstvenom sistemu upozorenja i likvidacije posledica vanrednih situacija (Federalni zakon, № 28-FZ).

Na taj način, cilj jedinstvenog sistema prevencije i likvidacije posledica vanrednih situacija jeste zaštita stanovništva i teritorije od posledica vanrednih situacija prirodnog, tehnogenog i biološko-socijalnog karaktera u mirnodopskim uslovima. Svrha civilne odbrane je zaštita države i stanovništva od opasnosti koje dolaze kao posledica oružanih sukoba ali i u krupnim vanrednim situacijama prirodnog i tehnogenog karaktera. U ovom radu, osnovna pažnja biće posvećena sistemu civilne odbrane.

Organizacija i upravljanje civilnom odbranom je skup koordiniranih i ujednačenih mera koje preduzimaju organi državne uprave i lokalne samouprave u oblasti zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje se mogu pojaviti kao rezultat ratnih sukoba ili velikih vanrednih situacija prirodnog i veštačkog karaktera (Federalni zakon, № 28-FZ i Ukaz Vlade RF № 804, 2003).

Na stanje sistema civilne odbrane imaju značajan uticaj sledeći faktori, identifikovani u proceni geopolitičke i vojno-političke situacije u svetu:

- narastanje mogućnosti pojave krupnih vanrednih situacija prirodnog i tehnogenog karaktera, uključujući i one koje su povezane sa globalnim klimatskim promenama, pogoršanjem tehničkog stanja proizvodnih postrojenja i transportne infrastrukture, kao i kritično važnih i potencijalno opasnih objekata;
- srednjoročni i dugoročni porast mogućih šteta od velikih vanrednih situacija i obima aktivnosti na zaštiti stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija;
- opasnost od pojave objekata za masovno uništenje i njihove eskalacije;
- postojanje verovatnoće pojave epidemija, uključujući i one koje se izazvaju novim, ranije nepoznatim izazivačima zaraznih ljudskih i životinjskih bolesti;
- rastuća pretnja od ekstremizma.

U cilju poboljšanja nivoa zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija, neophodno je provoditi sledeće mere:

- usklađivanje normativno-pravne i normativno-tehničke baze civilne zodbrane sa savremenim zahtevima i potrebama;
- obuka građana iz oblasti civilne odbrane u okviru jedinstvenog sistema pripreme stanovništva za slučaj zaštite u vanrednim situacijama prirodnog i tehnogenog karaktera;
- poboljšanje sistema rukovođenja civilnom odbranom, sistema za upozoravanje javnosti i informisanje o opasnostima koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija;

- planiranje mera za evakuaciju stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti, kao i aktivnosti u oblasti inženjerske, ABH i zdravstvene zaštite stanovništva;
- razvoj i implementacija novih sredstava i tehnologije za zaštitu stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija;
- razvijanje snaga civilne odbrane u skladu i sa zadacima u oblasti civilne zaštite, opremanje i očuvanje nivoa spremnosti za upotrebu prema predviđenoj nameni;
- stvaranje efikasne grupacije snaga civilne odbrane za realizaciju spasavanja i drugih hitnih operacija;
- poboljšanje operativnosti reagovanja organa vlasti i snaga civilne odbrane na opasnosti koje nastaju u toku ratnih sukoba i velikih vanrednih situacija prirodnog i tehnogenog karaktera;
- usavršavanje sistema obezbeđenja realizacije mera civilne odbrane.

Sve navedeno dovodi do zaključka da su osnovni pravci razvoja sistema civilne odbrane u ovom trenutku sledeći:

a) povećanje operativnosti reagovanja snaga civilne odbrane u situacijama koje nastaju u toku ratnih sukoba ili velikih vanrednih situacija prirodnog i tehnogenog karaktera;

b) diferenciran pristup zaštiti stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti, na određenim područjima, od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija, čime se obezbeđuje optimizacija finansijskih i materijalnih resursa, ali i neophodan nivo zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti;

c) povećanje uloge civilne odbrane u sistemu nacionalne bezbednosti;

d) razvoj novih pristupa organizaciji i upravljanju civilne odbrane kroz uvođenje naprednih tehnologija u zaštiti stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija.

U Ruskoj Federaciji se poklanja izuzetna pažnja razvoju sistema civilne odbrane. Na kraju 2016. godine predsedničkim ukazom odobrena je državna politika Ruske Federacije u oblasti civilne odbrane do 2030. godine (Ukaz predsednika RF № 696), a kao organ izvršne vlasti, ovlašćen da rešava zadatake civilne odbrane, određen je MČS Rusije. Ovaj dokument je dokument strateškog planiranja, te se i 2017. godina proglasila godinom civilne odbrane (Naredba Ministarstvo za civilnu odbranu, vanredne situacije i otklanjanje posledica prirodnih katastrofa (MČS) № 287, 2017).

Osnovni cilj ovih aktivnosti jeste povećavanje kulture bezbednosti u različitim sferama delatnosti kao i davanje novog impulsa u procesu razvoja sistema zaštite građana i teritorije od posledica vanrednih situacija mirnodopskog i vojnog vremena.

Analiza državne politike Ruske Federacije u oblasti civilne odbrane pokazala da je njen cilj obezbeđenje neophodnog nivoa zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz oružanih sukoba kao i vanrednih situacija prirodnog i tehnogenog karaktera.

Da bi se postigao ovaj cilj, civilnoj odbrani kao sistemu, dodeljeno je deset osnovnih zadataka (Ukaz predsednika RF № 696, 2016):

1. poboljšanje normativno-pravne i normativno-tehničke baze u oblasti civilne odbrane u delu koji se odnosi na zaštitu stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proizilaze iz oružanih sukoba i vanrednih situacija;
2. rekonstrukcija sistema za upozoravanje i obaveštavanje javnosti o opasnostima koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija, kao i uspostavljanje lokalnih sistema za upozoravanje;
3. poboljšanje kvaliteta obuke službenika državnih organa, lokalne samouprave i drugih organizacija za obavljanje poslova civilne odbrane;
4. koordinacija aktivnosti svih organa u sistemu civilne odbrane;
5. obezbeđenje efikasnog funkcionisanja snaga i sredstava civilne odbrane, održavanje potrebnog nivoa spremnosti radi njihove namenske upotrebe, njihovo opremanje savremenim naoružanjem i specijalnom opremom;
6. stvaranje uslova za dalji razvoj sistema civilne odbrane, u skladu sa ekonomskim, geografskim i drugim karakteristikama zemlje;
7. optimizacija mera zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija, kao i poboljšanje efikasnosti njihovog sprovođenja;
8. uvođenje savremenih tehnologija u cilju zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje proističu iz vojnih sukoba i vanrednih situacija, koristeći tehnička sredstva, proizvedena od strane domaćih proizvođača;
9. pravovremeno praćenje trendova u prirodi modernih oružanih sukoba i ekstremističkih delovanja;
10. razvoj novih pristupa organizaciji i upravljanju civilne odbrane, kojima se obezbeđuje potreban nivo zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje su specifične za pojedine oblasti zemalja sa minimalnim finansijskim i materijalnim troškovima.

Da bi se poboljšao kvalitet ostvarivanja zadataka, oni su grupisani u šest prioritetnih pravaca i poređani po značaju realizacije, s proračunom da se svi završe do 2030. godine. U tu svrhu, primenjen je metod „Matrice prioriteta" ili, kako se

još naziva – „Metod matrične analize podataka". Ovaj metod ulazi u grupu od sedam osnovnih metoda za kontrolu kvaliteta (Presnjakov, 2018).

Na osnovu navedenog, da se zaključiti da se proces realizacije državne politike Ruske Federacije u oblasti civilne odbrane može predstavti kao mehanizam, čiji se neophodni koeficijent efikasnog dejstva obezbeđuje realizacijom osnovnih prioritetnih pravaca od strane njegovih sastavnih elemenata, čime se postiže potreban nivo zaštite stanovništva, materijalnih i kulturnih vrednosti od opasnosti koje mogu da nastanu za vreme ratnih sukoba i vanrednih situacija.

Analiza ovog mehanizma pokazuje da on ima cikličnu i kontinuiranu prirodu i da ta činjenica omogućava stalno unapređenjee procesa realizacije mera prioritetnih oblasti čime se dostiže željeni nivo zaštite. Redosled realizacije prioritetnih pravaca treba rasporediti na vremenskoj skali do roka njihovog izvršenja. Time će se obezbediti blagovremeno planiranje i pravilan raspored finansijskih sredstava za svaku aktivnost po godinama, kao i kvalitetna realizacija svih zadataka u tačno određeno vreme.

Da bi se procenila efikasnost sprovođenja državne politike u oblasti civilne odbrane kao i ukupno stanje nacionalne bezbednosti države, mogu se koristiti sledeći indikatori i kriterijumi (Ukazi predsednika RF: № 683,2015 i № 696,2016): – zadovoljstvo građana stepenom zaštite svojih prava i sloboda, ličnih i imovinskih interesa; – opremljenost neophodnim sredstvima i udeo modernog naoružanja, vojne i specijalne opreme u oružanim snagama i drugim bezbednosnim formacijama; – kvalitet obučenosti stanovništva u oblasti odbrane, državne i društvene bezbednosti; – očekivano povećanje granice smrtnosti; – bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika; – decilni koeficijent (odnos prihoda 10% najbogatijeg stanovništva prema 10% najsiromašnijih); – stopa inflacije; – nivo nezaposlenosti; – nivo troškova iz nacionalnog bruto proizvoda namenjen razvoju nauke, tehnologije, obrazovanja i kulture; – procenat nacionalne teritorije koji ne zadovoljava ekološke standarde. Rezultati, na osnovu navedenih kriterijuma, utvrđuju se monitoringom, uključujući i nezavisne eksperte.

„Meka moć" i humanitarna saradnja

Još u vreme Ruske imperije, kada koncept „meke moći" nije zvanično postojao, Rusija je koristila pravoslavlje i sličnost kulturne tradicije kao osnovu za interakciju sa zemljama istočne Evrope. To je najčešće doprinosilo unapređenju ruske pozicije, mada je ponekad imalo i negativne posledice. Po mišljenju zamenika ministra spoljnih poslova (od 2010. godine) Karasina G.B., „meka moć" je sposobnost

projektovanja, izvan nacionalnih granica, dostignuća države u privredi, nauci, tehnološkom razvoju, kulturno-humanitarnoj sferi, povećavajući na taj način atraktivnost svoje zemlje (Karasin, 2010).

Prema shvatanjima brojnih naučnika, ruski političari suviše pojednostavljuju značenje pojma „meka moć". U tom smislu greše i druge zemlje. Primera radi, lobiranje i propaganda često su sastavni delovi „meke moći" koje primenjuje Rusija, ali i SAD i niz drugih zapadnih zemalja. U kulturnoj, obrazovnoj i drugim sferama, primena „meke moći" karakteristična je za mnoge države i ovi aspekti saradnje pokazuju svoju efikasnost. Rusija je specifična po tome što predstavlja jednog od značajnijih aktera koji, u formiranju svog pozitivnog međunarodnog imidža, primenjuju tehnologiju i procedure u oblasti vanrednih situacija i katastrofa. Za razliku od mnogih razvijenih zemalja, Ruska Federacija je ne tako davno formirala svoju infrastrukturu i resurse u oblasti prevencije, reagovanja i likvidacije posledica raznih katastrofa. Međutim ovaj alat „meke moći" se aktivno i relativno efikasno koristi.

Dakle, analiza samog pojma, kao i njegovih savremenih tumačenja dozvoljavaju da konstatujemo da je „meka moć" upravo instrument spoljne politike države pomoću koga se koriste određeni resursi i instrumenti svojstveni određenoj državi. Svaka zemlja ima svoju listu resursa koji se koriste u smislu primene „meke moći". Za Rusiju, jedna od tih vrednosti jeste humanitarna saradnja.

U literaturi postoji mišljenje da Ruska Federacija ili ignoriše upotrebu „meke moći", ili tek počinje da je koristi i to ne onoliko intenzivno koliko bi mogla. Suštinski, teško je izaći „u javnost", u kojoj je već formirano loše mišljenje o tebi, koje su kreirali tvoji protivnici i koji ga specijalno održavaju. Zbog toga se ne može govoriti o nekim konkretnim rezultatima primene „meke moći" od strane Ruske Federacije. U nauci postoje različiti pristupi proceni efektivnosti „meke moći".

U osnovi brojnih istraživanja leži analiza celokupnog mehanizma njene primene (Haritonova, 2015). Na osnovu toga, moguće je identifikovati i karakterne crte primene „meke moći" Rusije. To su, pre svega: regionalna komponenta implementacije; nejednaka upotreba metoda „meke moći" u zavisnosti od karakteristika regiona i postojeće percepcije Rusije u njemu; prevaga državnih struktura u odnosu na privatne i javne organizacije u poslovima vezanim za „meku moć".Upotreba humanitarne saradnje kao jednog od metoda „meke moći" uklapa se u navedeni model, mada ima i neke svoje specifičnosti o kojima će biti reči kasnije.

Za početak, moramo razmotriti šta se tačno podrazumeva pod humanitarnom saradnjom. Postoji usko i široko tumačenje ovog pojma. Analiza postojeće prakse, govori o tome da se sasvim različite sfere delatnosti svrstavaju pod humanitarnu saradnju. U širem smislu, to je kulturna i obrazovna saradnja, uzajamno delovanje

u oblasti poštovanja i zaštite ljudskih prava, obezbeđenje humanitarne pomoći i drugih društveno važnih sfera međudržavnih odnosa. Tradicionalno, prilikom opisa međunarodne saradnje, obično se navode pitanja kulture, nauke, sporta, turizma, obrazovanja.

Lista uvek ostaje otvorena, a autori naglašavaju da se humanitarna saradnja sprovodi na širokom frontu. Humanitarna saradnja u užem smilu podrazumeva neposrednu humanitarnu pomoć, humanitarne operacije i akcije koje se sprovode u situacijama prirodnih i tehnogenih katastrofa, humanitarnih kriza i oružanih sukoba. Treba napomenuti da sam pojam „humanitarna saradnja“ nije jasno definisan ruskim normativnim aktima pa se u praksi veoma različito tumači. Ona uglavnom obuhvata oblast kulturnih veza među državama, međucivilizacijski dijalog i dijalog civilnih društava, kao i odnose sa sunarodnicima u inostranstvu” (Vestnik Kavkaza, 2015).

U ovom radu, primenjivaće se uže tumačenje humanitarne saradnje kao oblika implementacije „meke moći“. Nosilac te aktivnosti je Ministarstvo za vanredne situacije i otklanjanje posledica katastrofa prirodnog i tehnogenog karaktera (MČS).

Srpsko-ruski humanitarni centar

Kao projekcija meke moći Rusije kroz model saradnje u humanitarnoj sferi, prestavlja i formiranje Srpsko-ruski humanitarni centar (SRHC).[5] Formiranju Centra predhodio je Sporazum između Vlade Republike Srbije i Vlade Ruske Federacije o saradnji u oblasti humanitarnog reagovanja u vanrednim situacijama, sprečavanja elementarnih nepogoda i tehnogenih havarija i otklanjanja njihovih posledica, koji je potpisan 2009. godine.

SRHC predstavlja međuvladinu humanitarnu neprofitnu organizaciju, koja ima status pravnog lica. Centar je registrovan u Republici Srbiji u skladu sa njenim zakonodavstvom. Cilj postojanja Centra je da se obezbedi niz humanitarnih zadataka na teritoriji Srbije i drugih zemalja balkanskog regiona, koji uključuju: Učešće u aktivnostima prevencije i uklanjanja vanrednih situacija; Pružanje humanitarne pomoći stanovništvu tokom vanrednih situacija; Realizaciju zajedničkih projekata i programa na teritoriji Republike Srbije i drugih zemalja balkanskog regiona; Obuku i stručno usavršavanje kadrova u oblasti prevencije i uklanjanja vanrednih situacija; Testiranje i demonstraciju savremenih vatrogasno-

[5] Centar je formiran 2012. godine i stacioniran u Nišu.

spasilačkih sredstava i tehnologija; Obavljanje drugih zadataka koji nisu u suprotnosti sa ciljevima Centra. Centar je do sada učestvovao u pružanju humanitarne pomoći i uklanjanju posledica vanrednih situacija na teritoriji Srbije ka o i tokom migrantske krize, BiH, Albanije i Slovenije. Centar takođe ima kapacitet pružanja podrške u smislu kosmičkog monitoringa o vanrednim situacijama.

Centar aktivno sprovodi i obuku stručnjaka, koristeći mogućnosti visokoškolskih ustanova MČS u Rusiji. U periodu od 2014. godine na ovim visokoškolskim ustanovama obuku je prošlo više stotina stručnjaka iz oblasti vanrednih situacija iz Republike Srbije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. Istovremeno, u Srbiji se redovno održavaju nastavni skupovi i treninzi uz učešće saradnika Centra. SRHC sarađuje sa javnim i obrazovnim organizacijama, Beogradskim univerzitetom-Fakultetom bezbednosti i Kriminalističko-policijskim univerzitetom.[6] To ujedno otvara mogućnost njegovog korišćenja kao nastavne baze Univerziteta za sve studente koji se školuju za oblast vanrednih situacija.

Otvorenom mogućnoću da se i neka treća država priključi radu Centra daje mu i jasnu regionalnu institucionalnu perspektivu. Po svom potencijalu i funcionalnom kapacitetu i dosadšnjoj praksi, već i danas ima regionalnu notu, što svakako daje za pravo da se razmišlja o razvoju njegovih kadrovskih, materijalnih i funkcionlanih kapaciteta. Od 2018. godine SRHC ima status Regionalnog nastavnog centra Međunarodne organizacije civilne zaštite (ICDO)[7] u okviru koje se zajednički planiraju i sprovode specijalističke obuke namenjene nacionalnim službama za vanredne situacije.[8]

Iako Centar širok zahvat delovanja i značajne potencijale, pokazao je svrsishodnost sopstvenog postojanja obzirom da je tokom letnjih meseci, ceo region Jugoistočne Evrope imao mogućnost za gašenjem požara iz vazduha vazduhoplovima i helikopterima MČS. S tim u vezi, u okviru rada Centra su letelice, pored požara na teritoriji Republike Srbije, učestvovale u gašenju požara i u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini.

Na teritoriji Republike Srbije, angažovanje kapaciteta MČS i Centra bilo i u toku saniranja posledica katastrofalnih poplava 2014. godine. Pored dosadašnjih značajnih donacija vozila i opreme Sektoru za vanredne situacije, MUP-a Srbije Centar aktivno sprovodi aktivnosti u vezi sa obukom stručnjaka, koristeći mogućnosti visokoškolskih ustanova MČS Rusije, u Moskvi i Sankt Peterburgu. Od

---

[6] Videti šire na: https://www.ihc.rs/o-centaru/

[7] Videti šire u: Zaštita i pomoc za sve /Medjunarodna organizacija civilne zaštite, prevod originala: Protection and Assitance for All-Intarnational Civil Defence Organisation

[8] Od 2016. godine – SRHC je pridruženi član ICDO.

2020. godine zbog pandemije Kovid19, obuke su nastavnjene da se realizuju u prostorijama SRHC, godišnje po 10 tematskih visokostručenih obuka za po 15 pripadnika Sektora. Do decembra 2022. godine obuku prošlo 790 stručnjaka službi za vanredne situacije iz Republike Srbije (predhodnih godina su učestvovali i predstavnici Bosne i Hercegovine i Severne Makedonije). Istovremeno, u Srbiji se redovno održavaju nastavni skupovi i treninzi. Do sada je više pripadnika Sektora prošlo obuku na multifunkcionalnom trenažeru ŠTURM koja je organizovana za pripadnike Vatrogasno spasilačkih jedinica Sektora kao i za nove klase vatrogasaca spasilaca. U 2019. godini na nekoliko lokacija u Nišu, na Bovanskom jezeru i u SRHC-u, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije i MČS Rusije je održalo međunarodnu vežbu u oblasti upravljanja posledicama vanrednih situacija na Balkanu „Srbija 2019“, sa učešćem nekoliko zemalja regiona.

Da li je ovakva institucija, prevashodno element projekcije meke moći Rusije, ili benefit za podizanje kapaciteta za odgovor na elementarne nepogode i tehničko-tehnološke nesreće zemlje u kojoj deluje, teško je reći bez ozbiljnije analize (geo)političkih okolnosti u kojima deluje.

Zaključak

Prema stavu osnivača teorije „meke moći“ Dž. Naja, moć je sposobnost uticaja na druge kako bi se dobio željeni rezultat. Takav uticaj se postiže: pretnjom prinude ili prinudom; podsticanjem ili nagradom; ali i privlačnošću, koja utiče da i drugi žele istu stvar kao i vi (Nye, 2009, pp. 23-24).

Resursi „meke moći“ traže se u okviru: kulture (ako je ona privlačne drugim zemljama), političkih vrednosti (ako ih se država pridržava u svojoj unutrašnjoj i spoljnoj politici) kao i spoljne politike (ako je druge države doživljavaju kao legitimnu i moralnu vrednost). Ova lista se danas posmatra znatno šire u smislu praktične primene mehanizma „meke sile“ i obuhvata obrazovnu i humanitarnu saradnju, kao i druge atraktivne društvene karakteristike određene države.

U savremenim međunarodnim odnosima, „meka moć“ uključuje razne oblike saradnje uz mogućnost širokog tumačenja. Za efektivnu upotrebu “meke moći” zaista je potrebna intenzivna saradnja u oblasti i kulture, obrazovanja, sporta i mnogih drugih oblasti. To je ujedno neophodan spoljnopolitički resurs svake države. Kako primećuje Zarjanov E.P.: „Savremeni trendovi u razvoju civilizacije su takvi da će se značaj „meke moći“ u ukupnom bilansu snaga svake države neizbežno povećavati. U sadašnjoj eri informatičke revolucije faktor privlačnost određene zemlje biće važniji od same vojne nadmoći“ (Зарянов Е.П. Мягкая, 2015).

Jedan od mogućih oblika projekcije „meke moći“ države ostvaruje se kroz humanitarnu saradnju u čemu je svakako uspešna Rusija. Njeni resursi u oblasti civilne zaštite, oličeni u MČS su respektabilni, što pored zadovoljenja unutrašnjih potreba zemlje, otvara širok prostor za prisustvo i van teritorije granica sopstvene zemlje u slučaju pojave prirodnih i tehničko-tehnoloških nesreća većih razmera.

Dominantna pozicija Rusije u okviru Međunarodne organizacije civilne zaštite (ICDO), kao i formiranje Srpsko Ruskog humanitarnog centra pokazuje dobar primer širenja sopstvenog uticaja, kroz delatnost zaštite i spasavanja. Opseg aktivnostu u okviru sistema zaštite i spasavanja, koji se ostavaruje kroz veoma slične organizacione modele civilne zaštite ima dominantno humanitarni karakter, koji traži hitno reagovanje, međunarodnu saradnju i ne bi smeo biti omeđen nacionalnim granicama.

Bibliografija

Младеновић, Мирослав, Пономарева, Јелена, Килибарда, Зоран. (2012). „Теорија и пракса ‘шарених револуција’“, *Социолошки преглед*, 46 (4), стр. 513-533.

Nye, Joseph. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic books.

Най, Джосеф С. (2006). *Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике*. Москва:ФСПИ Тренды.

Раззаков, Федор. (2011). *Другой Владимир Высоцкий. Темная сторона биографии знаменитогоартиста*. Москва: Алгоритм.

Панарин Игорь Николаевич, (2017).*Гибридная война против России 1816 – 2016*. Москва: НТИ «Горячая линия – Телеком», 2017).

Килибарда, Зоран, Младеновић, Мирослав и Ајзенхамер, Владимир. (2014). *Геополитичке перспективе савременог света,* Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности.

Качанов, Сергеј А., Волков, Олег, С. и Младеновић, М (2016). „Нове руске технологије за побољшање безбедности објеката повишеног ризика“*. Међународни проблеми*, 68 (2-3), 257-265.

«ВЦИОМ: россияне не фиксируют признаков приближения новой мировой войны« (2013). *Amic*. Приступљено 10.08.2023. доступно на: http://www.amic.ru/news/225462

Зарянов Е.П. Мягкая, (2015). сила как характерный признак политического влияния великойдержавы в условиях многополярного мира // Мировая политика.– № 1. – С. 89–122

Указ Президента РФ № 683, (2015). О Стратегии национальной безопасности РФ. Преузето 09.03.2023. са http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201512310038.pdf

Федеральными законами № 68ФЗ (1994). О защите населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. Преузето 03. 09. 2023. са https://static-0.minzdrav.gov.ru/system/attachments/attaches/000/023/814/original/Федеральный_закон_от_21_декабря_1994_г._№_68-ФЗ.pdf?1423724589

Постановление Правительства РФ № 794, (2003), О единой государственной системе предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций. Преузето 03. 09. 2023. са https://static-0.minzdrav.gov.ru/system/attachments/attaches/000/023/816/original/Постановление_Правительства_РФ_от_30_декабря_2003_г._№_794.pdf?1423724947

Федеральный закон № 28-ФЗ, (1998), О гражданской обороне. Преузето 03.09.2023. са http://www.kremlin.ru/acts/bank/12007

Постановление Правительства РФ № 804, (2007), Об утверждении Положения о гражданской обороне в Российской Федерации. Преузето 03.09.2023. са https://74.mchs.gov.ru/deyatelnost/nadzornaya-deyatelnost-i-profilakticheskaya-rabota /dopolnitelnaya-informaciya/reestr-normativnyh-pravovyh-aktov-i-normativnyh-dokumentov-po-pb-go-i-chs/normativnye-dokumenty-po-go/pp-rf-804-ob-utverzhdenii-polozheniya-o-grazhdanskoy-oborone

Указ Президента РФ № 696. (2021). О назначении судей федеральных судов и о представителях Президента Российской Федерации в квалификационных коллегиях судей субъектов Российской Федерации. Преузето 03. 09. 2023. са http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202112080033?rangeSize=1&index=1

Приказ МЧС России № 609. (2016).О проведении в системе МЧС России Года гражданской обороны. Преузето 03.09.2023. са https://32.mchs.gov.ru/deyatelnost/poleznaya-informaciya/dopolnitelnye-stranicy/god-grazhdanskoy-oborony/o-grazhdanskoy-oborone/normativno-pravovye-dokumenty/prikaz-mchs-rossii-609-ot-21-11-2016-o-provedenii-v-sisteme-mchs-rossii-goda-grazhdanskoy-oborony

Приказ МЧС России № 287. 2017. О проведении в системе МЧС России Года культуры безопасности. Преузето 03.09.2023. са https://stavsad23.ru/wp-

content/uploads/sites/36/2018/02/prikazmchsrossiiot07072017n287oprovedeniivmchsros.pdf

Указ Президента РФ № 696. (2016). Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области гражданской обороны на период до 2030 года. Преузето 03.09.2023. са https://mvd.consultant.ru/documents/1056171

Карасин Григо́рий Бори́сович (2010) „Интервью статс-секретаря – заместителя Министра иностранных дел, России Г.Б. Карасина журналу «Свободная мысль»“.

Харитонова, Елена М. (2015). „Эффективность «мягкой силы»: проблема оценки“, *Мироваяэкономика и международные отношения*. 6. сс. 48 – 58.

”Россия и Европа развивают гуманитарное сотрудничество“ (2015). *Вестник Кавказа*. Приступљено 15.03.2018. доступно на: https://vestikavkaza.ru/articles/Rossiya-i-Evropa-razvivayut-gumanitarnoe-sotrudnichestvo.html

Zaštita i pomoc za sve /Medjunarodna organizacija civilne zaštite, prevod originala (Zoran Jeftić): Protection and Assitance for All /Intarnational Civil Defence Organisation, (2001), JP PTT saobraćaj Srbije, Beograd

Miroslav MLADENOVIĆ, Zoran JEFTIĆ

"SOFT POWER" AS A FACTOR OF RUSSIAN POWER

Abstract: Developing the state's ability to project "soft power" is becoming a specialty of all major players in the international arena. It is an integrative part of foreign policy with long-term goals and with its cultural, ideological, political or humanitarian resources it offers an attraction to the country towards which it is directed. There is a theoretical agreement between American and Russian authors about the potential contents of "soft power". The concept of "soft power" given by Professor Nye (Joseph Nye) was also accepted by Russian academics. However, in the practice of "soft power", Russia is below the level of the USA, China and the European Union, except in the sphere of humanitarian action. Although humanitarian cooperation is implemented in a very broad scope, for the purposes of this work, a narrower interpretation will be applied, which implies immediate humanitarian aid, humanitarian operations and actions carried out in situations of natural and man-made disasters, humanitarian crises and armed conflicts. Its uniqueness lies primarily in the specificity of Russia's national security system and the existence of the powerful Ministry for Emergency Situations and Elimination of the Consequences of Natural and Man-made Disasters, which offers a wide range capabilities for the needs of international humanitarian cooperation. In the paper, the Serbian-Russian humanitarian center will be shown in particular, as a good example of humanitarian cooperation, but also a projection of the "soft power" of Russia.

Keywords: soft power, humanitarian cooperation, Russia, civil defense.

UDK 343.9.02
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 667–684
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304667P

Pregledni rad
Primljen 31. 8. 2023.
Odobren 30. 9. 2023.

Kriptografija u službi oganizovanog kriminala – izazov za nauku i praksu

Nenad PUTNIK[1], Milica BOŠKOVIĆ[2]

Apstrakt: Organizovani kriminal predstavlja ozbiljnu pretnju po bezbednost, ekonomiju, a nekada i pravni poredak zemlje. Kriminalne grupe koriste dostignuća informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) za širenje organizacije, komunikaciju i upravljanje aktivnostima i resursima, kao i za ulaganje u razvoj sopstvenih aplikacija za delovanje kroz nelegalne kanale. Najmoćnije organizovane kriminalne grupe imaju svoje IKT stručnjake čiji je cilj da štite komunikacione kanale, kao i da osmišljavaju nove načine „zaobilaženja" i neutralisanja policijskih mera i tehnika za otkrivanje i praćenje njihovog delovanja. Pripadnici organizovanih kriminalnih grupa koriste komunikacione aplikacije koje omogućavaju šifrovani prenos elektronskim uređajima pomoću odgovarajućeg operativnog sistema, omogućavajući instaliranje aplikacije i uspostavljanje veze sa internetom kako bi se omogućila potrebna zaštićena komunikacija. Postoje i aplikacije koje omogućavaju šifrovanje celog uređaja, što otežava pronalaženje njegovog sadržaja ili otkrivanje potrebnih informacija i dokaza. U radu su prikazane karakteristike organizovanog kriminala i načina njegovog izvršenja, sa akcentom na upotrebi kriptografskih tehnika. Obrađene su studije slučaja koje ilustruju veličinu i obim problema zloupotrebe enkripcije od strane organizovanih kriminalnih grupa, a zatim su identifikovani izazovi u suprotstavljanju zloupotrebi kriptografije sa tehničko-tehnološkog i pravnog aspekta i date smernice za unapređenje mehanizama suprotstavljanja organizovanom kriminalu.

Ključne reči: organizovani kriminal, međunarodna bezbednost, enkripcija, komunikacija, dokazne radnje.

---

[1] Redovni profesor, Fakultet bezbednosti – Univerzitet u Beogradu, nputnik@fb.bg.ac.rs, ORCID 0000-0002-6374-7270

[2] Redovni professor, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, milica.boskovic@fdb.edu.rs, ORCID 0000-0002-3421-7107

Rad je nastao u okviru projekta koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru Programa "IDEJE" – Management of New Security Risks – Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

Uvod

Organizovani kriminal je od ozbiljnog nacionalnog rizika početkom XXI veka prerastao u jedan od vodećih međunarodnih izazova bezbednosti. Kriminalni akteri prepoznaju svoje interese, povezuju se i sarađuju van nacionalnih granica, brže i efikasnije nego što to nekada uspevaju države na planu ekonomije i spoljne politike. Od početka ovog veka, organizovani kriminal doživljava bitne promene. Među njih možemo svrstati činjenicu da on prerasta u transnacionalnu pojavu i organizacije čiji članovi postoje i deluju u različitim zemljama. Osim toga, profit i moć ostvareni ovom vrstom kriminala se enormno uvećavaju, a raste i vaninstitucionalni uticaj organizovanih kriminalnih grupa na izvršnu vlast slabih država i donosioce političkih odluka (Bošković 2021, 28).

Organizovani kriminal, stoga, predstavlja ozbiljnu pretnju po bezbednost, ekonomiju, a nekada i pravni poredak zemlje. Povezivanjem i širenjem ovakvih grupa van nacionalnih granica, rizici i negativni uticaji se višestruko povećavaju. Brojne su posledice delovanja transnacionalnog organizovanog kriminala. Na individualnom nivou raste broj žrtava i nevinih ljudi koji trpe ozbiljne finansijske posledice, a neretko i trajne fizičke i psihičke traume. Osim ovoga, pogubnost po međunarodne tokove ogleda se i u prisustvu internacionalnih koruptivnih radnji, legalizaciji milijardi nelegalno stečenih dolara, namernom izazivanju konflikata među državama, devastiranju životne sredine i dr. Iako raznovrsne i međusobno katkad nepovezane, sve ove posledice proističu iz delovanja najzastupljenijih oblika organizovanog kriminala. Ilegalna trgovina oružjem, trgovina narkoticima, trgovina ljudima (trafiking), krijumčarenje (ljudi, kulturnih dobara ili retkih i zaštićenih životinjskih vrsta), najopasniji su, najčešći i najunosniji oblici (transnacionalnog) organizovanog kriminala (Bošković 2021, 31). Najveći nelegalni profit (koji se danas meri u milijardama dolara na godišnjem nivou) i najozbiljnije posledice ostavljaju trgovina narkoticima, oružjem kao i trgovina ljudima. Istovremeno, ovo su i oblici organizovanog kriminala koji su najbrže „napredovali" u prevazilaženju nacionalnih granica i širenju svog delovanja, čak i van kontinenata.

Nakon Drugog svetskog rata, pa čak i nakon završetka Hladnog rata, vladajući bezbednosni koncepti kao najvažnije vitalne vrednosti smatrali su teritorijalni integritet i ekonomski prosperitet države, a glavni stratezi nacionalne bezbednosti poticali su iz vojske. Međutim, u posthladnoratovskom periodu identifikovani su novi bezbednosni problemi, izazovi i pretnje koji su proizveli nove nesigurnosti, umesto nuklearnih ili ideoloških pretnji. Pitanja koja obično nisu povezivana sa bezbednošću tokom Hladnog rata sekuritizovana su, pošto se bezbednost proširila sa vojnog poimanja bezbednosti na širi osećaj opstanka u nizu bezbednosnih dimenzija (Castle 1997, 4). Najbolji primer za to možda daju studije ekološke

bezbednosti, gde se pretnje prirodnim vrstama identifikuju kroz degradaciju životne sredine, ali i kroz sukobe koji proističu iz tih pretnji, postavljajući se kao analogni tradicionalnijim opasnostima (Waever 1995). Narastajući socio-ekonomski problemi, recesija, klimatske promene i drugi, uslovili su promenu pogleda na međunarodnu bezbednost i prepoznavanje da nevojne pretnje mogu ozbiljno uzdrmati postojeće pravne okvire, ekonomske tokove, zajednice ali i međunarodnu i nacionalnu bezbednost. Štaviše, upozorenja kriminologa, pravnika i sociologa, da će enormne zarade i moć pripasti današnjim vodećim kriminalnim organizacijama i transnacionalnim mrežama, uvela su kriminal u nastavne programe političkih nauka i ekonomije (Castle 1997, 1). Kriminalne grupe deluju ilegalno kroz korupciju, eksploataciju, nasilje i trgovinu u cilju sticanja moći, uticaja i novčane dobiti (Tundis and Mühlhäuser 2020, 60). Zbog raznovsrnih oblika kriminala kojima se bavi, načina organizovanja i delovanja, teritorijalne (ne)određenosti, autori su dugo pokušavali da dođu do opšteprihvaćene definicije organizovanog kriminala. Definicije i karakteristike koje su najčešće u upotrebi čak potiču iz pojedinih ekonomskih teorija, što zapravo govori o suštini ovih grupa – organizovanju isključivo radi sticanja nelegalnog profita. Organizovani kriminal inkorporirao je mnoge uspešne principe koji postoje u legalnim poslovnim organizacijama (Weber 1947), a pre svih to su:

- Lanac izdavanja naredbi
- Jasan cilj rada i postojanja
- Specijalizacija u pojedinačnim zadacima i poslovima
- Podređeni ima(ju) kontakt samo sa nadređenim
- Standardi ulaska u organizaciju
- Čuvanje tajne (u slučaju kriminalnih grupa, takozvana omerta – zakon ćutanja) (Mallory 2012, 2).

Transnacionalni organizovani kriminal je obeležen da sledi ekonomsku logiku i instrumentalno rezonovanje preduzetnika (Vicenzo 2020, 4). Danas organizovani kriminal ima transnacionalni karakter, generiše milijarde dolara, a članovi su povezani istim finansijskim ili drugim motivima (kao što je sticanje političke moći), bez obzira kom društvu ili etničkoj grupi pripadaju, ili nekim drugim ličnim svojstvima (Bošković and Janković 2023, 18). Organizovani kriminal u Americi je „posao" koji donosi 500 milijardi dolara godišnje zarade, dobro je finansiran i visoko sofisticiran (Bequai 1997, 25-29). Okrutnost i strogi „zakon ćutanja" koji odlikuju pripadnike organizovanih kriminalnih grupa, uz posedovanje ogromnog profita i vršenje koruptivnih radnji, čime pojedini donosioci odluka na nacionalnom i međunarodnom nivou, na određeni način čine deo njihovih aktivnosti i potpomažu ih na političkom nivou, otežava otkrivanje i procesuiranje ovog vida kriminala.

Ozbiljnost i dubina problema koji organizovani kriminal predstavlja i za nacionalni, ali i za međunarodni pravni i mirovni poredak, na jezgrovit način ističe Kastl: „Ako su kriminalne organizacije uspešne u izbegavanju autoriteta u jurisdikcijama u kojima deluju, i u mogućnosti su da vode svoje različite operacije na profitabilan način, logično je pretpostaviti da će pre nego delujući kao destabilizujuća sila, ponašati se kao svaki profitabilan posao i nastojaće da podrže administrativni *status quo* pod kojim su napredovali" (Castle 1997, 5). Istovremeno, pored terorizma, transnacionalni organizovani kriminal privlači najveću pažnju i nacionalnih i međunarodnih bezbednosnih organizacija, ali i drugih institucija. Savet Evrope (2014), na primer, pokušao je da identifikuje društvenu i ekonomsku štetu koju izaziva ova vrsta kriminala, naglašavajući način na koji on upotrebljava određene pravne nedorečenosti, koristi sofisticirane metode za prikrivanje aktivnosti i prihoda stečenih kriminalom, zloupotrebljava prednosti globalizacije i informacionih i komunikacionih tehnologija (Vicenzo 2020, 4). Transnacionalni organizovani kriminal bio je ozbiljan problem tokom većeg dela XX veka, ali je tek krajem prošlog veka prepoznat kao pretnja svetskom poretku (Shelley 1995, 463).

Upotreba savremenih tehnologija od strane organizovanih kriminalnih grupa

Kriminal, odnosno njegovi nosioci i aktivnosti, dinamična su i prilagodljiva kategorija. Kako se društvo razvija, pojavljuje se širok spektar oblika kriminala, koji obuhvata i individualni i organizovani kriminal (Dela 2016, 55). Zbog velike količine novca kojim raspolaže i moći koju stiče korupcijom, organizovani kriminal ne samo da se najlakše prilagođava promenama i izazovima, već i vrlo uspešno preuzima inovacije i tehnološka rešenja koristeći ih u svom interesu. Poslednjih decenija, usled eksploatacije interneta i razvoja novih kompjuterskih tehnologija došlo je do povećane mogućnosti za vršenje kriminalnih aktivnosti, kao i za širenje pretnji i veličanje nasilja (Tundis and Mühlhäuser 2020, 60). Maksimu da „tehnologija znači efikasnost" prepoznali su ne samo nauka, privreda i društvo, već i kriminal (Vicenzo 2020, 5). Nastanak sajber prostora predstavljao je svojevrsnu prekretnicu u sferi vojnih aktivnosti ali i poimanja korporativne, nacionalne, regionalne i globalne bezbednosti (Putnik, Milošević and Bošković 2017, 176). Kriminalne grupe ne samo da koriste dostignuća informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), za širenje organizacije, komunikaciju i upravljanje aktivnostima i resursima, već i ulažu, preko tajnih i nelegalnih kanala u razvoj sosptvenih aplikacija koje će koristiti za svoje delovanje. Same organizovane kriminalne grupe, one najmoćnije, imaju svoje IKT

stručnjake čiji je cilj da, ne samo štite komunikacione kanale, već i osmišljavaju nove načine „zaobilaženja" i neutralisanja policijskih mera i tehnika za otkrivanje i praćenje njihovog delovanja. Ozloglašeni darkveb (DarkWeb) prerastao je nivo online „crnog tržišta" zabranjenih supstanci, oružja, inkriminišućih audio i video sadržaja i postao mesto ponude i tražnje inovacija u oblasti IKT koje prevazilaze postojeće mere praćenja, otkrivanja i dešifrovanja koje koriste službe bezbednosti. Pored toga, sajber prostor postao je idealno mesto transnacionalnim kriminalnim grupama za borbu protiv konkurencije, širenje tržišta, pronalaženje, profilisanje i vrbovanje novih žrtava, ali i izazivanje lokalnih konflikata, koji će im poslužiti za plasiranje svoje moći i ilegalnog oružja koje prodaju. Sajber prostor je postao savršeno okruženje za činjenje zločina, kao i za omogućavanje novih načina za vođenje organizovanog kriminala i upravljanje novim oblicima nadmetanja za uticaj (Dela 2016, 55). Sajber prostor i široko popularne i korišćene internet aplikacije, omogućavaju (prividnu) anonimnost, koju mnogi ljudi koriste za pretragu internet sadržaja, upoznavanje i promociju svojih ideja – tu mogućnost uveliko koriste i organizovane kriminalne grupe u potrazi za novim žrtvama (trafikinga), konzumentima (ilegalnih narkotika), kupcima (ilegalnog oružja, umetničkih dela), ali i za plasiranje lažnih medijskih sadržaja (takozvane „fake news"), kojima destabilišu društvo ili donosioce političkih odluka i čine sebi pogodno tlo za širenje i vršenje svojih aktivnosti i dalje uvećanje moći. Iz perspektive načina izvršenja ovih krivičnih dela mogu se razlikovati sajber-zavisni i sajber-omogućeni zločini. Dok se sajber-zavisni zločini mogu počiniti samo korišćenjem računara, sajber-omogućeni zločini su oni koji se mogu povećati u svom obimu ili dosegu upotrebom računara, računarskih mreža ili drugih oblika informaciono-komunikacione tehnologije (Bird et al. 2020, 1). Platforme i aplikacije društvenih medija, na primer, koje koristi 46% svetske populacije, postale su mreže „komandovanja i kontrole" po izboru za one koji se bave sajber kriminalom (Europol 2023). Čak su i destruktivne verske sekte svoje delovanje prenele u onlajn prostor, pre svega u aspektu promocije svojih „ideja i uverenja" i pronalaženja sledbenika. Sociopatološke pojave, poput kockanja, takođe se danas sve više odvijaju putem onlajn aplikacija. Na sve ove načine, ali i mnogo šire i opasnije, organizovane kriminalne grupe koriste dostignuća IKT. Ključni trend identifikovan u Evropolovoj godišnjoj internet proceni pretnji od organizovanog kriminala (IOCTA) je rastući „model kriminal kao usluga" u kome specijalizovani provajderi nude sajber usluge organizovanim kriminalnim grupama, što govori o tome da će sajber kriminal nastaviti da raste i da će se upotreba onlajn platformi i sajber alata u kontekstu uspostavljenih tržišta organizovanog kriminala i dalje širiti (Bird et al. 2020, 2).

Ne postoji oblik organizovanog kriminala, odnosno vrsta krivičnih dela, koje danas ne počivaju u velikoj meri na prednostima IKT. Informaciona tehnologija

predstavlja moćno i efikasno oruđe za kriminalce, za podršku kreiranju novih kriminalnih scenarija, pojednostavljivanje izvršavanja određenih nezakonitih radnji i smanjenje rizika od otkrivanja (Tundis et al. 2018).

Korišćenje sajber prostora, društvenih mreža i zaštićenih online komunikacija, u najvećoj meri je prisutno u slučajevima ilegalne trgovine narkoticima, trgovine ljudima, u kreiranju i distribuciji dečije pornografije. Uprkos činjenici da je Put svile (Silk Road), najpoznatiji sajt za ilegalnu prodaju droge na mreži, oboren 2013. godine, rast tržišta nije usporen. Prema jednoj proceni, prihod od ove prodaje se utrostručio od zatvaranja Puta svile 2013. do 2016. godine (RAND Europe 2016). Pre svega, finansijski pokazatelji upućuju na to koliko brzo onlajn crno tržište narkotika raste. RAND Europe[3] je procenio da je 2016. prihod na darknet tržištu za tu godinu bio između 12 i 20 miliona dolara, dok se procene globalne trgovine kreću između 425 i 625 milijardi dolara (Bird et al. 2020, 4). Studija iz 2018. godine o Abraxas-darknet tržištu identifikovala je 463 prodavaca i 3.542 kupaca nedozvoljenih droga i utvrdila da je više od polovine svih kupovina napravilo samo 10% kupaca, pri čemu je većina kupaca izvršila samo jednu kupovinu. Ovo bi moglo da ukazuje na pojavu da distributeri niskog nivoa kupuju zabranjene droge na mreži za dalju preprodaju (Norbutas 2018).

Trgovina ljudima, možda najperfidniji i najbrutalniji oblik organizovanog kriminala, jako brzo je poprimio transnacionalne razmere (i u pogledu organizatora, žrtava – njihovih zemalja porekla i „krajnjih" destinacija). Trgovina ljudima pogađa (posrednom ili neposrednom viktimizacijom) više od 40 miliona ljudi širom sveta – „71% njih su žene i devojke, a 25% deca, dok organizatori zarađuju 150 milijardi dolara godišnje" (Bird et al. 2020, 11). IKT su omogućile širenje i brže povezivanje tržišta („ponude" i „potražnje"), skriveniju komunikaciju u lancu trafikinga, ali i lakše dolaženje do žrtava, naročito zloupotrebom društvenih mreža. Na žalost, jedan od oblika trgovine ljudima i zločina koji najbrže raste zahvaljujući IKT jeste online seksualna eksploatacija dece. Ovo je jedan od zločina koji se najbrže prilagođavaju mogućnostima koje nudi tehnologija, brzo prelaze sa korišćenja usluga grupnog deljenja fajlova na sektorstvo (kategorisanje), onlajn „doterivanje" (grooming) i prenos seksualnih činova uživo za zatvorenu publiku (Bird et al. 2020, 11). Projekat Arachnid, koristeći automatizovani pretraživač web lokacija za skeniranje preko 230 miliona web-stranica, u periodu od šest nedelja tokom 2017. godine, otkrio je preko 5,1 milion pojedinačnih web stranica koje su zajedno hostovale preko 40.000 jedinstvenih slika koje prikazuju zlostavljanu decu (van der Bruggenand and Blokland 2021).

[3] Istraživačka institucija čiji je cilj da svojim rezultatima pomogne kreiranju javnih politika i donošenju odluka.

Ono što je organizovanim kriminalnim grupama olakšalo delovanje, upravljanje aktivnostima i dalji razvoj, a imajući u vidu primenu IKT, u najvećoj meri jeste zloupotreba znanja i dostignuća iz oblasti kriptografije. Aplikacije koje omogućavaju enkriptovanu (šifrovanu) komunikaciju, omogućile su članovima (transnacionalnih) kriminalnih grupa zaštićenu komunikacije bez potrebe za fizičkim sastajanjem i kontaktom, bezbednu razmenu poruka na vrlo udaljenim mestima i otežale istražnim organima da otkrivaju i prate komunikaciju između počinilaca krivičnih dela i to koriste kao dokazni materijal. Dvadeset evropskih zemalja evidentiralo je upotrebu softvera za šifrovanje od strane sajber kriminalaca da bi zaštitili svoje pohranjene podatke, dok je osam država članica posebno apostofiralo problem kodiranja (enkripcija i dekripcija) kao najveći izazov za istragu sajber kriminala (Pisarić 2020).

(Zlo)upotreba kriptografije od strane organizovanog kriminala

Kriptografija je značajna i važna naučna disciplina, koja izučava i produkuje načine zaštite tajnosti podataka, poruka i informacija. Time ona, pre svega, jeste od velike važnosti za bezbednosni sistem i privredu, u oblasti zaštite komunikacija (pisanih ili usmenih poruka i razgovora), državnih, vojnih ili poslovnih tajni. Kriptografija, ili „umetnost šifrovanja", stara je nekoliko hiljada godina. Jedna od prvih istorijski dokumentovanih upotreba specijalnih kodova u komunikaciji može se pratiti do starog Egipta, kada su nestandardni hijeroglifi korišćeni za prikrivanje sadržaja poruke (Vilím et al. 2021). Začetak šifrovanja podrazumevao je upotrebu pergamenta i alatke za pisanje, da bi se vremenom usavršavao, a za kodove i ključeve počele da se koriste matematičke formule. U XX veku, a naročito tokom Drugog svetskog rata, šifrovanje poruka je dobilo na naročitom značaju, kada počinju i da se razvijaju uređaji za šifrovanje, poput Nemačke mašine Enigma.

Enigma je koristila *simetrične* šifarske tehnike, što znači da je dešifrovanje podrazumevalo obrnut proces od šifrovanja. Tako je Enigma koristila određeni ključ za šifrovanje poruke, a na prijemu se za dešifrovanje koristila identična mašina sa istim ključem. Dakle, i pošiljalac i primalac imali su istu informaciju i obojica su koristili isti ključ za šifrovanje i dešifrovanje – njihov odnos je simetričan (Sing 2010, 324).

Savremene kriptografske tehnike zasnivaju se na *asimetričnom* šifrovanju. U asimetričnom sistemu, kao što mu ime kaže, ključ za šifrovanje i ključ za dešifrovanje nisu isti. Ovaj sistem je, dakle, zasnovan na paru različitih ključeva. Ključ za šifrovanje je svima dostupan i on se naziva *javnim ključem*, dok ključem za dešifrovanje raspolaže samo primalac poruke, i taj ključ se naziva *tajnim*

ključem. U asimetričnom sistemu komunikacija se odvija tako što pošiljalac poruke koristi javno dostupan javni ključ kojim šifruje poruku i šalje je primaocu. Primalac potom poruku dešifruje pomoću svog privatnog (tajnog) ključa. Jedna od najvećih prednosti asimetrične šifarske tehnike jeste u tome što se njome prevazilazi problem distribucije ključa koji je karakterističan za simetričnu šifarsku tehniku. Primalac poruke u asimetričnom sistema ne mora da u tajnosti preda pošiljaocu poruke javni ključ za šifrovanje – sasvim suprotno, sada može svima da ga otkrije. Njemu odgovara da njegov ključ za šifrovanje bude javno dostupan, jer na taj način svi mogu da mu šalju šifrovane poruke. Istovremeno, uprkos tome što je njegov javni ključ opšte poznat, niko ne može da dešifruje nijednu poruku koja je njime šifrovana, jer poznavanje javnog ključa nije ni od kakve pomoći pri dešifrovanju. Štaviše, čak ni pošiljalac poruke koji je poruku šifrovao javnim ključem primaoca, ne može da je dešifruje. To može da učini samo primalac koji ima privatan ključ (Sing 2010, 325-326). Otkrićem asimetrične šifarske tehnike značajno je unapređena kriptografija, koja je danas postala „igralište matematičara“ (Landau 2004).

Savremena enkripcija bazirana je na softverima koji koriste složene matematičke algoritme kako bi kreirali šifre i alatke za kodiranje. Stvaranje sofisticiranih alata za šifrovanje usko je povezano sa nastojanjem vojno-odbrambenih snaga zemlje i državnih organa da prikriju svoje komunikacije i strateške dokumente, koji su važni za funkcionisanje države, bezbednosnog sistema i zaštitu građana (Vilim et al. 2023). Međutim, kriptografija u rukama organizovanog kriminala otežava bezbednosnim službama da otkriju, prate i dokumentuju audio i pisanu komunikaciju, kako bi istražili izvršenje teških krivičnih dela. Takođe, funkcija kriptografije, pa i zloupotreba zavisi od toga da li se ona koristi za omogućavanje i očuvanje poverljivosti ili potvrdu identiteta i autentičnosti. Društvena pretnja se javlja prvenstveno sa uslugama poverljivosti – onime što nazivamo šifrovanjem (Denning and Baugh Jr. 1997, 2). Metode potvrde autentičnosti i identiteta, od koristi su za istražne radnje, jer služe osiguravanju tačnosti izvora podataka i integriteta (autentičnosti) razmenjenih poruka. Međutim, enkripcija se koristi kao alat za prikrivanje informacija u raznim zločinima, uključujući prevaru i druga finansijska krivična dela, krađu vlasničkih informacija, kompjuterski i sajber kriminal, drogu, dečju pornografiju, terorizam, ubistva, ekonomsku i vojnu špijunažu (Denning and Baugh Jr. 1997, 4). Kriminalne grupe sve više koriste šifrovane kanale, kao što su Telegram i Signal, kao metod komunikacije kako bi izbegli da ih bezbednosne službe razotkriju. Kriminalci koriste ove kanale da dela planiraju, izvršavaju i razgovaraju o svojim operacijama (Koomen 2021). Asimetrično šifrovanje, koje zahteva par povezanih javnih i privatnih ključeva (kodova) za pristup podacima između komunikanata, omogućava kriminalcima da potvrde da su

poruke koje su primili autentične, a ne od imitatora – neželjenog izvora poruke. Kriminalci, kao i teroristi, koriste šifrovanu komunikaciju da sakriju svoje transfere novca i zaštite se od tehnika hakovanja koje uključuju upotrebu malvera (malware) i rensomvera (ransomware) koji ciljaju njihovu finansijsku imovinu, kao i da obezbede tajnost „posla". (Napoleon et al. 2021). Rensomver predstavlja vrstu malvera, iz potkategorije ucenjivačkog malicioznog softvera, koji autorizovanom korisniku ograničava pristup računarskom sistemu ili u njemu pohranjenim podacima i traži otkupninu kako bi korisnik povratio pristup svom sistemu i/ili podacima (Fruhlinger 2020). Otkupnina se po pravilu traži i isplaćuje u kriptovalutama, najčešće u bitkoinu. Transakcijama u kriptovalutama je teško pratiti trag, te je njihovo korišćenje u funkciji očuvanja anonimnosti napadača (Putnik, Milošević and Cvetković 2022, 328). Neke vrste rensomvera mogu da blokiraju računar na način da se na ekranu pojavi ucenjivačka poruka koju korisnik ne može da skloni bez plaćanja otkupnine. Druge vrste ovog malvera mogu da šifruju pojedinačne ili sisteme datoteka u računaru. Ako je računar povezan sa lokalnom mrežom, rensomver se, takođe, može proširiti na druge računare ili uređaje za skladištenje na mreži ili u internet oblaku. U tom slučaju se od korisnika čiji je računar zaražen traži otkupnina u zamenu za otključavanje kriptovanih podataka (Putnik, Milošević and Cvetković 2022, 329).

Danas je upotreba komunikacionih aplikacija koje omogućavaju šifrovani prenos elektronskim uređajima pomoću potrebnog operativnog sistema, omogućavajući instaliranje aplikacije i uspostavljanje veze sa internetom postala opšteprihvaćeni standard kojim je omogućena zaštićena komunikacija. Postoje i aplikacije koje omogućavaju da se ceo uređaj šifruje, što otežava pronalaženje njegovog sadržaja ili otkrivanje potrebnih informacija i dokaza (Vilim et al. 2023).

Aplikacije za asimetričnu enkripciju šifruju kompletnu komunikaciju između pošiljaoca i primaoca poruke, uz upotrebu javnog i privatnog ključa, gde se dešifrovanje može izvršiti samo posedovanjem i primenom privatnog ključa. Telegram je bio jedna od prvih aplikacija za enkriptovanu komunikaciju, a danas je u opticaju veliki broj njih (poput aplikacija Viber, Wickr, WhatsApp). Sve one koriste takozvano „end-to-end" (E2EE) šifriranje. Enkripcija po principu „end-to-end" je način bezbednog komuniciranja koji onemogućava trećem licu da pristupi podacima dok se prenose sa jednog sistema ili uređaja na drugi (od pošiljaoca do primaoca). U E2EE enkripciji, podaci su šifrovani na sistemu ili uređaju pošiljaoca i samo primalac kome je namenjena poruka može da je dešifruje – provajder internet usluga, provajder, haker ili neka treća strana ne može poruku da pročita ili menja. U ovakvim slučajevima, jedino što bezbednosne službe mogu da iskoriste su metadpodaci – podaci koje provajder internet usluga može da pruži, a oni podrazumevaju identifikaciju uređaja sa kojih je komunikacija obavljena, vreme

ostvarivanja komunikacije i dužina trajanja razgovora (u slučaju audio komunikacije), bez mogućnosti uvida i dešifrovanja sadržaja koji je razmenjen.

Tako, na primer, Sinaola kartel, međunarodni narko kartel i jedna od najmoćnijih kriminalnih organizacija na svetu sa sedištem u Meksiku, bavi se krijumčarenjem narkotika – kokaina, heroina, metamfetamina i MDMA na američko tržište, a komunikacija unutar organizacije obavlja se kriptovanom komunikacijom. El Mencho, deo Sinaola kartela, sa vrhom organizacije komunicira putem WhatsApp aplikacije – korišćenjem E2EEE enkripcije. Za njih ovo predstavlja jednostavan, direktan i bezbedan način razmene poruka kroz celu hijerarhiju ove kriminalne organizacije (Bird et al. 2020, 11).

Kada je reč o trgovini ljudima, enkriptovane aplikacije koriste se za komunikaciju među članovima grupe, sa (potencijalnim) žrtvama, kao i sa klijentima (korisnicima seksualnih usluga, fizičkog rada ili zlostavljanja dece). Zainteresovane strane na tržištima trgovine ljudima (mreže trgovine ljudima, kupci/korisnici usluga) mogu anonimno i bezbedno da komuniciraju putem šifrovanih aplikacija za razmenu poruka, zatvorenih soba za ćaskanje (chat-rooms) i drugih foruma na deep ili dark vebu, gde pristupaju sa posebno šifrovanim, jedinstvenim pozivnicama (Bird et al., 2020, 14). Izveštaj Evropola iz 2021. godine – *Procena pretnje od ozbiljnog i organizovanog kriminala (SOCTA) 2021* – direktno opisuje bezbednosne rizike koji nastaju za bezbednost granica kada IKT koriste organizovane grupe koje krijumčare ljude preko granica, bilo kopnom, vazduhom ili morem (Napoleon et al. 2021).

Sofisticirane digitalne tehnologije i široko rasprostranjena upotreba enkriptovanih aplikacija za komunikaciju, organizovanim kriminalnim grupama omogućavaju gotovo potpuno zaštićenu i bezbednu razmenu poruka, upravljanje aktivnostima i širenje poslova, dok bezbednosnim službama i istražnim organima otežavaju bilo koji vid „digitalnog upada" u ove grupe, presretanje, praćenje i dešifrovanje komunikacije, a time i pravovremenog otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela. Nova tehnologija nije stvorila samo nove pretnje već je i otežala identifikaciju aktera bezbednosnih pretnji i njihovog razlikovanja (Miljković and Putnik 2016, 164).

Sky ECC enkriptovana aplikacija naročito je popularna za upotrebu među kriminalnim grupama. Ovu aplikaciju razvila je i na tržište plasirala Kanadska kompanija Skajglobal (SKY Global), prvobitno kao deo Blekberi (Blackbery) telefona, a zatim i kao samostalni proizvod. Ova aplikacija doživela je ekspanziju kod kriminalnih grupa nakon „pada" platforme za enkriptovanu komunikaciju EnroChat 2020.godine. Evropska policija je nakon uspešne infiltracije na EnroChat platformu pronašla na milione šifrovanih poruka – rezultat toga bio je hapšenje 746 osumnjičenih, konfiskovanje 77 komada vatrenog oružja i oko dve tone droge

(Fisher 2020). Sky ECC bio je veći izazov za policiju i izražne organe, međutim „slaba karika" prepoznata je u serverima na kojima se zapisi o enkriptovanim porukama čuvaju. Naime, šifrovane poruke automatski se brišu 30 sekundi nakon što su pročitane, a ako je telefon bio van internet mreže (offline), poruka se čuvala do 48 sati pre brisanja. Međutim, stručnjaci za visokotehnološki kriminal zapadnoevropskih policija shvatili su da se poruke, iako izbrisane, čuvaju na serveru ove aplikacije. Sky ECC je prevashodno „pala", upadom policije i preuzimanjem podataka sa servera. Nakon toga, belgijska, holandska i francuska policija su „provalile" servis za šifrovanje poruka ove aplikacije, što im je omogućilo razotkrivanje 80 miliona poruka (The Brussels Times 2022). Na ovaj način, policija Belgije dobila je dokaze za pokretanje 276 istraga i zaplenu 90 tona droge. Prema podacima Minisarstva unutrašnjih poslova Srbije iz 2021. godine, oko 30% od 70.000 telefona koji koriste aplikaciju Sky bilo je u rukama kriminalaca sa Balkana (Milovanović 2022). Upotreba ove aplikacije evidentirana je i u Republici Srpskoj u decembru 2021. godine, kada je uhapšeno 19 lica zbog krijumčarenja droge i oružja u okviru akcije *„Storidž 2"*, na čelu sa Državnom agencijom za istrage i zaštitu (SIPA) i Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srpske (Klix 2021). Ono što je Sky ECC aplikaciju činilo posebno atraktivnom za kriminalne grupe jeste postojanje opcije za takozvano „samouništenje", odnosno mogućnost unošenja posebne „panik" šifre koja bi obrisala sadržaj. Međutim, slabost sistema za koju kriminalci tada nisu znali jeste da se, iako izbrisane, poruke neko vreme čuvaju na serverima aplikacije, što je bilo ključno otkriće policije u borbi protiv brojnih organizovanih kriminalnih grupa.

Suprotstavljanje zloupotrebi kriptografskih tehnika kao izazov za nauku i praksu

Prethodno opisane studije slučaja govore u prilog tome da prvi korak u pokušaju otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela organizovanih kriminalnih grupa jeste kreiranje sofisticiranih softvera koji će biti u stanju da na autonoman i automatizovan način presreću i dešifruju enkriptovanu komunikaciju, što predstavlja značajan tehničko-tehnološki izazov. Podaci koje pružaoci internet usluga mogu dati od značaja su, ali treba imati u vidu da se i sami mobilni uređaji, naročito oni koji su sistemski enkriptovani, bez obzira na druge aplikacije, mogu nabavljati pod lažnim identitetima, naročito na dark web-u.

Sa druge strane, kada je reč o legalnoj prodaji mobilnih uređaja, internet aplikacija i softvera, i praćenju i prisluškivanju njihovih korisnika, osetljivo je pitanje

i izazov sa stanovišta zaštite ljudskih prava i privatnosti. Razvoj digitalne tehnologije obesmišljava postojeće domaće ustavne i zakonske odredbe koje još uvek govore o „nadzoru i zapleni pisama i drugih pošiljki“ iako je svet već decenijama unazad sa pisama, razglednica i čestitki prešao na imejlove i digitalne čestitke, sa fiksnih telefona na mobilne, sa SMS poruka na internet komunikacione platforme poput Vibera, Votsapa (WhatsUp) i Telegrama, budući da su one poslednjih godina sve češće u upotrebi jer omogućavaju kriptovanu komunikaciju, kao i autonomni šifrovani uređaji koji garantuju tajnost i sigurnost komunikacije (Bajović 2020, 154).

SAD su razmatrale različite opcije pri donošenju odluka i daljih politika u pogledu korišćenja enkripcije i razvoja programa za oporavak kodova nakon narušavanja poverljivosti, u slučajevima ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Dening i Bo (Denning and Baugh 1997) ističu da je šifrovanje kritično međunarodno pitanje koje zahteva partnerstvo između kompanija i vlade i međunarodnu saradnju. Jedan od uspešnih primera saradnje države, odnosno njenih bezbednosnih službi i privrede i to na međunarodnom nivou, jeste operacija koju je američki Federalni istražni biro (FBI) sproveo sa još 16 zemalja, a u kojoj su stvorili privatnu kompaniju ANOM, koja se bavila proizvodnjom kriptovanih telefona i aplikacija za komunikaciju. ANOM je na dark web-u prodao 12.000 enkriptovanih telefona, koje je kupilo preko 300 kriminalaca, članova transnacionalnih organizovanih grupa. ANOM je ciljao potencijalne kupce nudeći šifrovane komunikacione uređaje i objavljivajući ih na dark web-u, kako bi ih pripadnici kriminalnih grupa kupili. Na taj način bezbednosnim službama zemalja učesnica u ovoj operaciji omogućeno je da prisluškuju i presreću komunikaciju organizovanih kriminalnih grupa koje su koristile ove uređaje (Napoleon et al. 2021).

Slučajevi EncroChat i Sky ECC aktuelizovali su problematiku pribavljanja, prirode i ocene dokaza pribavljenih u inostranstvu. U vezi sa tim, postavlja se pitanje pravnog osnova za dostavljanje EncroChat i Sky komunikacije, njenog korišćenja u krivičnom postupku, ocene ovakvih dokaza od strane suda, kao i načina i mogućnosti njihovog izvođenja na glavnom pretresu (Bajović 2022, 158). Kada govorimo o korišćenju dokaza pribavljenih putem presretanja ili otkrivanja komunikacija, imajući u vidu široku akciju koja se odnosila na EnroChat i Sky ECC, kao gotovo jedini način razmene poruka bez fizičkog prisustva, ono što je najvažnije, jeste poštovati zakon i procedure za pribavljanje dokaza. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije (Sl. glasnik RS 27/2021) zabranjuje donošenje presuda na osnovu dokaza koji su pribavljeni suprotno Ustavu republike Srbije. U suštini, kao i prilikom pribavljanja dokaza koji se tiču upotrebe metoda praćenja, prisluškivanja, narušavanja tajnosti pisama i slično i za „upad” u enkriptovane komunikacije potrebna je odluka suda.

Prema podacima iz zajedničkog izveštaja Europol/Eurojust, svega nekolicina evropskih država ima posebnu regulativu koja reguliše tajno pristupanje šifrovanoj elektronskoj komunikaciji i njeno dekodiranje (online nadzor, upad u računarski sistem, korišćenje tehničkih sredstava za pristup digitalnim dokazima i sl.) (Bajović 2022, 158). Naša normativa čak i ne reguliše posebno digitalne dokaze već ih podvodi pod isprave, propisujući da „računarski podatak koji je podoban ili određen da služi kao dokaz činjenice koja se utvrđuje u postupku predstavlja ispravu“ (čl. 2 st. 1 t. 26 ZKP) (Bajović 2022, 159). Mora se imati u vidu da „digitalni dokazi" često nisu jednaki ostalim oblicima fizičkih dokaza u odnosu na koje su osetljiviji i podložni menjanju strukture i sadržaja, te se prema njima treba posebno odnositi (Milanović and Milanović 2010).

Zaključak

Organizovane kriminalne grupe će, po svoj prilici, nastaviti da koriste asimetričnu enkripciju budući da ona nudi dodatnu zaštitu i poverljivost komunikacije. Bezbednosne službe i istražni organi će, shodno prepoznatim rizicima, morati da unaprede svoju metodologiju dešifrovanja kako bi se suprotstavili organizovanom kriminalu koji, za sada vrlo uspešno koristi mogućnosti IKT za svoje nezakonite potrebe i poslove. Sa druge strane, tužilaštvo i sudstvo, odnosno zakonodavstvo generalno, moraće da prilagode normative i procedure savremenim trendovima koje kriminalne grupe nedvosmisleno prate i putem njih olakšavaju sebi delovanje i ostajanje „ispod radara" zakonitog praćenja i pribavljanja dokaza. Nauka o digitalnim dokazima je standardizovana u ISO/IEC 270375 (prikupljanje i čuvanje digitalnih forenzičkih dokaza), kao i kroz SWGDE – Scientific Working Group on Digital Evidence i IOCE – International Organization on Computer Evidence. U okviru ovih dokumenata nalaze se preporuke za osnovne principe forenzičke analize digitalnih dokaza, kriterijumi, kao i standardne radne procedure za zaplenu računara, forenzičku akviziciju i analizu, čuvanje, kopiranje originalnih digitalnih dokaza i drugo (Milanović and Milanović 2010). Iako nauka i praksa razvijaju metode digitalne forenzike, organizovane kriminalne grupe ali i kompanije čiji je osnovni cilj komercijalizacija i profit, sa svoje strane, razvijaju takozvanu „digitalnu anti-forenziku". Ova nastojanja kriminalnih grupa Berinato (Berinato 2007) lakonski definiše maksimom „Otežajte im da vas nađu i onemogućite im da dokažu da su vas našli".

Na kraju, treba pomenuti da digitalni jaz nije izražen samo između država i organizovanih kriminalnih grupa, već i između tehnološki razvijenih i manje

razvijenih država. Zemlje sa dobro razvijenom IKT infrastrukturom i sofisticiranim odbrambenim sistemima u sferi sajber prostora, imaju tehnološku prednost u poređenju sa manje razvijenim zemljama (Dela 2016, 58). Nedovoljna razvijenost mera odbrane u sajber prostoru, kao i same IKT infrastrukture, kod zemalja u razvoju može se manifestovati u nemogućnosti bezbednosnih službi da adekvatno reaguju na delovanje organizovanih kriminalnih grupa, što može imati ne samo teške društvene posledice i narušenu nacionalnu, već i međunarodnu bezbednost. S obzirom na to da savremeni svet karakteriše asimetrija pristupa (kriptovanim) informacijama i da je on postao polje nesagledivog štetnog delovanja transnacionalnog organizovanog kriminala, međunarodna saradnja nacionalnih i nadnacionalnih institucija, pomoć u razmeni informacija i razvoju IKT, usaglašavanju nacionalnih normativa i mera koje će smanjiti zloupotrebu šifrovanih aplikacija i uređaja, ključna je za anuliranje prednosti koju, čini se, kriminal može steći nad bezbednosnim sektorom.

Bibliografija

Bajović, Vanja. 2022. „Encrochat i Sky ECC komunikacija kao dokaz u krivičnom postupku“. *Crimen* 13: 154–179.

Bequai, August. 1997. “Organized Crime: Manipulating Cyber-Space”. In: *A Transatlantic Agenda – final report*, edited by Ernesto U. Savona, Shawna Gibson and Daria Angelini, 25-29. Trento: European Commission.

Berinato, Scott. 2007. “The Rise of Anti Forensics”. Jun 08. https://www.csoonline.com/article/521254/investigations-forensics-the-rise-of-anti-forensics.html.

Bird, Lucia, Hoang Thi, Stanyard Julia, Walker Summer, and Haysom Simone. 2020. *Transformative Technologies – How digital is changing the landscape of organized crime*. Geneva: Global Initiative Against Transnational Organized Crime.

Boskovic, Milica and Jankovic Brankica. 2023. “Forced Migrations and the Risk of Human Trafficking”. In: *Handbook of Research on the Regulation of the Modern Global Migration and Economic Crisis,* edited by Emilia Alaverdov and Muhammad Waseem Bari, 18-36. Hershey, PA: IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6334-5.ch002.

Bošković, Milica. 2021. „Žene u kriminalu”. *Diplomatija i Bezbednost* 2(4): 27-38.

Bruggen Madeleine van der, and Blokland Arjan. 2021. "A Crime Script Analysis of Child Sexual Exploitation Material Fora on the Darkweb". *Sexual Abuse* 33(8): 950–974.

Fisher, Christine. 2020. "European police hacked encrypted phones used by thousands of criminals". Jul 2. https://www.engadget.com/europe-uk-police-hacked-encrochat-encrypted-phones-144351998.html.

Castle, Allan. 1997. "Transnational Organized Crime and international Security". Working Paper No. 19, 1-17. *Institute of International Relations.* The University of British Columbia.

Dela, Piotr. 2016. "Cyberspace as the Environment Affected by Organized Crime Activity". *Connections* 15(3): 55-64.

Denning, Dorothy E., and Baugh Jr. William E. 1997. "Encryption and Evolving Technologies as Tools of Organized Crime and Terrorism". *Trends in Organized Crime* 3, 84–91. https://doi.org/10.1007/s12117-997-1149-1.

Koomen, Maria. 2021. "Encryption and Crime: The Case for a Transatlantic Encryption Alliance", *Center for European Policy Analysis*, June 2021, https://cepa.org/encryption-and-crime-the-case-for-a-transatlantic-encryption-alliance/.

Europol. 2016. "The relentless growth of cybercrime" September 27. https://www.europol. europa.eu/media-press/newsroom/news/relentless-growth-of-cybercrime.

Fruhlinger, Josh. 2020. "Ransomware explained: How it works and how to remove it" June 19. https://www.csoonline.com/article/563507/what-is-ransomware-how-it-works-and-how-to-remove-it.html.

Landau, Susan. 2004. "Polynomials in the Nation's Service: Using Algebra to Design the Advanced Encryption Standard". *The American Mathematical Monthly* 111(2): 89–117. https://doi.org/10.2307/4145212.

Lukáš, Vilím, Borut Eržen, and Monika Weber. 2023. "Cryptography – how modern technology plays into the hands of people smugglers and human traffickers". *International Center for Migration Policy Development,* https://www.icmpd.org.

Mallory, Stephen. 2012. *Understanding Organized Crime.* Second Edition. Jones & Bartlett Learning.

Milanović, Zoran, and Milanović Tanja. 2010. Digitalna anti-forenzika kao kriminogeno sredstvo zaštite kiber kriminala. *Naučno stručno savetovanje Ziteh 2010,* 1-10.

Miljković, Milan, and Nenad Putnik. 2016. „Aktivnosti savremenih obaveštajnih službi u kiber prostoru". *Vojno delo* 68(7):164-180.

Napoleon, Patrianna, Saturnia Owen, Shoesmith Michael, and Petrovitch Jonathan. 2021. "The Use of Encrypted Communications by Criminals" November 22. https://www.counterterrorismgroup.com/post/the-use-of-encrypted-communications-by-criminals.

Norbutas, Lukas. 2018. "Offline constraints in online drug marketplaces: An exploratory analysis of a cryptomarket trade network". *International Journal of Drug Policy* 56: 92–100.

The Brussels Times. 2022. "Operation Sky ECC: 888 suspects and €4.5 billion worth of drugs seized" March 10. https://www.brusselstimes.com/justice-belgium/210112/operation-sky-ecc-888-suspects-and-e4-5-billion-worth-of-drugs-seized.

Pisarić, Milana. 2020. "Encryption as a Challenge for European Law Enforcement Agencies". *Thematic Conference Proceedings of International Significance - Archibald Reiss Days,* Vol. 10: 391-416.

Putnik, Nenad, Milošević Mladen, and Cvetković Vladimir. 2022. „Rensomver kao pretnja bezbednosti – društveni i krivičnopravni aspekti". *Sociološki pregled* 56(1): 328-353.

Putnik, Nenad, Milošević Mladen, and Milica Bošković. 2017. „Strateško planiranje sajber odbrane – ka adekvatnijem pravnom okviru i novoj koncepciji procene rizika, izazova i pretnji". *Vojno delo* 69(7): 174-85.

RAND Europe. 2016. "The role of the 'dark web' in the trade of illicit drugs, Research brief". https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_briefs/RB9900/RB9925/RAND_RB9925.pdf.

Ruggiero, Vincenzo. 2020. *Organized Crime and Terrorist Networks*. Routledge.

Shelley, Louise I. 1995. "Transnational Organized Crime: An imminent Threat to the Nation-State? *Journal of international Affairs* 48(2): 463-489.

Sing, Sajmon. 2010. *Knjiga o šiframa*. Beograd: DN Centar i Plato.

Klix. 2021. "Sve otkrila aplikacija Sky: Na području RS-a već uhapšeno 19 osoba zbog krijumčarenja droga i oružja" December 08. https://www.klix.ba/vijesti/sve-otkrila-aplikacija-sky-na-podrucju-rs-a-vec-uhapseno-19-osoba-zbog-krijumcarenja-droga-i-oruzja/211208014.

Tundis, Andrea, and Mühlhäuser Max. 2020. "The Role of ICT in Modern Criminal Organizations". In: *Organized Crime and Terrorist Networks*, edited by Ruggiero Vincenzo, 60-78. Routledge.

Tundis, Andrea, Huber Florian, Jäger Bernhard, Daubert Jorg, Vasilomanolakis Emmanouil, and Mühlhäuser Max. 2018. "Challenges and Available Solutions

Against Organized Cyber-crime and Terrorist Networks". In: *WIT Transactions on the Built Environment*, 429–441. WIT Press.

Milovanović, Tanja. 2022. "Vulin: Od 70.000 Skaj telefona više od 30 odsto pripada ljudima sa Balkana", Nova, April 21. https://nova.rs/vesti/hronika/vulin-od-70-000-skaj-telefona-vise-od-30-odsto-pripada-ljudima-sa-balkana.

Waever, Ole. 1995. "Securitization and Desecuritization". In: *On Security*, edited by Ronnie D. Lipschutz, 46-86. New York: Columbia University Press.

Weber, Max. 1947. *The Theory of Social and Economic Organizations*. New York: Free Press.

Zakonik o krivičnom postupku. 2021. *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021.

Nenad PUTNIK, Milica BOŠKOVIĆ

CRYPTOGRAPHY AT THE SERVICE OF ORGANIZED CRIME – A CHALLENGE FOR SCIENCE AND PRACTICE

Abstract: Organized crime represents a serious threat to the security, economy, and sometimes for the legal order of the country. Criminal groups not only use the achievements of information and communication technologies (ICT) for the expansion of the organization, communication and management of activities and resources, but also invest, through secret and illegal channels, to develop their own applications of their own applications that they will use for their activities. Organized criminal groups themselves, the most powerful ones, have their ICT experts whose goal is not only to protect communication channels, but also to devise new ways of "circumventing" and neutralizing police measures and techniques for detecting and monitoring their activities. Members of organized criminal groups to use those communication applications that enable encrypted transmission to electronic devices using the necessary operating system, enabling the installation of the application and the establishment of a connection to the Internet in order to enable the necessary protected communication. There are also applications that allow the entire device to be encrypted, making it difficult to find its contents or discover the necessary information and evidence. This paper presents the characteristics of organized crime and their operating modes, with an emphasis on the use of cryptographic techniques. Case studies are illustrating the size and scope of abuse of encryption by organized criminal groups, by data on cases which were processed, as well as challenges in opposing the abuse of cryptography from a technical-technological and legal aspect, after that we provided guideline for improving the mechanisms for reduction of organized crime.

Keywords: organized crime, international security, encryption, communication, evidence work.

UDK 323.266:004.738.5
Biblid: 0025-8555, 75(2023)
Vol. LXXV, br. 4, str. 685–710
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2304685K

Pregledni rad
Primljen 31. 8. 2023.
Odobren 5. 10. 2023.

Veštačka inteligencija za otkrivanje lažnih vesti na socijalnim medijima – ispitivanje stavova

Ana KOVAČEVIĆ[1], Emir DEMIĆ[2]

Apstrakt: U današnjem digitalnom dobu, socijalni mediji (društvene mreže) imaju značajnu ulogu u širenju informacija. Međutim, pojave kao što su lažne vesti mogu značajno narušiti poverenje korisnika. U isto vreme, veštačka inteligencija otvara nove izvanredne mogućnosti, dok donosi i značajne izazove. Veštačka inteligencija se već primenjuje u otkrivanju lažnih vesti na društvenim mrežama, čineći ovo značajnim područjem istraživanja zbog velikog uticaja na društvo i politiku. Ovaj rad proučava primenu veštačke inteligencije na društvenim mrežama, s posebnim osvrtom na otkrivanje lažnih vesti, i to kroz analizu stavova studentske populacije. Pored toga, ispituju se razlike između starijih i mlađih studenata u njihovim odgovorima. Rezultati ukazuju na ograničenu upućenost studenata u ovu vrstu programa, čime se nameće potreba za obrađivanjem ovih tema u budućim univerzitetskim nastavnim planovima. Veći broj studenata smatra da su algoritmi veštačke inteligencije za otkrivanje lažnih vesti korisni za društvo u odnosu na one koji smatraju suprotno. Rezultati ukazuju da postoji zabrinutost u pogledu moguće zloupotrebe ovih tehnologija i njihovog uticaja na slobodu govora, stoga se ističe potreba za nepristrasnim nadzorom i regulativom. Istraživanje je pokazalo da su studenti svesni prednosti i ograničenja primene veštačke inteligencije na društvenim mrežama, a stariji studenti pokazuju veću otvorenost prema tim programima.

Ključne reči: rizici, mašinsko učenje, statistika, upitnik, algoritmi, Srbija.

---

[1] Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, vanredni profesor, kana@fb.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4928-9848

Rad je rezultat naučog projekta koji finansira Fond za nauku Republike Srbije u okviru Programa "IDEJE" – Management of New Security Risks Research and Simulation Development, NEWSIMR&D, #7749151.

[2] s.dg.emir@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7825-026X.

Uvod

Socijalni mediji (društvene mreže) su postali integralni deo savremenog društva pružajući obilje podataka i vesti. Ne postoji ništa slično platformama društvenih mreža, a da je tako brzo preplavilo svet (Singer & Brookings 2018). U istraživanju sprovedenom 2023. godine zabeleženo je 4,88 milijarde aktivnih korisničkih naloga na socijalnim medijima, što čini 60,6% svetske populacije, dok ima 5,18 milijardi Internet korisnika, što čini 64,6% svetske populacije (Kemp 2023b). Koliki je rast korišćenja ovih platformi najbolje govori podatak da je 2015. godine, samo pre 8 godina, 30% svetske populacije koristilo socijalne medije, te da taj broj i dalje raste (Kemp 2023b). Najpopularnije društvene mreže prema izveštaju iz aprila 2023. godine, rangirano prema broju aktivnih korisnika, su: Facebook (Fejsbuk, 2,96 milijarde korisnika), YouTube (Jutjub, 2,52 milijarde), WhatsApp (Vatsap) i Instagram (2 milijarde korisnika) (Kemp 2023a). Istraživanje pokazuje da korisnici provedu prosečno u toku jednog dana 2 sata i 26 minuta na socijalnim medijima (Kemp 2023b). Prema istraživanju Republičkog zavoda za statistiku Srbije, internet koristi 83,5% ispitanika (ili 100% ispitanih studenata), a od tog broja preko 81% internet populacije ima nalog na socijalnim društvenim platformama (Kovačević i dr. 2022).

Pored upotrebe navedenih medija radi ostvarivanja kontakta, korisnici neretko takve aplikacije koriste i radi informisanja. Prema istraživanju sprovedenom 2020. godine izneto je da 36% ispitanika redovno dobija vesti preko Fejsbuka i 23% preko Jutjuba, a broj onih na koje vesti sa ovih platformi imaju indirektno uticaja na razne aspekte života je verovatno mnogo veći (Shearer & Mitchell, 2021). Međutim, važno je napomenuti da prisustvo informacija na socijalnim medijima može dovesti do izazova u vezi sa verodostojnošću, tačnošću i interpretacijom istih. Povećanje broja korisnika, kao i eksplozivni rast količine objavljenih informacija, uz primenu generativne veštačke inteligencije (poput GPT3), uticali su da lažne vesti postaju značajan izazov sa potencijalno ozbiljnim društenim i političkim implikacijama. Otkrivanje tih lažnih vesti postaje sve teže, na šta ukazuju i Solejman i saradnici (Solaiman et al 2023).

Količina podataka koja se svakodnevno generiše prevazilazi mogućnosti ljudske analize. Jedno od mogućih rešenja ovog problema bi bila primena veštačke inteligencije, koja bi imali dvojaku ulogu: klasifikaciju vesti prema verodostojnosti, kao i prikazivanje vesti odgovarajućim korisnicima. Na društvenim platformama se sve više koristi veštačka inteligencija da bi se upravljalo mnogim aspektima online okruženja (Oremus et al. 2021; Rainie et al. 2022). To stvara brojne prednosti, ali i nove rizike.

Programi veštačke inteligencije za uklanjanje lažnih vesti imaju za cilj identifikaciju, filtriranje i ograničenje njihovog širenja. Prilikom korišćenja ovih

algoritama nameću se brojna pitanja: Kolika je mogućnost greške? Postoji li rizik od netačne klasifikacije što dovodi do cenzure ili uklanjanja tačnih informacija? Da li su, i ukoliko da, koliko su transparentni algoritmi koje koriste velike kompanije da omogućavaju uvid u klasifikaciju vesti i/ili zaključivanja? Pored toga nameću se i pitanja ko ima kontrolu nad programom i kako se odlučuje koji će sadržaj biti uklonjen? Da li komercijalni i/ili politički interesi i/ili pritisak mogu dovesti do toga da se neki sadržaj ukloni? Da li se ovim narušava sloboda govora? Implementacija nosi sa sobom izazove u vezi sa definisanjem lažnih vesti, ocenom konteksta i slobodom izražavanja, a pitanje transparentnosti i odgovornosti u vezi sa programom postaje ključno.

Veštačka inteligencija – primena na društvenim mrežama

Ne postoji opšte prihvaćena definicija veštačke inteligencije, a brojne definicije su navedene kod Skuta (Schuett 2023). U radu ćemo predstaviti definiciju koju je dao Minski (Minsky 1968), jedan od pionira veštačke inteligencije, kao nauku činjenica gde mašine rade stvari koje bi zahtevale inteligenciju ukoliko bi ih radio čovek. Mašinsko učenje predstavlja oblast veštačke inteligencije koja ima sposobnost samostalnog učenja zakonitosti iz podataka (Kovačević 2023). Prema formalnoj definiciji mašinskog učenja smatra se da kompjuterski program uči iz iskustva (I), vezanog za zadatak (Z) i meru performansi (P), ukoliko se njegove performanse na zadatku (P), merene metrikama (M), unapređuju sa iskustvom (I) (Mitchell 1997). Podela mašinskog učenja na osnovu tipa odlučivanja može biti nadgledano (supervised learning), nenadgledano učenje (unsupervised learning) i učenje uz podsticaj (reinforcement learning).

Primena veštačke inteligencije na socijalnim medijima ima za cilj rast poslovanja i povećanje zadovoljstva korisnika (Kenyon 2021). Idetifikuju se obrasci ponašanja i interesovanja korisnika i na osnovu toga im se isporučuje sadržaj. Isporučeni sadržaj utiče na stvaranje takozvane *eho komore* (eho sobe, balon filtera), gde korisnici uglavnom dobijaju sadržaj koji potvrđuje njihove postojeće stavove i interesovanja.

Rezultat algoritama veštačke inteligencije umnogome zavisi od ulaznih podataka. Zato je izuzetno je važno koji ulazni podaci se koriste, jer nedostatak raznolikosti u ulaznim podacima može uticati na pojavu pristrasnosti u zaključivanju. Na primer, ako su algoritmi trenirani na podacima o belim muškarcima, rezultat će pokazivati pristrasnost protiv drugih (manjina ili žena). U literaturi se ukazuje na probleme pristrasnosti koji se javljaju kod algoritama veštačke inteligencije, poput rasizma (Fong 2021; Dwoskin et al. 2021) ili cenzure od strane socijalnih medija (Belli 2021). Čak i naizgled neutralni skupovi podataka, ukoliko se ukrste sa drugim podacima, mogu proizvesti rezultate koje diskriminuši po rasi, polu i uzrastu (Lohr

2021). S druge strane, pristalice alogoritama tvrde da su automatski sistemi manje podložni diskriminaciji (Burke et al. 2021).

Društvene platforme povećavaju vidljivost određenih postova (tzv. boosting ili busting), time što ih prikazuju većem broju ljudi nego što bi bilo bez bustinga. Cilj ovoga je povećanje angažovanja korisnika kroz interakciju: lajkove, deljenje, komentare i klikove. Na ovaj način se generišu kontroverzne i senzacionalističke teme koje uzrokuju emocionalne reakcije, a zanemaruju se tačnost ili relevantnost. Zbog prethodno navedenog, izuzetno je važno adaptirati algoritme da dele autentičan i odgovarajući sadržaj, dok je važno ograničiti uticaj lažnih vesti i provokativnog sadržaja. Na osnovu kombinovanja internih dokumenata Fejsbuka, javno dostupnih informacija i izjava insajdera dobija se uvid u to kako različiti pristupi algoritmu mogu značajno da promene kategorije sadržaja koje su vidljive korisniku (Oremus et al. 2021). Pobornici algoritama smatraju da bi uklanjanjem algoritama bilo više, a ne manje govora mržnje i dezinformacija **(**Vakil 2021). U odsustvu algoritma za filtriranje sadržaja, dominantnu poziciju bi zauzeli pojedinci ili organizacije koje objavljuju najčešće i koje imaju najširu publiku, ali to ne bi garantovalo kvalitet sadržaja. U takvom scenariju, objave sa manjim brojem pratilaca suočavale bi se sa smanjenim mogućnostima da dopru do šire publike.

Zlonamerni korisnici mogu koristiti generativnu veštačku inteligenciju (poput Chat GPT) za kreiranje sadržaja za podršku kampanjama, političkim agendama ili širenje mržnje. Generisanje lažnih informacija može imati cikličan efekat, rezultujući sve većim obimom dezinformacija. Odnosno, generativni sistemi koji se budu obučavali nad lažnim podacima putem metode učenja uz podsticaj generisnće nove netačne izlaze, što može da ubrza širenje lažnih vesti, utiče na javno mnjenje, uznemirava pojedince ili utiče na politiku i izbore (Ferguson et al. 2023). U ubedljivom tekstu koji je generisan pomoću veštačke inteligencije jedan profesor prava se našao na listi pravnika koji su seksualno uznemiravali, iako takva tvrdnja nije postojala (Verma i Oremus, 2023). Takođe, su bili navedeni njegovi nepostojeći radovi, koji su izgledali ubedljivo. Generativni sistemi veštačke inteligencije mogu da proizvedu štetne informacije i bez namere.

Sofisticirani generativini sistemi veštačke inteligencije mogu imati izuzetno uverljive rezultate, a nivo rizika zavisi od konkretnog slučaja upotrebe, od lažnog predstavljanja do kampanja dezinformisanja (Solaiman et al 2023), posledice pokušaja opasnih tretmana tokom Covida-19 i podsticanja nasilja (Merrill et al. 2022). Businka i saradnici (Bucinca et al. 2021) su zaključili da su pojedinci skloni preuveličavanju i višem stepenu poverenja prema sadržaju koji je generisan, naročito ako je rezultat autoritativan ili se nalaze u situaciji koja je vremenski osetljiva. Indirektna posledica sofisticirane generativne veštačke inteligencije poslednjih godina je proširila mogućnost kampanja lažnih vesti i čini da ljudi teže

veruju pravim vestima ili onome što čuju/vide (Buchanan et al 2021; Guess et al. 2021). Kad sadržaj generisan veštačkom inteligencijom bude uobičajen, nećemo više znati šta je istina, a šta je laž.

Koliko je važno da se uspostavi pravni okvir za primenu veštačke inteligencije pokazuje Evropski parlament koji je u junu 2023. godine sa velikom većinom glasova izglasao Pregovaračku poziciju o nacrtu Zakona o veštačkoj inteligenciji (Marcin 2023). Prema navedenom zakonu, obavezno je da se za sisteme veštačke inteligencije opšte namene, pre njihovog korišćenja na tržištu Evropske unije, sprovede procena i ublažavanje potencijalnih rizika, te da se njihovi modeli registruju u bazi podataka Evropske unije. Dodatno, od suštinskog je značaja da sadržaj kreiran pomoću generativnih sistema veštačke inteligencije nosi odgovarajuću oznaku o generisanju, da uključuje informacije o autorstvu korišćenih podataka, kao i da izbegava generisanje nelegalnog sadržaja (MEP 2023).

Lažne vesti na društvenim platformama

Postojanje lažnih vesti nije novi fenomen, no sa socijalnim medijima doživljava ekspanziju. Društveni mediji imaju veliku prednost u širenju vesti: jeftini su i dostupni za brzo širenje informacija. Na primer, tokom pandemije COVID-19 su se širile razne glasine, poput toga da tadašnji predsednik Sjedinjenih Američkih Država (SAD) razmatra nacionalnu blokadu granica ili lažna lista medicinskih saveta Univerziteta Stenford (Statt 2020). Koliko je značajan problem masovne digitalne dezinformisanosti govori i činjenica da ga je još 2013. godine Svetski ekonomski forum označio kao značajan tehnološki rizik (Howell 2013).

Vosagi i saradnici (Vosoughi et al. 2018) su sproveli opsežno istraživanje o širenju lažnih i istinitih vesti na Twitteru (Tviter) u periodu od 2006. do 2017, gde je analizirano oko 126,000 tvitova koje je oko 3 miliona ljudi podelilo više od 4,5 miliona puta. Autori su zaključili da se lažne vesti šire brže i imaju širu publiku nego istinite, pri čemu se pokazalo da lažne političke vesti imaju veći uticaj nego lažne vesti o terorizmu, prirodnim katastrofama, nauci, urbanim legendama ili finansijskim informacijama (Vosoughi et al. 2018).

Istraživanje kojim je obuhvaćeno 171 miliona tvitova iz perioda poslednjih pet meseci pred izbore u SAD 2016. godine je pokazalo da je od toga 30 miliona tvitova (2,3 miliona korisnika) sadržalo linkove do sajta sa vestima, od čega je četvrtina (7,5 miliona tvitova) delilo informacije koje su neistinite ili ekstremno pristrasne (Bovet & Makse 2019). Ovakav obim lažnih vesti je imao uticaja na izbore. Tokom poslednja tri meseca predsedničkih izbora u SAD 2016. godine, dvadeset najuspešnijih lažnih vesti u vezi sa izborima je izazvalo više deljenja, komentara i

reakcija na Fejsbuku nego dvadeset najuspešnijih vesti novinarskih izvora (Hughes & Waismel-Manor, 2020). U skladu sa tim istraživanje Tvitera pokazuje da je 70% veća verovatnoća da se lažna vest ponovo podeli nego tačna vest, kao i da lažna vest dostiže niz od deset ponovnih deljenja dvadeset puta brže nego tačna (Dizikes 2018). Slično se dešava i na drugim platformama, pa Silverman (2016) navodi da se tokom predsedničkih izbora u SAD 2016 godine lažna vest brže širila na Fejsbuku nego najpopularnija autentična vest.

Fenomen lažnih vesti predstavlja predmet istraživanja u različitim oblastima, pri čemu su brojni autori sugerisali niz definicija za ovaj termin. Šu i saradnici (Shu et al. 2017) definišu lažne vesti u užem smislu, kao vest koja je kreirana s lošom namerom i da je proverljivo netačna. Preciznije, lažnu vest karakteriše to da je informacija lažna i da je moguće proveriti njenu netačnost, te da je takva informacija kreirana sa nepoštenom namerom kako bi se konzument informacije doveo u zabunu. Drugi autori zagovaraju širu definiciju lažnih vesti, koja se fokusira ili na verodostojnost ili na nameru, kao što su sledeće kategorije (Shu et al. 2017):

- dezinformacije – koje su nenamerno kreirane (Balmas, 2012);
- teorije zavere – teško je proveriti njihovu tačnost (Ash, 1951);
- glasine – ne potiču od vesti, tvrdnje o činjenicama koje se nisu pokazale kao istinite, ali se prenose od jedne do druge osobe i njihov kredibilitet se zasniva na tome što drugi ljudi veruju u njih (Allcott & Gentzkow 2017; Sunstein 2007);
- satirične vesti – imaju lažan sadržaj, ali često i bez namere da obmanu korisnika, no u njih se može poverovati ako sadržaj satire nije poznat ili jasan (Balmas 2012; Rubin 2016, Jin 2016);
- obmane – imaju nestinit sadržaj sa elementima prevare ili zabave.

Drugi autori su naveli i drugačije podele. Na primer, Tandok i saradnici (Tandoc et al. 2018) lažne vesti dele u sledeće kategorije: satire, parodije, fabrikovanje, manipulacije, oglašavanje i propagandu. S druge strane, Mišra i saradnici (Mishra et al., 2001) pod lažnim vestima smatraju obmane, fabrikovane i satirične vesti. U daljem tekstu pod lažnim vestima smatraćemo lažne vesti u širem obliku kao kod Šua i saradnika (Shu et al., 2017).

Lažne vesti imaju tendenciju bržeg deljenja na socijalnim mrežama nego prave vesti. Dizajks (Dizikes, 2018) smatra da se lažne vesti brže šire od stvarnih, pošto ljudi vole novitete. Uz to lažne vesti izazivaju jače reakcije i to je razlog njihovog češćeg deljenja. Neki ljudi imaju više sklonosti ka deljenju lažnih vesti od istinitih. Pojedinci su dodatno podložni lažnim informacijama ukoliko su im izloženi više puta, pogotovo ako informacije dolaze od osoba iz njihove socijalne mreže. Dodatni razlog za širenje lažnih vesti može biti podložnost kognitivnim pristrasnostima, odnosno uklapanje novih informacija sa postojećim znanjem, što je naročito izraženo kod

preopterećenosti informacijama. Ljudi po prirodi nisu uspešni u razlikovanju stvarnih i lažnih vesti, pa se iskorišćavaju ranjivosti pojedinaca poput (Shu et al. 2017):

- naivnog realizma – korisnik pokušava da shvati da je njegova/njena percepcija realnosti jedino ispravna, dok su drugi koji ne misle tako neiformisani, iracionalni ili pristrasni (Ward et al. 1997);
- pristrasnosti prihvatanja - korisnik preferira da prima informacije koje potvrđuju njegove/njene postojeće poglede (Nickerson 1998).

Pored toga, na prihvatanje lažnih vesti imaju uticaja i sledeći psihološki faktori (Shu et al. 2017, Paul & Matthew's 2016):

- socijalni kredibilitet: pojedinac smatra izvor verodostojnim, ako drugi smatraju da je izvor kredibilan (pogotov ako nema dovoljno informacija da se proveri);
- frekvencija heuristike**:** pojedinac može prirodno davati prioritet informacijama koje često čuje, čak iako su lažne; odnosno često ponovljena laž postaje istina.

Ova pristrasnost se dodatno povećava tako što korisnici socijalnih medija dobijaju informacije koje odgovaraju njihovim uverenjima, što dodatno učvršćuje njihove stavove, a to vodi do dalje polarizacije i nastanka eho komora (Petković 2022). Na ovaj način manifestuje se tendencija sve dubljeg zatvaranje u sopstveno iskrivljeno uverenje putem deljenja lažnih informacija u dezinformisanoj eho komori, što dovodi do homogenih društava koja postaju primarni pokretač širenja informacija koje dalje jačaju polarizaciju (Menczer & Hills 2020; Del Vicario et al. 2016). Jednom formirano pogrešno shvatanje je teško ispraviti: studija pokazuje da pokušaj ispravljanja lažnih informacija predstavljanjem tačnih činjenica nekada može čak povećati uverenje u pogrešno shvatanje (Nyhan & Reier 2010). Dodatni problem sa lažnim vestima je da one mogu činiti da ljudi osećaju nepoverenje i zbunjenost, ne mogu da razdvoje istinu od laži i to utiče i na njihovo poimanje istinitih vesti (Lynch 2016).

Jednostavno i jeftino je kreirati nalog na socijalnim mrežama, a iza naloga ne mora da bude čovek. Pored regularnih korisnika, sa stanovišta širenja lažnih vesti, na društvenim medijima se mogu indentifikovati i ostali korisnici (Shu et al. 2017):

- Socijalni botovi – nalog na društvenim medijima koji kontroliše računarski algoritam za automatsko kreiranje sadržaja i komuniciranje sa ostalima. Može specifično biti kreiran za širenje lažnih vesti. Npr. tokom predsedničkih izbora u SAD socijalni botovi su imali veliki uticaj.
- Kiborzi – mogu širiti lažne vesti na način koji se automatski kombinuje sa ljudskim doprinosom. Jednostavno prebacivanje funkcionalnosti između čoveka i bota, omogućava jednostavno širenje lažnih vesti (Chu et al., 2012), pri čemu se najčešće čovek registruje a potom se postavljaju automatski programi za aktivnosti na socijalnim medijima.

- Trolovi – su realni korisnici koji hoće da poremete online okruženje putem namernog širenja emocionalno nabijenih poruka usmerenih ka izazivanju reakcija kod korisnika.

Istraživački ciljevi

U pregledu literature na temu ispitivanja stavova studenata o programima veštačke inteligencije koji se koriste u socijalnim medijima za detektovanje lažnih vesti, te o njihovim mišljenjima o regulativi takvih algoritama i ulogama koju bi različite zainteresovane strane trebalo da igraju u takvoj regulativi, autori ovog rada nisu našli istraživanje na uzorku iz Srbije. S obzirom na to da je kod nas regulativa algoritama veštačke inteligencije tek u razvoju, te da i samo polje veštačke inteligencije uživa veće interesovanje studenata i šire populacije, neophodno je ispitati stavove o korišćenju takvih algoritama, kako bi se na adekvatan način uticalo na javne politike i poboljšali univerzitetski nastavni planovi. Stoga, je cilj ovog istraživanja dvojak. Prvi cilj istraživanja se odnosi na ispitivanje stavova studenata o programima veštačke inteligencije koji se koriste u aplikacijama socijalnih medija u generalne svrhe i za detekciju lažnih vesti. Drugi istraživački cilj se odnosi na ispitivanje razlika u takvim stavovima između mlađih (studenata I godine) i starijih studenata (studenata IV godine), pod pretpostavkom da stariji studenti imaju razvijenije znanje i informisanost o takvim algoritmima od mlađih studenata.

Istraživanje opisano u ovom radu je deo šireg istraživanja koje se tiče stavova prema korišćenju algoritama veštačke inteligencije u oblastima izvan socijalnih medija. Međutim, u ovom radu su opisani rezultati na relevantnim stavkama koje obrađuju temu programa veštačke inteligencije za detekciju lažnih vesti u socijalnim medijima.

Kako bismo odgovorili na postavljene istraživačke ciljeve, istraživanje smo sproveli kroz online upitnik koji se sastojao od stavki prevedenih iz prethodnog istraživanja sprovedenog od strane Pew Research Center-a (Rainie et al. 2022). Podaci su prikupljeni na odgovarajućem uzorku studenata.

Metodologija

Uzorak se sastojao od 403 studenta, od kojih je 315 (78,2%) ženskog, a 88 (21,8%) muškog pola. Istraživanje je sprovedeno na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Svi studenti su u trenutku popunjavanja upitnika pohađali

kurs *Informatika* (318 studenata) na prvoj godini osnovnih studija, odnosno *Bezbednost informacija* (83 studenta) na četrvrtoj godini osnovnih studija.

Za uzorak smo izabrali studente pod pretpstavkom da je ta populacija dobro upoznata sa socijalnim medijima (Kovačević i dr. 2022). Pored toga izabrali smo da istraživanje sprovedemo nad studentima Fakulteta bezbednosti, Univerziteta u Beogradu, pošto ti studenti izučavaju različite aspekte bezbednosti (nacionalnu, stratešku, korporativnu i/ili ekološku) i uz pretpostavku da imaju viši nivo svesti o bezbednosti od studenata drugih fakulteta (Kovačević et al. 2020), pa i u širenju lažnih vesti na socijalnim mrežama. Pored toga, studenti Fakulteta bezbednosti postaju zainteresovane strane u donošenju javnih politika iz ovog domena, što predstavlja još jedan razlog prikupljanja podataka na takvom uzorku.

Instrument korišćen u ovom istraživanju sastoji se od pitanja koja su prevedena iz upitnika korišćenog u istraživanju Pew Research Center-a (Rainie et al. 2022). Celokupan upitnik se sastojao iz tri dela, dok su za ovaj rad relevantna njegova dva dela. Prvi deo se sastojao iz socio-demografskih pitanja koja su se odnosila na pol, uzrast ispitanika i godinu osnovnih studija koju ispitanici pohađaju. Drugi deo upitnika se sastoji iz stavki koje se odnose na stavove ispitanika prema korišćenju algoritama veštačke inteligencije i sastoji se iz četiri supskale - stavovi prema generalnoj primeni takvih algoritama, stavovi prema primeni takvih algoritama u aplikacijama socijalnih medija, stavovi prema primeni takvih algoritama za prepoznavanje lica, stavovi prema primeni takvih algoritama u samo-vozećim automobilima. U ovom radu su predstavljeni rezultati relevantnih stavki sa supskale kojom se ispituju stavovi prema primeni algoritama veštačke inteligencije u aplikacijama socijalnih medija, a koja su navedena u Prilogu 1.

Istraživanje je sprovedeno putem online platforme Moodle u periodu od 25. maja do 2. juna 2023 godine. Učešće u istraživanju je bilo dobrovoljno, a ispitanici su mogli da odustanu od učešća u istraživanju u bilo kom momentu. Ispitanici su najpre ukratko upoznati sa temom istraživanja, a potom su popunili upitnik. Za popunjavanje celokupnog upitnika je trebalo oko 20 minuta, prilikom čega vreme za popunjavanje nije bilo ograničeno.

Rezultati

Podaci su obrađeni uz pomoć softvera Statistical Package for Social Sciences (SPSS) v29, kao i uz pomoć Python programskog jezika. Deskriptivne mere su ekstrahovane za sve varijable, prilikom čega smo koristili prosek i standardnu devijaciju kao deskriptivne mere kontinualnih varijabli, a proseke i frekvencije kao

deskriptivne mere kategoričkih varijabli. Za testiranje razlika između različitih demografskih grupa koristili smo hi-kvadrat test i korigovane standardizovane reziduale za interpretaciju rezultata, prilikom čega je korišćena apsolutna vrednost korigovanih standardizovanih reziduala od 2 za beleženje odstupanja odgovora od očekivane distribucije. Poređenja sa rezultatima istraživanja sprovedenog od strane Pew Research Center-a (Rainie et al. 2022) su navedena, ali zbog neujednačenosti veličine uzoraka i drugačijeg načina uzorkovanja, nisu sprovedena statistička poređenja ovih rezultata.

Na podacima korišćenog uzorka, čak 25,3% ispitanika je izvestilo da nisu čitali niti čuli o računarskim programima koje kompanije socijalnih medija koriste za pronalaženje lažnih informacija na svojim sajtovima. S druge strane, 64% uzorka je izvestilo da su čuli o takvim programima u maloj meri, dok je 10,7% uzorka izvestilo da su puno čuli ili čitali o navedenim programima. Poređenje studenata završne i studenata početne godine osnovnih studija ukazuje na to da su studenti završne godine studije u nešto većoj meri izvestili da su o takvim programima čitali u maloj meri ($\chi^2(2) = 7{,}422$, $p < {,}05$; Tabela 1).

Tabela 1. Poređenje starijih i mlađih studenata u prijavljenoj meri čitanja o programima veštačke inteligencije u kompanijama socijalnih medija

Koliko ste čuli ili čitali o računarskim programima koje kompanije socijalnih medija koriste za pronalaženje lažnih informacija na svojim sajtovima?	Mlađi studenti	Stariji studenti
Nimalo	27,4% (1,8)	17,6% (-1,8)
Malo	60,7% (-2,7)	76,5% (2,7)
Puno	11,9% (1,6)	10,7% (-1,6)

Napomena: U zagradama se nalaze korigovani standardizovani reziduali.

20,1% ispitivanog uzorka je izvestilo da misle da je široko rasprostranjena upotreba računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija za pronalaženje lažnih informacija na njihovim sajtovima loša ideja za društvo, 46,1% smatra da je dobra ideja za društvo, dok ostalih 33,5% uzorka nije sigurno. Kada se ovi rezultati uporede sa rezultatima Rejneja i saradnika (Rainei et al. 2022), naš uzorak prijavljuje nešto pozitivnije gledište na široku rasprostranjenost upotrebe takvih računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija. Dok 38% uzorka u istraživanju Rejneja i saradnika (Rainei et al. 2022), smatra da je takva upotreba dobra ideja za društvo, 31% smatra da je to loša ideja za društvo. Takođe,

stariji studenti nešto češće prijavljuju da smatraju da je takva upotreba dobra ideja za društvo u poređenju sa mlađim studentima ($\chi^2(2) = 14{,}518$, $p < ,01$; Tabela 2).

Tabela 2. Poređenje starijih i mlađih studenata u njihovom stavu da li bi upotreba računarskih programa za pronalaženje lažnih informacija bila dobra ili loša ideja za društvo

Da li mislite da je široko rasprostranjena upotreba računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija za pronalaženje lažnih informacija na njihovim sajtovima …	Mlađi studenti	Stariji studenti
Dobra ideja za društvo	43,1% (-2,6)	58,8% (2,6)
Loša ideja za društvo	23,9% (3,7)	5,9% (-3,7)
Nisam siguran/na	33% (-.4)	35,3% (.4)

Napomena: U zagradama se nalaze korigovani standardizovani reziduali.

Na pitanje da li su ikada videli informaciju na sajtovima socijalnih medija koja je označena kao lažna, 64,5% ispitanika je izvestilo da jesu, dok je 26,6% ispitanika izvestilo da nisu videli takve informacije (Tabela 3). S druge strane, 74% ispitanika je u istraživanju Rejneja i saradnika (Rainei et al. 2022) izvestilo da jeste videlo oznaku za lažnu vest, dok 26% ispitanika nije videlo takvu oznaku. Razlike između starijih i mlađih studenata na ovom pitanju nisu zabeležene ($\chi^2(2) = 2{,}378$, $p > ,05$).

Tabela 3. Da li su ispitanici videli oznaku za lažnu vest

Da li ste ikada videli informaciju na sajtovima socijalnih medija da je označena kao lažna?	Srbija
Da, jesam	64,5%
Ne, nisam	26,6%
Ne koristim sajtove socijalnih medija	8,9%

S druge strane, 88,1% ispitanika je izvestilo da se pogrešno uklanjanje vesti i informacija verovatno ili definitivno dešava, dok 74,6% ispitanika smatra da isto važi i za cenzurisanje političkih gledišta. S druge strane, 83,4% ispitanika smatra da je uz korišćenje računarskih programa za otkrivanje lažnih informacija lakše nalaženje pouzdanih informacija definitivno ili verovatno slučaj, dok 68,5% ispitanika smatra da isto važi i za omogućavanje ljudima vođenja smislenijih razgovora (Tabela 4).

Tabela 4. Prikaz stavova o prednostima i manama računarskih programa za otkrivanje lažnih vesti na socijalnim medijima

Da li smatrate da korišćenje računarskih programa za otkrivanje lažnih informacija od strane kompanija socijalnih medija čine da se sledeće dešava na njihovim sajtovima…	Pogrešno uklanjanje vesti i informacija	Cenzurisanje političkih gledišta	Lakše nalaženje pouzdanih informacija	Omogućava ljudima vođenje smislenijih razgovora
Definitivno se dešava	26,1%	36,2%	31,5%	18,1%
Verovatno se dešava	62%	48,4%	51,9%	50,4%
Verovatno se ne dešava	10,7%	12,2%	13,6%	24,6%
Definitivno se ne dešava	1,2%	3,2%	3%	6,9%

Kada su upitani o tome koliku kontrolu misle da korisnici imaju nad stvarima koje vide na sajtovima socijalnih medija, ispitanici daju odgovore koji približno odgovaraju distribuciji odgovora u istraživanju sprovedenom od strane *Pew Research Center*-a (Rainei et al. 2022). Tačnije, tek 8,2% ispitanika je izvestilo da imaju puno kontrole (u poređenju sa 10% u SAD), 53,6% ispitanika je izvestilo da imaju malo kontrole (48% u SAD), dok je 27,5% ispitanika izvestilo da nemaju kontrole (33% u SAD). Rezultati hi-kvadrat analize ukazuju na to da razlike između starijih i mlađih studenata u distribuciji odgovora na ovom pitanju nisu zabeležene ($\chi^2(3) = 7{,}605$, $p > {,}05$; Tabela 5).

Tabela 5. Percepcija korisnika koliku kontrolu imaju nad prikazom sadržaja na socijalnim medijima

Koliku kontrolu mislite da korisnici imaju nad stvarima koje vide na sajtovima socijalnih medija?	Srbija
Puno kontrole	8,2%
Malo kontrole	53,6%
Nemaju kontrole	27,5%
Nisam siguran/na	10,7%

Kako bismo proverili povezanost percepcije kontrole koju korisnici imaju nad stvarima koje vide na sajtovima socijalnih medija i njihove percepcije da li je široka rasprostranjenost upotrebe računarskih programa za detekciju lažnih informacija dobra ideja za društvo, sproveli smo Hi-kvadrat test na relevantnim varijablama,

prilikom čega rezultati testa ukazuju na značajnu povezanost nivoa ovih varijabli ($\chi^2(6) = 29{,}408$, $p < {,}001$; Tabela 6). Tačnije, rezultati ukazuju na to da ispitanici koji nisu sigurni da je upotreba takvih računarskih programa dobra ideja za društvo u manjoj meri smatraju da korisnici imaju kontrolu nad sadržajem koji vide (2,2%), ali u znatno većoj meri od drugih ispitanika nisu sigurni u stepen kontrole krajnjih korisnika (20%, Tabela 6).

Tabela 6. Procenjena dobrobit upotrebe računarskih programa s obzirom na percipiranu kontrolu nad sadržajem

		Percipirana dobrobit upotrebe računarskih programa za detekciju lažnih informacija		
		Loša ideja za društvo	Nisam siguran/na	Dobra ideja za društvo
Percipirani stepen kontrole korisnika nad sadržajem na socijalnim medijima	Puno kontrole	12,3% (1,5)	2,2% (-3,1)	10,7% (1,7)
	Malo kontrole	53,1% (-.1)	51,9% (-.5)	55,1% (.6)
	Nemaju kontrole	33,3% (1,3)	25,9% (-.5)	26,2% (-.6)
	Nisam siguran	1,2% (-3,1)	20% (4,3)	8% (-1,6)

Napomena: U zagradama se nalaze korigovani standardizovani reziduali.

S druge strane, 33,7% ispitanika smatra da bi kompanije socijalnih medija trebalo da daju prioritet brzim odlukama, čak iako su neke tačne informacije uklonjene greškom, dok 66,3% ispitanika smatra da bi prioritet trebalo dati tačnim odlukama, čak iako su neke lažne informacije ostale na sajtovima tokom dužeg vremenskog perioda. Razlike u distribuciji odgovara između starijih i mlađih studenata nisu zabeležene ($\chi^2(1) = .357$, $p > {,}05$).

Kada su upitani o tome koliko poverenja imaju da će kompanije socijalnih medija koristiti računarske programe na odgovarajući način kako bi utvrdili koje informacije na njihovim sajtovima predstavljaju lažne informacije, čak 64,5% ispitanika je naglasilo da nemaju previše poverenja, 8,9% da nemaju nimalo poverenja, 22,1% da imaju prilično poverenja, dok tek 4,5% ispitanika prijavljuje da imaju veliko poverenje. Razlike u odgovorima između starijih i mlađih studenata nisu zabeležene ni na ovom pitanju ($\chi^2(3) = 5{,}36$, $p > {,}05$).

Na pitanja o ulogama vlade, kompanija socijalnih medija i krajnjih korisnika u regulisanju korišćenja računarskih programa za detekciju lažnih informacija, distribucija odgovora ispitanog uzorka nije ekstremno zakrivljena. Tačnije, 40,2%

ispitanog uzorka smatra da će vlada otići predaleko u regulisanju široke rasprostranjenosti upotrebe računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija, dok 59,8% ispitanika smatra da vlada neće otići dovoljno daleko u takvog regulaciji. Hi-kvadrat test ($\chi^2(1) = 4{,}139$, $p < {,}05$) ukazuje na to da stariji studenti smatraju da vlada neće otići dovoljno daleko u regulaciji (69,4%) nešto češće od mlađih studenata (57,2%).

S druge strane, većina ispitanog uzorka smatra da bi kompanije socijalnih medija trebalo da imaju glavnu ulogu u postavljanju standarda za način na koji takve kompanije koriste računarske programe za pronalaženje lažnih informacija (Tabela 7). Rezultati Hi-kvardat testa ($\chi^2(2) = 8{,}467$, $p < {,}05$) ukazuju na to da stariji studenti nešto češće smatraju da bi agencije vlade trebalo da imaju manju ulogu (58,8%) u poređenju sa mlađim studentima (45,6%), mlađi studenti nešto češće prijavljuju da agencije vlade ne bi trebalo da imaju nikakvu ulogu (13,5%) u poređenju sa starijim studentima (3,5%), dok su i stariji (37,6%) i mlađi studenti (40,9%) u približnoj meri prijavili da bi agencije vlade trebalo da imaju glavnu ulogu u postavljanju adekvatnih standarda. S druge strane, razlike u distribuciji odgovora između starijih i mlađih studenata nisu registrovane kada je u pitanju uloga kompanija socijalnih medija ($\chi^2(2) = 2{,}563$, $p > {,}05$) i uloga kranjih korisnika socijalnih medija ($\chi^2(2) = 2{,}529$, $p > {,}05$).

Tabela 7. Percepcija korisnika o važnosti grupa za postavljanje standarda za kompanije socijalnih medija

Koliku ulogu svaka od sledećih grupa bi trebalo da ima u postavljanju standarda za način na koji kompanije socijalnih medija koriste računarske programe za pronalaženje lažne informacije na svojim sajtovima?	Agencija vlade	Kompanije socijalnih medija	Krajnji korisnici
Glavnu ulogu	40,2%	57,3%	30,3%
Manju ulogu	48,4%	33,7%	50,1%
Nikakvu ulogu	11,4%	8,9%	19,6%

Dok 47,9% ispitanog uzorka smatra da bi odluka o tome koja informacija detektovana kao lažna trebalo da dođe i od ljudi i računarskih programa, 30% ispitanika smatra da bi takva odluka trebalo da bude pretežno donesena od ljudi, 10,2% da bi trebalo da bude donesena pretežno od računarskog programa, a 11,9% ispitanog uzorka nije sigurno u svoj odgovor. Rezultati Hi-kvadrat testa ukazuju na to da se stariji i mlađi studenti ne razlikuju značajno u svojim odgovorima na ovom

pitanju ($\chi^2(3) = 4{,}865$, $p > {,}05$). S druge strane, kada su upitani o tome da li računarski programi za detekciju lažnih informacija taj posao obavljaju bolje od ljudi, tek 19,6% ispitanika je odgovorilo potvrdno, 25,5% je odgovorilo negativno, 15,1% ispitanika smatra da računarski programi obavljaju isti posao kao i ljudi, dok 39,7% ispitanika nije sigurno u svoj odgovor. Razlike između starijih i mlađih studenata nisu registrovane ni na ovom pitanju ($\chi^2(3) = 2{,}922$, $p > {,}05$).

Kako bismo proverili povezanost frekventnijeg čitanja o računarskim programima za detekciju lažnih informacija i mišljenja o tome da li takvi programi obavljaju navedeni posao bolje od ljudi, sproveden je Hi-kvadrat test na relevantnim pitanjima. Rezultati Hi-kvadrat testa ukazuju na to da ispitanici u različitoj meri procenjuju da li računarski programi bolje detektuju lažne informacije od ljudi u zavisnosti od frekventnosti čitanja o takvim programima ($\chi^2(6) = 15{,}401$, $p < {,}05$; Tabela 8).

Tabela 8. Interesovanje za računarske programe s obzirom na percepciju njihove uspešnosti u detekciji lažnih vesti

		Koliko ste čuli ili čitali o računarskim programima za pronalaženje lažnih informacija na sajtovima socijalnih medija		
		Nimalo	Malo	Puno
Prilikom nalaženja lažnih informacija na njihovim sajtovima, da li smatrate da računarski programi koje koriste kompanije socijalnih medija rade:	Bolji posao od ljudi	15,7% (-1,2)	21,3% (1,2)	18,6% (-.2)
	Lošiji posao od ljudi	22,5% (-.8)	23,6% (-1,2)	44,2% (3)
	Isti posao kao i ljudi	11,8% (-1,1)	16,3% (.9)	16,3% (.2)
	Nisam siguran/na	50% (2,5)	38,8% (-.5)	20,9% (-2,7)

Napomena: U zagradama se nalaze korigovani standardizovani reziduali.

Diskusija

Cilj sprovedenog istraživanja je bio dvojak. S jedne strane, ispitani su stavovi studenata prema algoritmima veštačke inteligencije koji se koriste u socijalnim medijima u generalne svrhe i u svrhe detekcije lažnih vesti. S druge strane, ispitane su razlike između starijih i mlađih studenata u njihovim odgovorima.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je većina studenata malo čula ili čitala o računarskim programima koji se koriste u socijalnim medijima, prilikom čega stariji studenti tvrde da su više čitali o takvim programima od mlađih studenata. Takođe, stariji studenti u većoj meri smatraju da je korišćenje takvih računarskih programa dobra ideja za društvo, dok mlađi ispitanici u većoj meri smatraju da su takvi programi loša ideja za društvo. Ovi nalazi ukazuju na veću otvorenost starijih studenata ka navedenim računarskim programima, što može biti posledica razvijenijeg znanja o takvim programima. Buduća istraživanja bi mogla eksplicitno da testiraju vezu između teorijskog i praktičnog znanja o algoritmima veštačke inteligencije i otvorenosti ka korišćenju takvih algoritama u različitim aplikacijama i softverskim rešenjima. Takođe, navedeni rezultati ukazuju i na značajnost obrade ovakvih tema u okviru relevantnih kurseva na univerzitetima. Jedan takav primer predstavlja kurs na Univerzitetu Indijana koji je kreiran 2022. godine, a koji nosi naslov „Manipulacija na socijalnim medijima 101" (Indiana, 2022).

Međutim, studenti su takođe svesni i prednosti i mana korišćenja takvih algoritama. Tačnije, velika većina ispitanih studenata smatra da dolazi do pogrešnog uklanjanja vesti i informacija i cenzurisanja političkih gledišta. S druge strane, većina studenata istovremeno smatra da korišćenje takvih računarskih programa omogućava lakše nalaženje pouzdanih informacija, te i da takvi programi olakšavaju komunikaciju među ljudima. Ovakav nalaz ukazuje na odsustvo ekstremnog polarizovanja stavova na ispitanom uzorku, te da studenti percipiraju i pozitivne i negativne strane korišćenja takvih računarskih programa. Ovakav nalaz upućuje na to da, iako krajnji korisnici socijalnih medija nemaju pristup performansama modela veštačke inteligencije koji su razvijeni s ciljem detekcije lažnih vesti, oni su svesni postojanja mogućnosti cenzure i pogrešnih detekcija. Performanse modela bi stoga bilo korisno podeliti sa krajnjim korisnicima, naročito uzevši u obzir da se krajnji korisnici najčešće i informišu putem socijalnih medija u vanrednim situacijama (Santoni & Rufat, 2021). Važnost tačnog detektovanja lažnih vesti je naglašena i većinskim stavom ispitanika da bi takvi algoritmi trebalo da daju prednost tačnim informacijama nasuprot brzom donošenju odluka.

Rezultati ovog istraživanja repliciraju obrasce prethodnih istraživanja kada se radi o poverenju koje ispitanici imaju u to da se algoritmi za detekciju lažnih vesti koriste na odgovarajuće načine. Na primer, Flečer i Nilsen (Fletcher & Nielsen, 2019) su zabeležili da ljudi primaju vesti na socijalnim medijima sa "generalizovanim skepticizmom", odnosno da ljudi imaju nisko poverenje u način na koji su vesti selektovane. Navedeni obrazac su uočili u čak četiri zemlje - Velika Britanija, SAD, Nemačka i Španija. Pored toga, autori su zabeležili i da mlađi ispitanici imaju veće poverenje u način na koji algoritam bira vesti, što je rezultat koji bi trebalo proveriti u budućim istraživanjima.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju i na to da studenti opažaju potrebu da se u detekciji lažnih vesti koriste i algoritmi veštačke inteligencije i ljudski kapaciteti. Takva procedura bi, na primer, mogla da uključi klasifikaciju vesti na one koje su lažne i one koje to nisu od strane algoritma, a potom bi stručnjaci iz oblasti potvrdili ili opovrgli takvu klasifikaciju (Somer 2018). Takvo simultano korišćenje i ljudskih kapaciteta i algoritama za detekciju lažnih vesti neki autori označavaju kao najbolji pristup u detekciji lažnih vesti (Cohen 2020). Međutim, takvo kombinovanje se može koristiti u trenutku obučavanja modela za detekciju lažnih vesti, dok nije jasno kako bi se ljudski potencijali mogli iskoristiti za detekciju lažnih vesti u produkciji usled ogromnog broja generisanih informacija. Jedan od načina može predstavljati uključenje krajnjih korisnika u potvrđivanje ili opovrgavanje odluke algoritma, ali bi takva povratna informacija bila nepouzdana. Takođe, Li i Fang (Lee & Fung 2021) ističu da bi se algoritmi za detekciju lažnih vesti mogli zloupotrebiti, te da mogu imati negativnih implikacija po slobodu govora. Stoga je neophodno uključiti i neutralnu treću stranu koja bi vršila nadzor nad korišćenjem takvih algoritama. Na primer, poslanici Evropskog parlamenta su u visoko-rizične aplikacije uvrstili sisteme veštačke inteligencije koji mogu naneti štetu ljudskom zdravlju, sigurnosti, osnovnim pravima i okruženju (MEP, 2023). Pored toga, visoko-rizičnim sistemima dodati su sistemi veštačke inteligencije koji utiču na glasače na izborima i u platformama socijalnih medija u sistemima preporuke (MEP, 2023). Rezultati ovog istraživanja potvrđuju navedeno zapažanje - većina studenata smatra da bi ulogu u postavljanju standarda za korišćenje takvih algoritama trebalo da imaju ili agencije vlade ili kompanije koje koriste takve algoritme, dok najmanje poverenja daju upravo krajnjim korisnicima takvih aplikacija.

Na kraju, ovo istraživanje je imalo nekoliko poteškoća i nedostataka koje bi trebalo prevazići u budućim istraživanjima. Iako je prigodan uzorak studenata Fakulteta bezbednosti odabran sa namerom, ovakvi rezultati se ne mogu generalizovati na populaciju Srbije. Kako bi se na adekvatniji način uticalo na javne politike neophodno je sprovesti ovakvo ili slično istraživanje na reprezentativnom uzorku, poput istraživanja Rejneja i saradnika (Rainie et al., 2022). S druge strane, iako su stavke koje su korišćene u ovom istraživanju prevedene iz istraživanja sprovedenog od strane Rejneja i saradnika (Rainie et al., 2022), tip stavki ne omogućava sprovođenje sofisticiranijih analiza koje bi utvrdile latentne faktore u osnovi stavova prema korišćenju algoritama za detekciju lažnih vesti ili potencijalno klasterizovanje ispitanika s obzirom na njihove odgovore. Stoga bi se buduća istraživanja mogla fokusirati na prilagođavanje stavki na intervalni tip radi davanja odgovora na složenije istraživačke hipoteze.

Zaključak

Opšti princip je da je rezultat determinisan ulaznim podacima, a politički procesi u svojoj složenosti i osetljivosti tu nisu izuzetak. Odnosno, pogrešne ili lažne informacije za rezultat mogu da imaju izuzetno loše, pa i tragične posledice po pojedinca i društvo, poput podsticanja nasilja, uticaja na izbore, a sekundarno i gubitak poverenja u prave vesti. Zbog obimne produkcije informacija postaje nužno automatizovati proces njihove selekcije. Kompanije koje stoje iza platformi socijalnih medija koriste algoritme veštačke inteligencije kako bi ostvarile različite funkcije na svojim mrežama. Primenom algoritama korisnici dobijaju sadržaj prilagođen njihovim preferencama i stavovima, i istovremeno otkrivaju i sprečavaju širenje lažnih vesti. U okviru istraživanja predstavljeni su rezultati analize sprovedene među studentima koji se smatraju tehnološki najprogresivnijim delom društva i budućim donosiocima odluka.

Ovo istraživanje sugeriše da većina studenata ima ograničeno poznavanje algoritama, ali da većina studenata smatra da je upotreba takvih algoritama dobra ideja za društvo. Ovaj rezultat je naročito izražen kod starijih studenata, što je potencijalno rezultat većeg znanja o ovim programima. Ispitanici su u stanju i da prepoznaju potencijalne prednosti i nedostatke upotrebe ovih algoritama, poput pogrešnog uklanjanja informacija i cenzure.

Nalazi ovog istraživanja ukazuju na potrebu razvoja ili daljeg produbljivanja univerzitetskih kurseva koji se bave poljem veštačke inteligencije i njenom regulativom, ali i da transparentnost performansi modela veštačke inteligencije može biti od koristi krajnjim korisnicima. Takođe, rezultati ukazuju na nužnost kombinovanja algoritama veštačke inteligencije i ljudske ekspertize u detekciji lažnih vesti i postavljanje adekvatnih standarda.

U budućim istraživanjima mogla bi se detaljnije ispitati povezanost između teorijskog i praktičnog razumevanja algoritama veštačke inteligencije, kao i sklonosti prema primeni ovakvih algoritama u različitim aplikativnim i softverskim okvirima. Uprkos izvesenim ograničenjima ovog istraživanja, treba istaći da ono predstavlja prvu analizu stavova u Srbiji prema programima veštačke inteligencije korišćenim na društvenim mrežama radi prikazivanja sadržaja i suzbijanja lažnih vesti.

Bibliografija

Allcott, Hunt, and Matthew Gentzkow. 2017. ‘Social Media and Fake News in the 2016 Election’. *Journal of Economic Perspectives* 31 (2): 211–36.

Asch. 1951. 'Effects of Group Pressure on the Modification and Distortion of Judgments.' In *Groups, Leadership and Men, Pittsburgh*, 117–90. Pittsburgh, PA: Carnegie Press.

Balmas, Meital. 2012. 'When Fake News Becomes Real: Combined Exposure to Multiple News Sources and Political Attitudes of Inefficacy, Alienation and Cynicism'. *Communication Research* 41 (July). https://doi.org/10.1177/0093650212453600.

Belli, Luca. n.d. 'Examining Algorithmic Amplification of Political Content on Twitter'. Accessed 20 August 2023. https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2021/rml-politicalcontent.

Bovet, Alexandre, and Hernán A. Makse. 2019. 'Influence of Fake News in Twitter during the 2016 US Presidential Election'. *Nature Communications* 10 (1): 7. https://doi.org/10.1038/s41467-018-07761-2.

Brandom, Russell. 2020. 'Facebook's Misinformation Problem Goes Deeper than You Think'. The Verge. 17 March 2020. https://www.theverge.com/2020/3/17/21183341/facebook-misinformation-report-nathalie-marechal.

Buchanan, Ben, Andrew Lohn, Micah Musser, and Katrina Sedova. 2021. 'Truth, Lies, and Automation'. *Center for Security and Emerging Technology* (blog). 2021. https://cset.georgetown.edu/publication/truth-lies-and-automation/.

Buçinca, Zana, Maja Barbara Malaya, and Krzysztof Z. Gajos. 2021. 'To Trust or to Think: Cognitive Forcing Functions Can Reduce Overreliance on AI in AI-Assisted Decision-Making'. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 5 (CSCW1): 188:1-188:21. https://doi.org/10.1145/3449287.

Burke, Garance, Martha Mendoza, Juliet Linderman, and Michael Tarm. 2022. 'How AI-Powered Tech Landed Man in Jail with Scant Evidence'. AP News. 5 March 2022. https://apnews.com/article/artificial-intelligence-algorithm-technology-police-crime-7e3345485aa668c97606d4b54f9b6220.

Cohen, Ira. 2020. 'Can AI Analytics Stop Fake News?' Anodot. 26 January 2020. https://www.anodot.com/blog/ai-analytics-stops-fake-news/.

Chu, Zi, Steven Gianvecchio, Haining Wang, and Sushil Jajodia. 2012. 'Detecting Automation of Twitter Accounts: Are You a Human, Bot, or Cyborg?' *IEEE Transactions on Dependable and Secure Computing* 9 (6): 811–24.

Del Vicario, Michela, Alessandro Bessi, Fabiana Zollo, Fabio Petroni, Antonio Scala, Guido Caldarelli, H. Eugene Stanley, and Walter Quattrociocchi. 2016. 'The Spreading of Misinformation Online'. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113 (3): 554–59. https://doi.org/10.1073/pnas.1517441113.

Dizikes, Peter. 2018. 'Study: On Twitter, False News Travels Faster than True Stories'. *MIT News* 8: 2018.

Dwoskin, Elizabeth, Nitasha Tiku, and Craig Timber. 2021. 'Facebook's Race-Blind Practices around Hate Speech Came at the Expense of Black Users, New Documents Show'. Washington Post. 21 November 2021. https://www.washingtonpost.com/technology/2021/11/21/facebook-algorithm-biased-race/.

Fergusson, Grant et al. 2023. 'Generating Harms Generative AI's Impact & Paths Forward'. Epic. https://epic.org/wp-content/uploads/2023/05/EPIC-Generative-AI-White-Paper-May2023.pdf.

Fletcher, Richard, and Rasmus Kleis Nielsen. 2019. 'Generalised Scepticism: How People Navigate News on Social Media'. *Information, Communication & Society* 22 (12): 1751–69. https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1450887.

Fong, Joss. 2021. 'Are We Automating Racism?' Vox. 31 March 2021. https://www.vox.com/videos/2021/3/31/22348722/ai-bias-racial-machine-learning.

Sze-Fung Lee and Fung, Benjamin C. M. 2021. 'Artificial Intelligence May Not Actually Be the Solution for Stopping the Spread of Fake News'. The Conversation. 28 November 2021. http://theconversation.com/artificial-intelligence-may-not-actually-be-the-solution-for-stopping-the-spread-of-fake-news-172001.

Guess, Andrew M., Pablo Barberá, Simon Munzert, and JungHwan Yang. 2021. 'The Consequences of Online Partisan Media'. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 118 (14): e2013464118. https://doi.org/10.1073/pnas.2013464118.

Howell, Lee. 2013. 'Digital Wildfires in a Hyperconnected World'. World Economic Forum. https://www.weforum.org/reports/world-economic-forum-global-risks-2013-eighth-edition/.

Hughes, Heather C., and Israel Waismel-Manor. 2021. 'The Macedonian Fake News Industry and the 2016 US Election'. *PS: Political Science & Politics* 54 (1): 19–23. https://doi.org/10.1017/S1049096520000992.

Indiana. n.d. 'Click Here for an Easy A: Social Media Manipulation 101'. Accessed 20 August 2023. https://osome.iu.edu/education/social-media-manipulation-101.

Jin, Zhiwei, Juan Cao, Yongdong Zhang, and Jiebo Luo. 2016. 'News Verification by Exploiting Conflicting Social Viewpoints in Microblogs'. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence* 30 (1). https://doi.org/10.1609/aaai.v30i1.10382.

Kemp, Simon. 2023a. 'Digital 2023 April Global Statshot Report'. DataReportal – Global Digital Insights. 27 April 2023. https://datareportal.com/reports/digital-2023-april-global-statshot.

Kemp, Simon. 2023b. 'Digital 2023 July Global Statshot Report'. DataReportal – Global Digital Insights. 20 July 2023. https://datareportal.com/reports/digital-2023-july-global-statshot.

Kenyon, Tilly. 2021. 'How Are Social Media Platforms Using AI?' 26 June 2021. https://aimagazine.com/ai-strategy/how-are-social-media-platforms-using-ai.

Kovačević, Ana. 2023. 'Mašinsko Učenje i Sajber Bezbednost'. In *Zbornik Radova Sa Konferencije Strateški i Normativni Okvir Republike Srbije Za Reagovanje Na Savremene Bezbednosne Rizike*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet bezbednosti.

Kovačević, Ana, Nenad Putnik, and Oliver Tošković. 2020. 'Factors Related to Cyber Security Behavior'. *IEEE Access* 8: 125140–48.

Kramer, Melody. 2017. 'Do Facebook and Google Have Control of Their Algorithms Anymore? A Sobering Assessment and a Warning'. *Poynter* (blog). 14 November 2017. https://www.poynter.org/business-work/2017/do-facebook-and-google-have-control-of-their-algorithms-anymore-a-sobering-assessment-and-a-warning/.

Lohr, Steve. 2021. 'Group Backed by Top Companies Moves to Combat A.I. Bias in Hiring'. *The New York Times*, 8 December 2021, sec. Technology. https://www.nytimes.com/2021/12/08/technology/data-trust-alliance-ai-hiring-bias.html.

Lynch, Michael P. 2016. 'Opinion | Fake News and the Internet Shell Game'. *The New York Times*, 28 November 2016, sec. Opinion. https://www.nytimes.com/2016/11/28/opinion/fake-news-and-the-internet-shell-game.html.

Marcin, Cesluk-Grajewski. 2023. 'Artificial Intelligence [What Think Tanks Are Thinking]', June.https://policycommons.net/artifacts/4315682/artificial-intelligence-what-think-tanks-are-thinking/5125253/.

Menczer, Filippo, and Thomas Hills. 2020. 'Information Overload Helps Fake News Spread, and Social Media Knows It'. *Scientific American* 323 (6): 54–61.

MEP 'MEPs Ready to Negotiate First-Ever Rules for Safe and Transparent AI | News | European Parliament'. n.d. Accessed 21 August 2023. https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230609IPR96212/meps-ready-to-negotiate-first-ever-rules-for-safe-and-transparent-ai.

Merrill, Craig Silverman, Craig Timberg,Jeff Kao,Jeremy B. 2022. 'Facebook Hosted Surge of Misinformation and Insurrection Threats in Months Leading Up to Jan.

6 Attack, Records Show'. ProPublica. 4 January 2022. https://www.propublica.org/article/facebook-hosted-surge-of-misinformation-and-insurrection-threats-in-months-leading-up-to-jan-6-attack-records-show.

Minsky, Marvin. 1968. *Semantic Information Processing-The MIT Press*. The MIT Press.

Nickerson, Raymond S. 1998. 'Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises'. *Review of General Psychology* 2 (2): 175–220.

Nyhan, Brendan, and Jason Reifler. 2010. 'When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions'. *Political Behavior* 32 (2): 303–30.

Oremus, Will, Chris Alcantara, Jeremy B. Merrill, and Artur Galocha. n.d. 'How Facebook Shapes Your Feed'. Washington Post. Accessed 10 August 2023. https://www.washingtonpost.com/technology/interactive/2021/how-facebook-algorithm-works/.

Paul, Christopher, and Miriam Matthews. 2016. 'The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model'. *Rand Corporation* 2 (7): 1–10.

Peters, Jay. 2020. 'Facebook Was Marking Legitimate News Articles about the Coronavirus as Spam Due to a Software Bug'. The Verge. 17 March 2020. https://www.theverge.com/2020/3/17/21184445/facebook-marking-coronavirus-posts-spam-misinformation-covid-19.

Petković, Mateja. 2022. 'Širenje Lažnih Vesti Na Društvenim Mrežama'. Diplomski rad, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Preston, Ashlee Marie. n.d. 'Taking On Tech: Dr. Timnit Gebru Exposes The Underbelly Of Performative Diversity In The Tech Industry'. Forbes. Accessed 10 August 2023. https://www.forbes.com/sites/forbestheculture/2021/07/30/taking-on-tech-dr-timnit-gebru-exposes-the-underbelly-of-performative-diversity-in-the-tech-industry/.

Rainie, Lee, Cary Funk, Monica Anderson, and Alec Tyson. 2022. 'AI and Human Enhancement: Americans' Openness Is Tempered by a Range of Concerns'. *Pew Research Center: Internet, Science & Tech* (blog). 17 March 2022. https://www.pewresearch.org/internet/2022/03/17/ai-and-human-enhancement-americans-openness-is-tempered-by-a-range-of-concerns/.

Rubin, Victoria L., Niall Conroy, Yimin Chen, and Sarah Cornwell. 2016. 'Fake News or Truth? Using Satirical Cues to Detect Potentially Misleading News'. In *Proceedings of the Second Workshop on Computational Approaches to Deception Detection*, 7–17.

Santoni, Victor, and Samuel Rufat. 2021. 'How Fast Is Fast Enough? Twitter Usability during Emergencies'. *Geoforum* 124: 20–35.

Schuett, Jonas. 2023. 'Defining the Scope of AI Regulations'. *Law, Innovation and Technology* 15 (1): 60–82.

.Shearer, Elisa, and Amy Mitchell. 2021. 'News Use Across Social Media Platforms in 2020'. *Pew Research Center's Journalism Project* (blog). 12 January 2021. https://www.pewresearch.org/journalism/2021/01/12/news-use-across-social-media-platforms-in-2020/.

Shu, Kai, Amy Sliva, Suhang Wang, Jiliang Tang, and Huan Liu. 2017. 'Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective'. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter* 19 (1): 22–36.

Silverman, Craig. 2016. 'This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook'. BuzzFeed News. 16 November 2016. https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook.

Singer, Peter Warren, and Emerson T. Brooking. 2018. *LikeWar: The Weaponization of Social Media*. Eamon Dolan Books.

Solaiman, Irene, Zeerak Talat, William Agnew, Lama Ahmad, Dylan Baker, Su Lin Blodgett, Hal Daumé III, et al. 2023. 'Evaluating the Social Impact of Generative AI Systems in Systems and Society'. arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2306.05949.

Somer, Iryna. 2018. 'Lithuanians Create Artificial Intelligence with Ability to Identify Fake News in 2 Minutes'. *Kyiv Post*.

Sunstein, Cass. 2007. 'Republic. Com 2.0. Princeton University Press'.

Statt, Nick. 2020. 'Major Tech Platforms Say They're "Jointly Combating Fraud and Misinformation" about COVID-19'. The Verge. 17 March 2020. https://www.theverge.com/2020/3/16/21182726/coronavirus-covid-19-facebook-google-twitter-youtube-joint-effort-misinformation-fraud.

Tandoc, Edson C., Zheng Wei Lim, and Richard Ling. 2018. 'Defining "Fake News"'. *Digital Journalism* 6 (2): 137–53. https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143.

Vakil, Caroline. 2021. 'More Hate Speech, Misinformation Possible If Algorithms Are Removed, Facebook VP Says'. Text. *The Hill* (blog). 10 October 2021. https://thehill.com/homenews/sunday-talk-shows/576118-more-hate-speech-misinformation-possible-if-algorithm-is-removed/.

Verma, Pranshu, and Will Oremus. 2023. 'ChatGPT Invented a Sexual Harassment Scandal and Named a Real Law Prof as the Accused'. *Washington Post*, 14 April 2023. https://www.washingtonpost.com/technology/2023/04/05/chatgpt-lies/.

Vosoughi, Soroush, Deb Roy, and Sinan Aral. 2018. 'The Spread of True and False News Online'. *Science* 359 (6380): 1146–51.

Ward, Andrew, L. Ross, E. Reed, E. Turiel, and T. Brown. 1997. 'Naive Realism in Everyday Life: Implications for Social Conflict and Misunderstanding'. *Values and Knowledge*, 103–35.

Ковачевић, Миладин, Владимир Шутић, Урош Рајчевић, and Ивана Минаева. 2022. 'Употреба Информационо-Комуникационих Технологија у Републици Србији, 2022.' Републички завод за статистику, Београд. https://www.stat.gov.rs/publikacije/publication/?p=14856.

Ana KOVAČEVIĆ, Emir DEMIĆ

ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR DETECTING FAKE NEWS ON SOCIAL MEDIA – ATTITUDE SURVEY

Abstract: In the modern digital era, social media are playing an important role in in the dissemination of information. Nevertheless, phenomena such as fake news have the potential to considerably compromise user trust. Concurrently, artificial intelligence unveils remarkable opportunities while also introducing great challenges. Artificial intelligence is already employed in identifying fake news on social media platforms, rendering this a crucial area of exploration due to its profound implications on society and politics. This paper examines the application of artificial intelligence on social media, with a particular focus on detecting fake news, through an analysis of the attitudes of the student population. The findings suggest a limited awareness among students about these kinds of programs, highlighting a necessity for the inclusion of these topics in future university curricula. A majority of students believe that artificial intelligence algorithms for detecting fake news are good for society, compared to those who believe the contrary. The results indicate a prevailing concern regarding the potential misuse of these technologies and their impact on freedom of speech, thereby emphasizing the need for impartial oversight and regulation. The research has demonstrated that students are aware of the advantages and limitations of applying artificial intelligence on social media, with older students exhibiting greater receptiveness towards these programs.

Keywords: risks, machine learning, statistics, questionnaire, algorithms, Serbia.

Prilozi

Prilog 1 – Pitanja analizirana u ovom istraživanju

Računarski programi mogu biti obučeni da pregledaju velike količine podataka i nauče da prepoznaju obrasce. Ovi programi, nazvani algoritmi, široko se koriste od strane kompanija socijalnih medija kako bi pronašli lažne informacije o važnim temama koje se pojavljuju na njihovim sajtovima.

1. Koliko ste čuli ili čitali o računarskim programima koje kompanije socijalnih medija koriste za pronalaženje lažnih informacija na svojim sajtovima?
   a) Puno
   b) Malo
   c) Nimalo
2. Da li mislite da je široko rasprostranjena upotreba računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija za pronalaženje lažnih informacija na njihovim sajtovima …
   a) Dobra ideja za društvo
   b) Loša ideja za društvo
   c) Nisam siguran/na
3. Da li ste ikada videli informaciju na sajtovima socijalnih medija da je označena kao lažna?
   a) Da, jesam
   b) Ne, nisam
   c) Ne koristim sajtove socijalnih medija
4. Da li smatrate da korišćenje računarskih programa za otkrivanje lažnih informacija od strane kompanija socijalnih medija čine da se sledeće dešava na njihovim sajtovima (ponuđeni odgovori - definitivno se ne dešava, verovanto se ne dešava, verovatno se dešava, definitivno se dešava):
   a) pogrešno uklanjanje vesti i informacija
   b) cenzurisanje političkih gledišta
   c) lakše nalaženje pouzdanih informacija
   d) omogućava ljudima vođenje smislenijih razgovora
5. Koliku kontrolu mislite da korisnici imaju nad stvarima koje vide na sajtovima socijalnih medija?
   a) Puno kontrole

b) Malo kontrole

c) Nemaju kontrole

d) Nisam siguran/na

6. Kada koriste kompjuterske programe za pronalaženje lažnih informacija na svojim sajtovima, kompanije socijalnih medija trebaju dati prioritet:

   a) Brzim odlukama, čak iako su neke netačne informacije uklonjene greškom

   b) Tačnim odlukama, čak iako su neke lažne informacije ostale na sajtovima duži vremenski period

7. Uzevši u obzir široku rasprostranjenost upotrebe računarskih programa od strane kompanija socijalnih medija za pronalaženje lažnih informacija na njihovim sajtovima, šta vas više brine?

   a) Vlada će otići predaleko u regulisanju njihove upotrebe

   b) Vlada neće otići dovoljno daleko u regulisanju njihove upotrebe

8. Koliku ulogu svaka od sledećih grupa bi trebalo da ima u postavljanju standarda za način na koji kompanije društvenih medija koriste računarske programe za pronalaženje lažne informacije na svojim sajtovima? (ponuđeni odgovori - glavnu ulogu, manju ulogu, nikakvu ulogu)

   a) Agencije vlade

   b) Kompanije socijalnih medija koje razvijaju ove računarske programe

   c) Korisnici socijalnih medija

9. Da li mislite da odluka kompanije socijalnih medija o tome koja informacija je lažna treba da bude:

   a) Pretežno donesena od ljudi

   b) Pretežno donesena od strane računarskog programa

   c) Kombinacija ljudi i računarskog programa

   d) Nisam siguran/na

10. Prilikom nalaženje lažnih informacija na njihovim sajtovima, da li smatrate da računarski programi koje koriste kompanije socijalnih medija rade:

    a) Bolje posao nego ljudi

    b) Lošije posao nego ljudi

    c) Isti posao kao ljudi

    d) Nisam siguran/na

Erratum

Prikaz knjige „Hrišćanski nacionalizam u SAD: priča o moći, granicama i poretku“, koja se odnosi na delo “Taking America Back for God: Christian Nationalism in the United States“, autora Endrjua L. Vajtheda (Andrew L. Whitehead) i Semjuela L. Perija (Samuel L. Perry) prvobitno je objavljena u drugom ovogodišnjem broju časopisa *Međunarodni problemi* (75(2):343-347). Duplikat ovog prikaza tehničkom greškom ponovo je objavljen i u narednom broju časopisa *Međunarodni problemi* (75(3):507-511). Ova greška uočena je u fazi štampanja časopisa. Ovo *obaveštenje o grešci* namenjeno je zameni dupliranog prikaza i upućivanju čitaoca na originalno objavljenu verziju prikaza knjige. Dr Miloš Petrović, gostujući urednik spomenutog broja na engleskom jeziku 75(3), preuzima odgovornost za ovaj propust i upućuje izvinjenje autoru prikaza mr Milanu Veselici, kao i čitaocima, na tehničkoj grešci.

The book review titled „Hrišćanski nacionalizam u SAD: priča o moći, granicama i poretku“ (“Christian Nationalism in the USA: A Story of Power, Borders, and Order”), which pertains to the book “Taking America Back for God: Christian Nationalism in the United States” by authors Andrew L. Whitehead and Samuel L. Perry, was originally published in the second issue of this year’s “International Problems” journal (75(2):343-347). A duplicate of this review was mistakenly published in the subsequent issue of “International Problems” (75(3):507-511). This mistake was noticed during the printing stage. This *Erratum* notice serves to replace the duplicated review, and to direct the readers to the originally published version of the book review. Dr. Miloš Petrović, the guest editor of the mentioned issue in the English language 75(3), takes responsibility for this oversight and extends an apology to the author of the review, Mr. Milan Veselica, as well as to the readers, for the technical error.

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

Journal *International Problems/Međunarodni problemi* publishes the following types of articles:

Original research article presents the results of research with clear contribution with a view of expanding and/or deepening of existing knowledge. It should be structured to include the following elements: general context and aim of research; theoretical background (review literature) clearly stated in the introduction; departing hypothesis or research question; applied methods; presentation and explanation of the results; conclusion discussing the main research findings departing hypothesis or research question.

Review article provides a comprehensive summary of research on a certain topic or a perspective on the state of the field by describing current areas of agreement as well as controversies and debates. Review article identifies gaps in knowledge and the most important but still unanswered research questions and suggest directions for future research.

Book review is a systematic description and/or critical analysis of the quality and significance of a book, edited volume, and textbook. Book review should include a general description of the topic and/or problem addressed by the work in question, summary of the book's main argument, basic biographical information about the author, summary of contents, strengths and weaknesses, as well as a concluding statement summarizing reviewer`s opinion of the book. Each book review should refer to at least three other academic sources.

In preparing manuscripts authors are kindly requested to comply with the following rules:

FORMAT

All types of manuscripts should be submitted in Word and saved in .doc or .docx format.

Divide the article in two separate files:

(1) **File „Cover page**", which contains:

a) Article title;

b) Authorship data (in accordance with the below-mentioned):

- Below the title, insert your full name with a corresponding footnote in which you state the complete name of your employing institution, its seat, your e-mail and *ORCID ID*. Capitalize your last name.
- Author's affiliation is the affiliation where the research was conducted.
- In case of two co-authors, the names should be written next to one another, with each containing the affiliation footnote. Although manuscripts co-authored by more than two researchers are untypical, they may be considered in rare occasions, depending on the scale of the research, its topic, main elements, structure and the extent of correspondence with the Editorial Policy.
- In the footnote, the author also provides all details regarding the project under which the research presented in her/his article is conducted and/or sources of financial and other support. The author also may point to readers that some of the views presented in the article express her/his own opinion and not the one of the institution she/he works for.

Cover page example is available on the next page.

Title (font: Times New Roman, size 14, centered). I.e.:

The Russia-China strategic partnership

Author(s) name(s) (font: Times New Roman, size 12,
last name capitalized, centered, with a footnote). I.e.:

Ivona LAĐEVAC[1]

[1] Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Research Fellow,
ivona@diplomacy.bg.ac.rs,

https://orcid.org/0000-0003-4052-4426.

The paper presents findings of a study developed as a part of the research project "Serbia in contemporary international relations: strategic development directions and strengthening the position of Serbia in international integrative processes – foreign-political, international economical, legal and security aspects" (No. 179029) for the period 2011–2015, realized by the Institute of International Politics and Economics, and financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

(2) **Anonymized file with the manuscript text**

- This file should contain (in the following order):
  - Article title;
  - Abstract and keywords (in English language);
  - Manuscript text;
  - Reference list (bibliography);
  - Abstract and keywords (in Serbian language – Latin script).
    - In case the author(s) do not speak or write in Serbian, the Editorial team will be in charge of translating the in case of acceptance for publication.

Note: this file will serve for the double-blind review procedure. As such, it must not contain the authorship data, directly or indirectly, pertaining to the first/last name, gender, nationality, institution or any other relevant characteristic in that regard.

FONT, PAGINATION

Use Times New Roman font in size 12, with single-lined spacing, and with an empty line between paragraphs.

Use continuous line numbers starting on the first page, with page numbers on the right side of the bottom of the page.

LENGTH

Articles range from 6000–8000 words (excluding abstracts and bibliography). The length of book review essays is up to 1500 words.

LANGUAGE

The manuscripts written in Serbian and English and Serbian languages will be considered. Please use the language consistently, coherently and adequately, having in mind the academic scope of the journal. Both British and American English are equally acceptable.

TITLE

Use bold for the article title (size 14).

The title should not only accurately describe the content of manuscript (i.e. convey the main topics of the study and highlight the importance of the research) but it should be concise.

ABSTRACT AND KEY WORDS

Below the author's name include abstract of 150–200 words that describes the material presented in the manuscript.

In addition, the same abstract in Serbian Latin script should be placed at the very end of the manuscript. In case of authors whose native language is not Serbian, the Editorial Team will organize the abstract translation into Serbian.

For original research article, the abstract must summarize the entire article, including theoretical background, the departing hypothesis or research question, the aim, a concise account of the methods, a clear description of the most important findings, and a brief presentation of the conclusions.

For review article, the abstract should include the primary objective of the review, the reasoning behind choice, the main outcomes and results of the review, and the conclusions that might be drawn, including their implications for further research, application, or practice.

The author provides up to 10 key words for the main idea of the article which can be used for indexing purposes. Key words should not repeat the title.

MAIN TEXT

The basic text should be justified.

Use no more than three levels of headings (all should be centered):

First-level headings – **Heading**

Second-level headings – ***Heading***

Third-level headings – *Heading* Do not number headings.

Each new paragraph, including headlines, needs to be indented. This doesn't apply to the Abstract. Indents are made by placing the cursor at the beginning of the paragraph and pressing the Tab key once. Define all abbreviations at first mention in the abstract and in the main text by giving the full term, then the abbreviation in parentheses, and use them consistently thereafter.

Only the following form of quotation marks should be put in the text: " ". In case the additional quotation marks are to be put within these ones it should be done in the following way: ' '.The text should be clear, readable, and concise. Manuscripts should be well presented, with correct grammar, spelling and punctuation. Please use gender-neutral language throughout the article. If the English is unsatisfactory, we will return the manuscript for correction without review.

Please use the spelling style consistently throughout your manuscript.

Latin, Old Greek and other non-English words and terms in the text should be italicised (e.g. *status quo, a priori, de facto*, *acquis communautaire*).

CITATION STYLE

International Problems uses the author-date reference style based on *The Chicago Manual of Style* (16th ed). Sources are cited in the text, usually in parentheses, by the author's surname, the publication date of the work cited, and a page number if necessary. Full details are given in the reference list (use the heading References).

The articles need to contain academically relevant, timely and verified sources (peer-reviewed, if feasible). Please refrain from inappropriate or biased citations that are disproportionately inclined towards a particular group, organization or publication. Likewise, please limit the number of self-citations to 2 (two).

In the text, the reference should be placed just before punctuation. If the author's name appears in the text, it is not necessary to repeat it, but the date should follow immediately:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

If the reference is in parentheses, use square brackets for additional parentheses: (see, e.g., Johnson and Axinn [2013, 133–136] on this important subject).

In text, separate the references with semicolons:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020)

If citing more than one work by an author, do not repeat the name:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b)

Book

Reference list entry:

Jabri, Vivienne. 2007. *War and the Transformation of Global Politics*. Basingstoke and New York: Palgrave MacMillan.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/ bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

In-text citation:

(Jabri 2007, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995)

(Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Journal article

Reference list entry:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "'Solemn and just demands': Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: https://doi.org/10.1017/S0260210520000261.

In-text citation:

(Nordin and Öberg 2015, 401) (Tracy and Kampf 2020)

Article in edited volume

Reference list entry:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Reference list entry:

(Herman 2004)

Conference paper (if not published in conference proceedings)

Reference list entry:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Reference list entry:

(Korać 2016)

Book review

Reference list entry:

Firchow, Pamina. 2020. “Measuring Peace: Principles, Practices and Politics”, Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Reference list entry:

(Firchow 2020, 337)

Legal and official documents

International treaties

Reference list entry:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. https://treaties. un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. http://eur- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html.

In-text citation:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87) (UN Charter, Chapter X)

UN documents

Reference list entry:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/2015. shtml.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18.

In-text citation:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

National legislation

Reference list entry:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/ hr_5005_enr.pdf.

In-text citation:

(Constitution RS 2006, Article 111) (Homeland Security Act 2002)

Official reports

Reference list entry:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2 _p2.pdf&lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. https://www.intelligence. senate.gov/sites/default/files/hearings/103296.pdf.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/ 1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts 2013-2038.pdf.

In-text citation:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437) (US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

EU legislation

Reference list entry:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. https://eur- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN.

[EC] European Commision. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the

Commission to the European Parliament and the Council, November 22. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673& from=GA.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri= CELEX:32015L0849&from=EN.

In-text citation:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Decisions of international courts and tribunals

Reference list entry:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141- 20100722-ADV-01-00-EN.pdf.[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force* (*Yugoslavia* v. *United Kingdom*). International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). https://www.icj-cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor* v. *Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf.

Costa v *Ente Nazionale per l'Energia Elettrica*, Case 6/64, [1964] ECR 585. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006. [CJEU Judgment T-289/15] *Hamas* v *Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the

European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN& critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138 [Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale* v *Commission*, Case C-352/19

P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf; jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&page Index=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part= 1&cid=5064004.

In-text citation:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa* v *ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Newspapers and magazines

Reference list entry:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. https:// www.economist.com /united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war.

In-text citation:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015)

Audio and visual media

Reference list entry:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Aired on August 7–16 on Discovery Science HD, 3 seasons, 30 episodes (43 min. each). https://go.discovery.com/tv- shows/future-weapons/.

Tech Legend. 2020. "Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020". Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/ watch?v=Z6_4JU5Mspw.

In-text citation:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Social media

Reference list entry:

National Library of Australia. 2020. "National Library of Australia's Facebook Page". Facebook*,* August 1, 2020. https://www.facebook.com/National.Library.of.Australia/. Kruszelnicki, Karl *(@DoctorKarl)*. 2017. "Dr Karl Twitter post." Twitter*,* February 19, 2017, 9:34 a.m. https://twitter.com/DoctorKarl.

Trapara, Vladimir. 2018. "Victory or nil". *Unwrapping the Essence* (blog). May 29, 2018. https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista.

In-text citation:

(National Library of Australia 2020) (Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doctoral dissertation

Reference list entry:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self- determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Petrović, Miloš. 2018. *Nepotpuna integracija kao prepreka političkom razvoju Istočnog partnerstva Evropske unije.* Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

In-text citation:

(Rohrbach 2020)

(Petrović 2018).

Internet source

If citing an undated online document, give an access date and use the year of access as year of publication.

Reference list entry:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. http://www.ol.org/library/strategy.html.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.5 29972,-0.127676, 17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25.

IIPE [Institute of International Politics and Economics]. n.d. "Mission". Accessed August 1, 2020. https://www.diplomacy.bg.ac.rs/en/mission/.

In-text citation:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015) (IIPE n.d.)

Personal communication (letter, emails, telephone conversation)

Personal communications include conversations, interviews, lecture material, telephone conversations, letters and e-mail messages. Place references to personal communications such as letters and conversations within the running text and not as formal end references, because they do not contain recoverable data:

… as mentioned in an e-mail to me from Dr Slobodan Jankovic, December 10, 2019 …

When in published collections, letters are cited by date of the collection, with individual correspondence dates given in the text:

In a letter to Mary Louise Green from University of Belgrade, May 13, 2017 (Green 2012, 34), …

Note: The author is responsible for obtaining the approval/permission from the person(s) quoted within the article. The process of obtaining permission should include sharing the article ahead of the submission, so that a person in question could verify the context in which they are being quoted. If permission cannot be obtained, the personal communication must be removed from the article.

Secondary source

If you read an article or book which cites or quotes some information that you want to use, always refer to both the original source and the source where you found the information:

In-text citation:

In his 1975 book *Power* [Macht], Luhmann bases his understanding of power mainly on the social exchange and community power literature (cited in Guzzini 2013, 79).

Reference list entry:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABLES, FIGURES AND GEOGRAPHICAL MAPS

It is necessary to give their number and full title – e.g. *Table 1: Human Development Index among EU members* or *Figure 2: State-Building or Sovereignty Strategy* or *Map 1: Maritime jurisdiction and boundaries in the Arctic region*.

It is particularly important that you have been given written permission to use any tables, figures, and geographical maps you are reproducing from another source before you submit manuscript.

REFERENCE LIST

The list of references should only include works that are cited in the text, tables, figure legend, and footnotes, and that have been published or accepted for publication.

Personal communications and unpublished works should only be mentioned in the text. Do not use footnotes or endnotes as a substitute for a reference list.

Reference list entries should be alphabetised by the last name of author or editor. If no author/editor, order by title.

If the reference list contains two or more items by the same author in the same year, add a, b, etc. and list them alphabetically by title of the work:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19.
Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Manuscripts that do not comply with the above-mentioned instructions will not be taken into consideration for the reviewing process.

Editorial Board

EDITORIAL POLICY

International Problems/Međunarodni problemi (in further text: *International Problems*) is the oldest peer-reviewed journal in Serbia and the Balkans publishing original research focused on international affairs. Its first issue was published in April 1949. *International Problems* is quarterly journal brought out by the Institute of International Politics and Economics, Belgrade.

International Problems welcomes the submission of scholarly articles on matters of international relations, international security, international law, and globalisation studies. *International Problems* publishes original and review research articles and book reviews in English, that have not been published before and that are not under consideration for publication anywhere else. *International Problems* does not publish foreign policy commentary or policy proposals.

The Editorial Board favours manuscripts that present the research addressing contemporary controversial issues in international relations from various disciplinary and methodological perspectives. Espousing no specific political or methodological stance and aiming to advance our understanding of and provoke deeper dialogue on rapidly changing world politics in the 21st century, the Editorial Board prioritizes the following themes:

- Transformation of world politics in the early 21st century.
- Phenomenology and practice of transnationalism and cosmopolitanism.
- Institutionalisation of international relations and its challenges.
- Various theoretical standpoints on current global processes.
- Controversial use of foreign policy instruments by major global actors (old and emerging).
- The impact of the Fourth Industrial Revolution and its advanced technologies on international relations in the 21st century.
- Civilisations, religion, and identities in the context of world politics and globalisation.
- Conceptual and methodological innovations in epistemology of International Relations.

EDITORIAL RESPONSIBILITIES

Editorial Council is an advisory body that actively contributes to the development of the journal *International Problems/Međunarodni problemi*. The tasks and duties of the Editorial Council include: the support to the development of the journal, its promotion, encouraging scholars and academicians in the area of political, security, and legal aspects of international relations to get involved as journal's authors and/or reviewers, writing editorials, reviews and commentaries.

Members of Editorial Board have tasks to act as the journal`s ambassadors in the academic community, to contribute with a view to identifying key topics, suggesting quality manuscripts on these topics, and encouraging potential authors to submit to *International Problems*, as well as to review submitted manuscripts and prepare editorials and comments.

Editor-in-Chief is accountable for published content and should strive to constantly improve the journal and the processes for assuring the quality of published material, as well as the protection of freedom of expression, integrity and standards of the research from the influence of political, financial and other interests. Editor-in-Chief is also in charge of issuing the potential corrections, clarifications, retractions, and apologies.

Editor-in-Chief is responsible for the final decision to accept or reject a manuscript, and the decision should be based on: 1) evaluation of the manuscript relevance to thematic scope of the journal defined by the editorial policy, 2) assessment of importance, originality, validity and disciplinary relevance of the study presented in the manuscript, 3) assessment of manuscript's compliance with legal requirements regarding libel, copyright infringement and plagiarism. Editor-in-Chief has the discretionary power to reject a submitted manuscript without the peer review process if it does not meet the requirements regarding thematic scope of the journal and universal standards of the research (i.e. if it does not have structural elements either of original or review article). Submitted manuscripts that do not meet technical standards defined in Instructions for authors will be sent back to the authors for correction. In normal circumstances, Editorial Board informs the author within seven days from the date of the manuscript submission whether the topic of the manuscript complies with thematic scope of the journal and if peer review process starts.

New Editor-in-Chief must not overturn decision to publish a manuscript made by the previous editor-in-chief unless new facts are established referring to serious problems in quality of the manuscript.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not have a conflict of interest with regard to the manuscript they consider for publication. Members of Editorial Board who have conflict of interest will be excluded from the decision making on the submitted manuscript. If a conflict of interests is identified or declared, Editor-in-Chief selects reviewers and handles the manuscript. Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board are obliged to disclose a conflict of interests timely.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board decisions' to accept or reject manuscript should be free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board must not use unpublished material from submitted manuscripts in their research without written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts must be kept confidential and must not be used for personal gain.

Editor-in-Chief, Deputy Editor-in-Chief and members of Editorial Board shall take all reasonable measures to ensure that the reviewers remain anonymous to the authors before, during and after the evaluation process and the authors remain anonymous to reviewers until the end of the review procedure.

RESPONSIBILITIES OF THE AUTHOR(S)

By submitting the manuscript to the editorial team of *International Problems/ Međunarodni problemi*, the author(s) warrant that the entire manuscript is their original work, that it has not been published before and are not under consideration for publication elsewhere. Multiple submission of the same manuscript constitutes ethical misconduct and eliminates the manuscript from consideration by International Problems.

The author(s) warrant that the manuscript, once published in International Problems, will not be published elsewhere in any language without the consent of Institute of International Politics. In addition, an article published in any other publication must not be submitted to International Problems for consideration.

When sending their manuscript, the author(s) attach the signed Author Statement (content available here: https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/author-statement-ip-02.pdf

In the case a submitted manuscript is the result of a research project, or its previous version has been presented at a conference (under the same or similar title), detailed information about the project, the conference, etc. shall be provided in a footnote attached to the manuscript title.

It is the responsibility of authors to ensure that manuscripts submitted to International Problems comply with ethical standards in scientific research. Authors warrant that the manuscript contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of third parties. The Publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Content of the manuscript

Submitted manuscript should contain sufficient detail and references to allow reviewers and, subsequently, readers to verify the claims presented by authors. The deliberate presentation of false claims is a violation of ethical standards. Book reviews should be accurate and unbiased. Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions and must make sure that, if necessary, they have permission from all parties involved in the presented research to make the data public.

The authors wishing to include figures, tables or other materials that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s), and provide it with the submission, not later. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authorship

The authors must make sure that only contributors who have contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have contributed to the submission are listed as authors.

A manuscript with more than two authors shall not be considered for publishing unless it undoubtedly presents the results of a large-scale empirical study.

If persons other than authors were involved in important aspects of the presented research study and the preparation of the manuscript, their contribution should be acknowledged in a footnote.

Acknowledgment of sources

The authors are required to properly acknowledge all sources that have significantly influenced their research and their manuscript. Information received in a private conversation or correspondence with third parties, in reviewing project applications, manuscripts and similar materials must not be used without the written consent of the information source.

Text recycling

Text recycling occurs when an author uses the identical sections of her/his text in two or more published articles, and it is considered a scientific misconduct and breach of publishing ethics. Editor-in-Chief considers how much of text is recycled in a submitted manuscript, the significance of places in which the text recycling occurs in the manuscript (e.g. whether are they part of the introduction, section on applied methodology, discussion or conclusion), whether the source of the recycled text has been acknowledged, and whether there is a breach of copyright.

If detected overlap is considered minor, action may not be necessary or the authors may be asked to re-write overlapping sections and cite their previous article(s), if they have not done so.

The authors cannot justify the text recycling only on the ground that she/he cited the source. More significant overlap constitutes a basis for rejection of the manuscript. When handling the cases of text recycling, the Editorial Board will follow guidelines and recommendations issued by the **Committee on Publication Ethics – COPE** (available at https://publicationethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Conflict of interests

The authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflict of interest that might have influenced the presented results or their interpretation.

Fundamental errors in published works

When authors discover a significant error or inaccuracy in their own published work, it is their obligation to promptly notify Editor-in-Chief or the publisher and cooperate to

retract or correct the paper. By submitting a manuscript, the authors agree to abide by International Problems' editorial policies.

RESPONSIBILITY OF THE REVIEWERS

The reviewers of articles for "International Problems/Međunarodni problemi" are required to provide competent, explained, and unbiased feedback in a timely manner on the scholarly merits and the scientific value of the manuscript.

The reviewers assess manuscripts for the compliance with the thematic profile of the journal, the relevance of the investigated topic and applied methods, the originality and scientific relevance of results presented in the manuscript, the presentation style and scholarly apparatus.

The reviewer should alert the Editor-in-Chief to any reasonable doubt or knowledge of possible violations of ethical standards by the authors. Reviewer should recognize relevant published works that have not been cited by the authors. The reviewer should alert the Editor-in-Chief to substantial similarities between a reviewed manuscript and any manuscript published or under consideration for publication elsewhere, in the event they are aware of such.

The reviewers should also alert the Editor-in-Chief to a parallel submission of the same paper to another journal, in the event they are aware of such.

The reviewer must be free from disqualifying competing interests with respect to the authors and/or the funding sources for the research. If such conflict of interest exists, the reviewers must report them to the Editor without delay.

The reviewer who feels unqualified to review the research topic presented in manuscript – or is not familiar with the research area in which it falls – should notify the Editor-in-Chief. Editor-in-Chief will respect requests from authors that an individual should not review their submission if these are well-reasoned and practicable.

The review must be conducted objectively. The reviewer`s judgement should be stated in a clear manner and supported with arguments. Instructions for reviewers provide detailed guidelines and criteria for the assessment of manuscripts.

Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents. The reviewers must not use unpublished materials disclosed in submitted manuscripts without the express written consent of the authors. The information and ideas presented in submitted manuscripts shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

PEER REVIEW

The manuscripts submitted to the journal *International Problems/Međunarodni problemi* undergo a peer review process. The purpose of peer review is to assist the Editor-in-Chief in making decisions whether to accept or reject manuscript as well as the author

in improving the paper. In normal circumstances, Journal strives to provide authors with the decision within 30 days of submission.

Peer review is double-blinded – both authors and reviewers are unknown to each other before, during and after the reviewing process. Editor-in-Chief is obliged to exclude all personal data on authors (name and affiliation) before sending manuscript to reviewers and to act in all reasonable ways to prevent the disclosure of authors' identity to reviewers. Reviewers of a manuscript act independently from each other during the reviewing process. Reviewers are not aware of each other`s identities. If judgements of reviewers differ, Editor-in-Chief may ask for additional assessment.

The choice of reviewers is at the Editor-in-Chief's discretion. The reviewers must be knowledgeable about the subject area of the manuscript; they must not be from the authors' own institution and they should not have recent joint publications with any of the authors.

Editor-in-Chief sends a submitted manuscript along with the Review Form to two reviewers with the expertise in the field in which the manuscript's topic falls. The Review Form includes a series of questions to help reviewers to cover all aspects that can decide the fate of a submission. In the final section of the Review Form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript.

During the reviewing process, Editor-in-Chief may require authors to provide additional information (including raw data) if they are necessary for the evaluation of the scientific contribution of the manuscript. These materials shall be kept confidential and must not be used for personal gain.

With respect to reviewers whose reviews are seriously and convincingly questioned by authors, Editor-in-Chief will examine whether the reviews are objective and high in academic standard. If there is any doubt regarding the objectivity of the reviewers or quality of the reviews, Editor-in-Chief will assign additional reviewers.

DEALING WITH UNETHICAL BEHAVIOUR

The Editor-in-Chief of *International Problems/Međunarodni problemi* has a duty to initiate adequate procedure when she/he has a reasonable doubt or determines that a breach of ethical standards has occurred – in published articles or submitted manuscripts. Anyone may inform the Editor-in-Chief at any time of suspected unethical behaviour by giving the necessary evidence.

The Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board will decide on starting an investigation aimed at examining the reported information and evidences. During an investigation, any evidence should be treated as strictly confidential and only made available to those strictly involved in investigating procedure. The authors suspected of misconduct will always be given the chance to respond to any evidences brought up against them and to present their arguments.

The Editor-in-Chief in cooperation with the Editorial Board – and, if necessary, with a group of experts – concludes the investigation by making decision whether a breach of ethical standards has occurred or has not. In the case of determined breach of ethical standards, it will be classified as either minor or serious. Serious breaches of ethical standards are plagiarism, false authorship, misreported or falsified data or fabricated or falsified research results, and substantial text recycling (over 50% of a manuscript/article body text).

Along with the rejection of manuscript or retraction of published article from the journal (in accordance with the Retraction Policy), the following actions can be pursued, either individually or cumulatively:

- A ban on submissions for a two-year period in the case of a minor breach of ethical standards.
- A ban on submissions for a period 5–10 years in the case of a serious breach of ethical standards or repetitive minor breaches.
- Publication of a formal announcement or editorial describing the case of breach of ethical standards.
- Informing the wrongdoer's head of department and/or employer of the breach of ethical standards by means of a formal letter.
- Referring a case to a professional organisation or legal authority for further investigation and action.

When dealing with unethical behaviour, the Editor-in-Chief and the Editorial Board will rely on the guidelines and recommendations provided by the **Committee on Publication Ethics – COPE** (available at http://publicationethics.org/resources/).

PLAGIARISM

Plagiarism – that is when someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own without referring to original authors and source is a clear scientific misconduct and breach of publishing ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action. **The articles submitted for consideration in *International Problems/Međunarodni problemi* may be subjected to plagiarism checks.**

Plagiarism includes the following:

Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks).

Assuming other people's ideas without stating the authorship and sources in which those ideas are originally presented.

Copying equations, figures, or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder.

The procedure in cases where there are clear indications that a submitted manuscript or published article fall under the definition of plagiarism is described in the sections *Dealing with unethical behaviour* and *Retraction policy*.

RETRACTION POLICY

Legal limitations of the publisher, copyright holder or author(s), infringements of professional ethical codes, such as multiple submissions, bogus claims of authorship, plagiarism, fraudulent use of data or any major misconduct require retraction of an article. Occasionally a retraction can be used to correct errors in submission or publication.

In dealing with retractions, Editorial Board complies with guidelines developed by the **Committee on Publication Ethics COPE** (available at https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf).

OPEN ACCESS POLICY

Journal *International Problems/Međunarodni problemi* is available in accordance with the open access principles. It is issued in hard-copy and digital forms. The articles can be downloaded free of charge from the website and distributed for academic purposes. The Journal adheres to the Budapest Open Access Initiative which states the following:

By "open access" to [peer-reviewed research literature], we mean its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself. The only constraint on reproduction and distribution, and the only role for copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited.

Journal enables free access to all its articles, without subscriptions and free of any related charges. Its content is released without any delays (such as the embargo period) and its materials may be used without asking for a specific permission on the condition that a reference to the original document is provided.

COPYRIGHT POLICY

The published articles will be disseminated in accordance with the Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA 4.0), allowing to share – copy and redistribute in any form or medium – and adapt – remix, transform, and build upon it for any purpose, even commercially, provided that an appropriate credit is given to the original author(s), a link to the license is provided, it is stated whether changes have been made and the new work is disseminated under the identical license as the original work.

The users must provide a detailed reference to the original work, containing the author name(s), title of the published research, full journal title, volume, issue, page span and DOI. In electronic publishing, users are also required to link the content with both the original article published in the journal and the licence used. The authors may pursue separate, additional contractual arrangements for the non-exclusive distribution of the journal's published version of the work (e.g., post it to an institutional repository or publish it in a book), with an acknowledgement of its initial publication in *International Problems/Međunarodni problemi*.

The author(s) sign the Licence Agreement which regulates that domain. The specimen of this agreement is available here: https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/licence-agreement-ip-02.pdf

The Author(s) warrant that their manuscript is their original work that has not been published before; that it is not under consideration for publication elsewhere; and that its publication has been approved by all co-authors, if any, as well as tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

The Author(s) affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others. The author(s) also affirm that they hold no conflict of interest that may affect the integrity of the Manuscript and the validity of the findings presented in it. If copyrighted works are included, the Author(s) bear responsibility to obtain written permission from the copyright owners. The Corresponding author, as the signing author, warrants that he/she has full power to make this grant on behalf of the Author(s). If the Author(s) are using any personal details of research subjects or other individuals, they affirm that they have obtained all consents required by applicable law and complied with the publisher's policies relating to the use of such images or personal information.

The Journal allows Author(s) to deposit Author's Post-print (accepted version) in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.), at any time after publication. Publisher copyright and source must be acknowledged and a link must be made to the article's DOI.

Upon receiving the proofs, the Author(s) agree to promptly check the proofs carefully, correct any typographical errors, and authorize the publication of the corrected proofs.

The Corresponding author agrees to inform his/her co-authors, of any of the above terms.

DISCLAIMER

The views expressed in the published articles and other materials do not express the views of Editor-in-Chief and Editorial Board.

The authors take legal and moral responsibility for the ideas expressed in the articles. Publisher shall have no liability in the event of issuance of any claims for damages. The Publisher will not be held legally liable in case of any compensation or similar claims.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Časopis *Međunarodni problemi/International Problems* objavljuje sledeće kategorije radova:

Originalni naučni rad predstavlja rezultate naučnog istraživanja sa jasnim doprinosom u vidu širenja i/ili produbljavanja postojećeg naučnog saznanja o predmetu istraživanja. On mora da bude strukturisan tako da jasno sadrži sledeće elemente: opšti kontekst i obrazložen cilj istraživanja; teorijski okvir (pregled literature) jasno određen u uvodnom delu članka; postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje; primenjen naučni metod; predstavljanje dobijenih rezultata i njihovo tumačenje i zaključak sa odgovorom na postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje.

Pregledni rad pruža sveobuhvatan sažetak dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičan uvid u trenutno stanje naučne discipline, tako što ukazuje na otvorena istraživačka pitanja, disciplinarna (ne)slaganja i postojeće kontroverze. Pregledni rad utvrđuje praznine u naučnom znanju u posmatranoj oblasti ili problematici, odnosno koja istraživačka pitanja još uvek nemaju odgovore i pruža naznake mogućih pravaca daljeg razvoja obrađene tematike ili naučne discipline.

Prikaz knjige je sistematičan opis i/ili kritička analiza kvaliteta i značaja monografije, zbornika radova ili udžbenika. Prikaz knjige treba da pruži osnovnu biografsku belešku o autoru, sintetizovanu deskripciju teme ili problema koji obrađuje data naučna publikacija, sažetak iznete naučne argumentacije, uočen doprinos naučnoj disciplini i slabosti, te zaključak koji sažima mišljenje autora prikaza o analiziranoj publikaciji.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

FORMAT

Sve kategorije članaka treba predati u *Word*-u i sačuvati u *.doc* ili *.docx* formatu.

Članak podeliti u 2 odvojena fajla:

(1) **Fajl „Naslovna strana**“, koji sadrži:

a. Naslov članka;

b. Podatke o autorstvu (prema podacima navedenim ispod):

- Ispod naslova napišite ime i prezime sa pratećom fusnotom u kojoj navodite pun naziv institucije u kojoj ste zaposleni, njeno sedište, svoju elektronsku adresu i *ORCID ID*. Prezime treba da bude napisano velikim slovima.
- Pod afilijacijom podrazumevamo instituciju u kojoj je sprovedeno istraživanje čije rezultate predstavljate u članku.
- U slučaju dva ko-autora, imena treba da budu napisana jedno do drugog, a svako od njih treba da sadrži fusnotu sa afilijacijom.Premda rukopisi koji podrazumevaju više od dva ko-autora nisu uobičajeni, u retkim prilikama oni mogu da budu razmatrani, u zavisnosti od obima istraživanja, teme, osnovnih elemenata, strukture i mere usklađenosti sa Uređivačkom politikom.
- U fusnoti navodite naziv projekta u okviru kojeg je sačinjeno istraživanje i izvor finansiranja ili drugu vrstu dobijene podrške. Ovde takođe možete da ukažete čitaocima ukoliko pogledi izneti u članku odražavaju vaš lični stav, a ne stav institucije u kojoj ste zaposleni.

Primer naslovne strane videti na sledećoj stranici.

Naslov (font: Times New Roman, veličina 14, centriran). Npr:

Strateško partnerstvo Rusije i Kine

Ime autora/ke (font: Times New Roman, veličina 12, prezime svim velikim slovima, centrirano, sa fusnotom). Npr:

Ivona LAĐEVAC[1]

[1] Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, naučni saradnik, ivona@diplomacy.bg.ac.rs, https://orcid.org/0000-0003-4052-4426.

Rad je rezultat naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima - spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbedonosni aspekti" (br. 179029) za period 2011–2015. koji realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

(1) **Anonimizovani fajl sa samim sadržajem članka**

- Ovaj fajl treba da sadrži (po sledećem redosledu):
  - Naslov članka;
  - Apstrakt i ključne reči (na srpskom jeziku);
  - Sadržaj samog članka;
  - Listu korišćenih izvora (bibliografiju);
  - Apstrakt i ključne reči (na engleskom jeziku).

***Napomena*: ovaj fajl služiće za postupak dvostruko anonimnog recenziranja. Kao takav, ne sme da sadrži podatke o autoru ili autorima, direktno ili indirektno, u pogledu imena/prezimena, pola, nacionalnosti, matične ustanove, ili bilo koje druge karakteristike.**

FONT, PAGINACIJA

Koristite latinično pismo, font *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, a pasuse odvajajte jednim redom.

Paginacija treba da bude smeštena u donjem desnom uglu i da počinje na prvoj stranici članka.

OBIM

Rukopisi treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez apstrakata i spiska referenci).

Obim prikaza knjiga može da bude do 1500 reči.

JEZIK

Razmatraju se rukopisi napisani na srpskom i engleskom jeziku. Molba je da se jezik upotrebljava dosledno, koherentno i adekvatno, imajući u vidu akademski opseg Časopisa.

NASLOV

Naslov napišite velikim podebljanim slovima veličine 14.

Naslov treba da bude koncizan i da što vernije opiše sadržaj članka, odnosno da odrazi osnovnu ideju predstavljenog istraživanja i naznači važnost dobijenih rezultata.

APSTRAKTI I KLJUČNE REČI

Apstrakt na srpskom jeziku treba da bude obima od 150–200 reči. Isti apstrakt preveden na engleski stavljate na samom kraju članka.

Kod originalnih naučnih članaka, apstrakt mora da prikaže predmet i cilj istraživanja, teorijski okvir, osnovne hipoteze ili istraživačko pitanje, korišćen metod, jasan opis najvažnijih rezultata istraživanja, te krajnji zaključak u jednoj rečenici.

Kod preglednih članaka, apstrakt mora da sadrži glavni cilj pregleda dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičnog uvida u trenutno stanje naučne discipline, obrazloženje načinjenog izbora, osnovne rezultate pregleda i izvedeni zaključak, u kojem treba opisati implikacije za dalja istraživanja, primenu ili praksu.

Ispod apstrakta prilažete do 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje članka u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ključne reči ne smeju da ponavljaju reči sadržane u naslovu članka. Ključne reči dajete i na engleskom jeziku i prilažete ih uz apstrakt na engleskom jeziku.

OSNOVNI TEKST

Poravnajte osnovni tekst u skladu sa opcijom *justify*.

Podnaslovi se pišu podebljanim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

Koristite samo tri nivoa podnaslova (svi treba da budu centrirani):

Prvi nivo: **Podnaslov**

Drugi nivo: ***Podnaslov***

Treći nivo: *Podnaslov*

Nemojte numerisati podnaslove.

Svaki novi pasus, uključujući i naslove, treba da bude „uvučen“, što se radi stavljanjem kursora na početak paragrafa i jednim pritiskom na taster *Tab*. To se jedino ne odnosi na apstrakt tj. sažetak. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, a prilikom prvog pominjanja u tekstu navesti u zagradi kako ona glase u originalu.

Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena). Isto važi za nazive različitih vrsta organizacija.

Rukopis mora da bude tehnički uredan, a jezički stil mora da bude jasan, čitljiv i usklađen sa pravopisom i gramatikom srpskog ili engleskog jezika.

Rukopisi koji ne ispunjavaju ove zahteve neće biti uzeti u postupak recenzije.

Ukoliko želite da koristite skraćenicu, onda kod prvog pominjanja punog termina (bilo u apstraktu, bilo u samom tekstu) navedite željenu skraćenicu u zagradi i potom je koristite dosledno u ostatku teksta. Koristite skraćenice koje su opšteprihvaćene u domaćoj naučnoj i stručnoj literaturi.

Koristite samo sledeći oblik navodnika „ ”, a kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni navodnici onda koristite ’ ’.

Latinske, starogrčke i druge strane reči i izraze navodite u kurzivu (*italic*), npr. *status quo, a priori, de facto*, *acquis communautaire* itd.

NAVOĐENJE IZVORA

Međunarodni problemi koriste navođenje referenci shodno formatu „autor- datum" zasnovanom na Čikaškom stilu – *The Chicago Manual of Style* (16th ed.), delimično dopunjenom shodno potrebama časopisa.

Izvore navodite u samom tekstu, i to tako što u zagradi dajete prezime autora, godinu izdanja i broj stranice (po potrebi). Pun opis izvora dajete u spisku korišćene bibliografije koji stavljate iza osnovnog teksta.

U samom tekstu, izvor uvek treba da stavite neposredno pre znakova interpunkcije. Kada ime autora pominjete u rečenici nije potrebno da ga ponavljate u zagradi, ali onda godinu i broj stranice navodite neposredno nakon pominjanja imena:

Johnson and Axinn (2013, 136) argue that killing with emotions is morally superior to killing without emotions, because military honour demands a clear will to assume a risk of sacrifice of health and life.

Kada je ime autora već u zagradi, koristite uglaste zagrade za navođenje njegovog rada:

(opširnije o ovom konceptu videti kod Jovanovića [2013, 133–136]).

Kada u zagradi navodite više izvora, onda ih razdvojte tačkom i zarezom:

(Jabri 2007; Herman 2004; Rohrbach 2020).

Kada u istoj zagradi navodite dva ili više rada istog autora, onda ne morate da ponavljate njegovo ime:

(Jabri 2007, 2011; Gregory 2014a, 2014b).

Knjiga

Navođenje u Bibliografiji:

Vučić, Mihajlo. 2019. *Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Tadjbakhsh, Shahrbanou, and Anuradha Chenoy. 2007. *Human Security: Concepts and Implications*, 2nd ed. Oxon: Routledge.

Vasquez, John A., Sanford Jaffe, James Turner Johnson, and Linda Stamato, eds. 1995. *Beyond Confrontation: Learning Conflict Resolution in the Post-Cold War Era*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Bentham, Jeremy (1907) 2018. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Reprint, London: Clarendon Press. www.econlib.org/library/Bentham/ bnthPML.html.

Dal Lago, Alessandro, and Salvatore Palidda, eds. 2010. *Conflict, Security and the Reshaping of Society: The Civilization of War*. Oxon & New York: Routledge.

Hayek, Friedrich A. 2011. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition*. Edited by Ronald Hamowy. Vol. 17 of *The Collected Works of F. A. Hayek*, edited by Bruce Caldwell. Chicago: University of Chicago Press, 1988–.

Navođenje u tekstu:

(Vučić 2019, 59)

(Tadjbakhsh and Chenoy 2007)

(Vasquez et al. 1995) (Bentham [1907] 2018)

(Dal Lago and Palidda 2010)

(Hayek 2011, 258)

Članak u časopisu

Navođenje u Bibliografiji:

Nordin, Astrid H.M. and Dan Öberg. 2015. "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard". *Millennium: Journal of International Studies* 43 (2): 395–423.

Kostić, Marina T. 2019. „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru". *Međunarodni problemi* LXXI (4): 498–526.

Adams, Tracy, and Zohar Kampf. 2020. "'Solemn and just demands': Seeking apologies in the international arena". *Review of International Studies*. DOI: https://doi.org/10.1017/S0260210520000261.

Navođenje u tekstu:

(Nordin and Öberg 2015, 401)

(Kostić 2019, 500)

(Tracy and Kampf 2020)

Članak u zborniku radova

Navođenje u Bibliografiji:

Herman, Michael. 2004. "Ethics and Intelligence After September 2001". In: *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, edited by Len V. Scott and Peter D. Jackson, 567–581. London and New York: Routledge.

Zakić, Katarina. 2019. „Politika ekonomskih integracija Kine u Evroaziji". U: *Integracioni procesi u Evroaziji*, uredili dr Dušan Proroković i dr Ana Jović-Lazić, 13–44. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Navođenje u tekstu:

(Herman 2004)

(Zakić 2019)

Rad izložen na konferenciji (ako nije objavljen u zborniku sa konferencije)

Navođenje u Bibliografiji:

Korać, Srđan. 2016. "Human Security and Global Ethics: Can International Organizations be Moral Agents?". Paper presented at the Third International Academic Conference on Human Security, Human Security Research Center (HSRC), Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Belgrade, November 4–5.

Navođenje u tekstu:

(Korać 2016)

Prikaz knjige

Navođenje u Bibliografiji:

Firchow, Pamina. 2020. "Measuring Peace: Principles, Practices and Politics". Review of *Measuring Peace*, by Richard Caplan. *International Peacekeeping* 27 (2): 337–338.

Stekić, Nenad. 2018. „Tesna povezanost ljudske bezbednosti i međunarodnih odnosa u Arktičkom krugu", Prikaz knjige *Human and societal security in the circumpolar Arctic – local and indigenous communities* Kamrul Hossain, José Miguel Roncero Martín & Anna Petrétei (eds). *Međunarodni problemi* LXX (4): 455–457.

Navođenje u tekstu:

(Firchow 2020, 337)

(Stekić 2018, 455).

Pravni i zvanični dokumenti

Međunarodni ugovori

Navođenje u Bibliografiji:

[PTBT] Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water. 1963. Signed by US, UK, and USSR, August 5. https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf.

[TFEU] Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2012. *Official Journal of the European Union*, C 326, October 26. http://eur- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN.

[UN Charter] Charter of the United Nations, October 24, 1945. https://www.un.org/en/sections/un-charter/introductory-note/index.html.

Navođenje u tekstu:

(PTBT 1963, Article III, para. 3)

(TFEU 2012, Article 87)

(UN Charter, Chapter X)

Dokumenti Ujedinjenih nacija

Navođenje u Bibliografiji:

[UNSC] UN Security Council. Resolution 2222, Protection of Civilians in Armed Conflict, S/RES/2222. May 27, 2015. http://www.un.org/en/sc/documents/ resolutions/2015.shtml.

[UNGA] UN General Assembly. Resolution 67/18, Education for Democracy, A/RES/67/18. November 28, 2012. https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/67/18.

Navođenje u tekstu:

(UNSC Res. 2222)

(UNGA Res. 67/18)

Nacionalno zakonodavstvo

Navođenje u Bibliografiji:

[Constitution RS] Constitution of the Republic of Serbia. 2006. *Official Gazette of the Republic of Serbia*, No. 98/2006.

Homeland Security Act. 2002. United States of America, 107th Congress, 2nd Session (November 25). https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/ hr_5005_enr.pdf.

Navođenje u tekstu:

(Constitution RS 2006, Article 111)

(Homeland Security Act 2002)

Zvanični izveštaji

Navođenje u Bibliografiji:

[YILC] Yearbook of the International Law Commission. 2014. Vol. 2, Part Two. https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2014_v2_p2.pdf &lang=ES.

[The 9-11 Commission] U.S. National Commission on Terrorist Attacks upon the United States. 2004. *The 9/11 Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*. Washington, D.C.: Government Publication Office.

US Congress. 1993. Nomination of R. James Woolsey to be Director of Central Intelligence: Hearing Before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 104th Congress, 1st session, February 2–3, 1993. https://www.intelligence.senate.gov/sites/ default/files/hearings/103296.pdf.

[USAFH] United States Air Force Headquarters. 2014. United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038. www.af.mil/Portals/1/documents/news/ USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts 2013-2038.pdf.

Navođenje u tekstu:

(YILC 2014, 321)

(The 9-11 Commission 2004, 437)

(US Congress 1993, 125)

(USAFH 2014)

Zakonodavstvo Evropske unije

Navođenje u Bibliografiji:

Regulation (EU) No. 1052/2013 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 establishing the European Border Surveillance System (Eurosur). *Official Journal of the European Union*, L 295, 6 November 2013. https://eur- lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1052&from=EN.

[EC] European Commision. 2010. The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe, COM(2010) 673 final, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, November 22. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0673& from=GA.

Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance), *Official Journal of the European Union*, L 141, 5 June 2015. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri= CELEX:32015L0849&from=EN.

Navođenje u tekstu:

(Regulation [EU] No. 1052/2013, Article 11, para. 4)

(EC COM[2010] 673 final)

(Directive [EU] 2015/849)

Odluke međunarodnih sudova i tribunala

Navođenje u Bibliografiji:

[ICJ] International Court of Justice. Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, 22 July 2010, ICJ Reports. https://www.icj-cij.org/files/case-related/141/141- 20100722-ADV-01-00-EN.pdf.

[ICJ Order 1999] *Legality of Use of Force* (*Yugoslavia* v. *United Kingdom*). International Court of Justice, Order ICJ Rep. 1999 (June 2). https://www.icj- cij.org/files/case-related/113/113-19990602-ORD-01-00-EN.pdf.

[ICTY Indictment IT-98-32-A] *Prosecutor* v. *Vasiljevic*, Case No. IT-98-32-A. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Indictment, 30 October 2000. https://www.icty.org/x/cases/vasiljevic/ind/en/vasonly-ii000125e.pdf.

Costa v *Ente Nazionale per l'Energia Elettrica*, Case 6/64, [1964] ECR 585. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006. [CJEU Judgment T-289/15] *Hamas* v *Council*, Case T-289/15. Court of Justice of the

European Union, Judgment, 6 March 2019, ECLI:EU:T:2019:138. http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?language=EN& critereEcli=ECLI:EU:T:2019:138.

[Opinion of AG Bobek] *Région de Bruxelles-Capitale* v *Commission*, Case C-352/19 P. Court of Justice of the European Union. Opinion of Advocate General Bobek delivered on 16 July 2020(1), ECLI:EU:C:2020:588. http://curia.europa.eu/ juris/document/document.jsf; jsessionid=485A5D9AC129179D3D2F2.EC571A384CD?text=&docid=228708&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first& part=1&cid=5064004.

Navođenje u tekstu:

(ICJ Advisory Opinion 2010, 411)

(ICJ Order 1999, para. 3)

(ICTY Indictment IT-98-32-A)

(*Costa* v *ENEL*)

(CJEU Judgment T-289/15, para. 23)

(Opinion of AG Bobek C-352/19 P)

Novine i magazini

Navođenje u Bibliografiji:

Gibbs, Samuel. 2017. "Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots", *The Guardian*, August 20.

Power, Matthew. 2013. "Confessions of a Drone Warrior", *GQ*, October 22. https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination.

Economist. 2015. "Who will fight the next war?" October 24. https://www.economist.com/united-states/2015/10/24/who-will-fight-the-next-war.

Navođenje u tekstu:

(Gibbs 2017, A10)

(Power 2013)

(*Economist* 2015).

Audio-vizuelni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

Scott, Ridley. [1982] 2007. *Blade Runner: The Final Cut*. Directed by Ridley Scott. Burbank, CA: Warner Bros. Blue-Ray disc, 117 min.

Future Weapons. 2019. Waddell Media. Emitovano od 7. do 16. avgusta na kanalu Discovery Science HD, 3 sezone, 30 epizoda (svaka 43 minuta). https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/.

Tech Legend. 2020. "Best Drones 2020 – Top 8 Best Drone with Cameras to Buy in 2020". Uploaded on February 7, 2020. YouTube video, 27:20 min. https://www.youtube.com/watch?v=Z6_4JU5Mspw.

Navođenje u tekstu:

(Scott [1982] 2007)

(Future Weapons 2019)

(Tech Legend 2020)

Društveni mediji

Navođenje u Bibliografiji:

National Library of Australia. 2020. "National Library of Australia's Facebook Page". Facebook, August 1, 2020. https://www.facebook.com/National.Library.of. Australia/.

Kruszelnicki, Karl *(@DoctorKarl)*. 2017. "Dr Karl Twitter post." Twitter, February 19, 2017, 9:34 a.m. https://twitter.com/DoctorKarl.

Trapara, Vladimir. 2018. „Pobeda ili ništa". *Unwrapping the Essence* (blog). 29 maj 2018. https://unwrappingtheessence.weebly.com/blog/pobeda-ili-nista.

Navođenje u tekstu:

(National Library of Australia 2020)

(Kruszelnicki 2017)

(Trapara 2018)

Doktorska disertacija

Navođenje u Bibliografiji:

Rohrbach, Livia. 2020. *Beyond intractability? Territorial solutions to self- determination conflicts*. Doctoral dissertation. Department of Political Science, University of Copenhagen.

Petrović, Miloš. 2018. *Nepotpuna integracija kao prepreka političkom razvoju Istočnog partnerstva Evropske unije.* Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Navođenje u tekstu:

(Rohrbach 2020)

(Petrović 2018).

Izvor sa interneta

U slučaju da navodite nedatirani dokument sa interneta, priložite datum kada ste pristupili tom elektronskom sadržaju i godinu pristupa računajte kao godinu objavljivanja tog izvora.

Navođenje u Bibliografiji:

Oxford Library. 2012. "Library Strategy". Oxford Library. Accessed 3 June 2012. http://www.ol.org/library/strategy.html.

Google Maps. 2015. "The British Library, London, UK". *Google*. Accessed February 5, 2015. https://www.google.com.au/maps/place/The+British+Library/@51.529972,-0.127676,17z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x48761b3b70171395:0x18905479de0fdb25.

IMPP [Institut za međunarodnu politiku i privredu]. n.d. „Misija". Pristupljeno 1. avgusta 2020. https://www.diplomacy.bg.ac.rs/misija/.

Navođenje u tekstu:

(Oxford Library 2012)

(Google Maps 2015) (IMPP n.d.)

Lična komunikacija

Izvori iz područja lične komunikacije obuhvataju razgovore uživo, intervjue, materijale sa predavanja, telefonske razgovore, klasičnu i elektronsku prepisku. Izvore ove vrste navedite samo u tekstu, bez stavljanja u Bibliografiju, zato što je najčešće reč o podacima u koje čitalac nema uvid ili se zbog nematerijalnog oblika ne mogu naknadno proveriti:

… kao što je dr Slobodan Janković naveo u mejlu koji mi je poslao 10. decembra 2019. godine …

Kada su objavljena u zbirkama, pisma se navode prema godini izdanja, s tim što datum kada je poslato pojedinačno pismo navodite u samom tekstu:

U pismu koje je Univerzitet u Beogradu 13. maja 2017. godine uputio Grinovoj (Green 2012, 34) …

Sekundarni izvor (posredno navođenje izvora)

Kada želite da navedete izvor koji ste pročitali u nekom drugom izvoru, uvek treba da ukažete na oba izvora – originalni i posredni:

Navođenje u tekstu:

U knjizi *Moć*, objavljenoj 1975. godine, Luman shvatanje moći pretežno zasniva na literaturi o društvenoj razmeni i moći zajednice (navedeno prema Guzzini 2013, 79).

Navođenje u Bibliografiji:

Guzzini, Stefano. 2013. *Power, realism, and constructivism*. Abingdon and New York: Routledge.

TABELE, DIJAGRAMI I GEOGRAFSKE KARTE

Grafičke priloge (tabele, dijagrame, geografske karte, grafikone i sl.) numerišete i dajete im pun naslov:

Tabela 1: Indeks ljudskog razvoja u zemljama članicama EU

Dijagram 2: Strane direktne investicije kineskih kompanija u Africi (u milionima dolara)

Karta 1: Nacionalne pomorske jurisdikcije i granice na Arktiku

Ukoliko je grafički prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisanu saglasnost za objavljivanje priloga pre podnošenja rukopisa na razmatranje Uredništvu časopisa *Međunarodni problemi*. Dobijena saglasnost se dostavlja uz rukopis.

BIBLIOGRAFIJA

Na kraju članka, a pre apstrakta na engleskom jeziku, prilažete spisak korišćenih izvora naslovljen **Bibliografija**, koji sme da sadrži samo reference koje ste koristili u tekstu.

Bibliografske jedinice navodite prema prethodno predstavljenim pravilima za navođenje izvora, aređate ih prema abecednom redosledu.

Ako imate dva ili više radova istog autora objavljenih iste godine, onda uz godinu dodajte slova a, b, c, itd. iređajte bibliografske jedinice po abecednom redosledu prvog slova naslova rada:

Gregory, Derek. 2014a. "Drone Geographies". *Radical Philosophy* RP 183: 7–19. Gregory, Derek. 2014b. "The Everywhere War". *The Geographical Journal* 177 (3): 238–250.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi/International Problems je najstariji naučni časopis u Srbiji i na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon početka rada njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda. Objavljuje se na kvartalnoj bazi i kategorisan je kod resornog ministarstva kao nacionalni časopis međunarodnog značaja (M24).

Međunarodni problemi objavljuju rezultate naučnih istraživanja iz oblasti međunarodnih odnosa, međunarodne bezbednosti, međunarodnog prava i studija globalizacije. *Međunarodni problemi* objavljuju originalne i pregledne naučne radove i prikaze knjiga, na srpskom ili engleskom jeziku, koji prethodno nisu nigde objavljeni niti se nalaze u postupku razmatranja za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji. *Međunarodni problemi* ne objavljuju stručne radove, analitičke komentare niti predloge javnih politika, pa Vas najljubaznije molimo da ne šaljete te vrste članaka.

Uređivački odbor daje prednost analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa uz poštovanje bogatstva disciplinarnih i saznajnih perspektiva. Bez zastupanja konkretnog političkog i teorijsko-metodološkog stanovišta, a sa namerom da podstakne obuhvatniji naučni dijalog o ubrzanim promenama u svetskoj politici u 21. veku, Uređivački odbor smatra da su prioritetne sledeće tematske celine:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrte industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.

OBAVEZE UREDNIKA, UREĐIVAČKOG ODBORA I IZDAVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa *Međunarodni problemi/International Problems*. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Članovi Uređivačkog odbora imaju zadatak da u akademskoj javnosti deluju kao svojevrsni ambasadori časopisa, da pruže doprinos u vidu preporučivanja kvalitetnih autora i rukopisa, podsticanja potencijalnih autora da podnose rukopise za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*, te da recenziraju rukopise i pripremaju uvodnike i uredničke komentare.

Glavni i odgovorni urednik odgovara za objavljeni sadržaj i treba da teži stalnom unapređenju časopisa uopšte i procesa osiguranja kvaliteta objavljenog sadržaja, kao i zaštiti slobode izražavanja, integriteta i standarda naučnoistraživačkog rada od upliva političkih, finansijskih i drugih interesa. Glavni i odgovorni urednik treba uvek da objavi ispravku, objašnjenje, obaveštenje o povlačenju članka i izvinjenje.

Glavni i odgovorni urednik donosi konačnu odluku o tome koji će rukopis objaviti na osnovu: 1) ocene njegovog uklapanja u tematski okvir uređivačke politike, 2) ocene naučnog značaja, originalnosti, validnosti i disciplinarne relevantnosti istraživanja predstavljenog u rukopisu, 3) ocene njegove usklađenosti sa zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenje autorskih prava i plagiranje. Glavni i odgovorni urednik zadržava diskreciono pravo da primljeni rukopis proceni i odbije bez recenziranja, ukoliko utvrdi da ne odgovara tematskim zahtevima uređivačke politike i opšteprihvaćenim standardima naučnoistraživačkog rada (tj. ako ne sadrži strukturne elemente originalnog ili preglednog naučnog rada). Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, Uređivački odbor obaveštava autora u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa o tome da li se tema rukopisa uklapa u uređivačku politiku i da li je pokrenut postupak recenziranja.

Novi glavni i odgovorni urednik ne sme da preinači odluku svog prethodnika o objavljivanju rukopisa, osim ukoliko nisu utvrđene nove činjenice koje ukazuju na sporan kvalitet tog rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i takav rukopis se isključuje iz daljeg razmatranja.

Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti Instituta za međunarodnu politiku i privredu kao nosioca autorskih prava. Takođe, rad koji je već objavljen u nekom drugom časopisu ne sme biti podnet za objavljivanje u *Međunarodnim problemima*.

Prilikom slanja rada, autor(i) šalju potpisanu Izjavu autora, čiji je sadržaj dostupan ovde: https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/izjava-autora-(mp-email)-02.pdf

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu (Nacionalni savet za nauku i tehnološki razvoj, 2018). Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene.Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Prikazi knjiga moraju da budu činjenično tačni i nepristrasni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovale u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da ih dostave uz rukopis, a ne naknadno. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su suštinski doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Navođenje kao jednog od autora rukopisa lica koje nije učestvovalo u izradi istraživanja sadržanog u rukopisu predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Rukopisi sa više od dva autora neće biti uzimani u razmatranje, osim izuzetno ukoliko se proceni da rukopis predstavlja rezultate opsežnog empirijskog istraživanja.

Ako su u suštinskim aspektima naučnog istraživanja predstavljenog u rukopisu i/ili u samoj pripremi rukopisa učestvovale i druge osobe koje nisu autori, njihov doprinos mora da bude naveden u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno navedu izvore koji su bitno uticali na istraživanje sadržano u rukopisu i na sam rukopis. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove svog teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad i izdavaštvo.

Glavni i odgovorni urednik procenjuje ukupan obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o primenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu predstavlja osnov za odbijanje rukopisa. Prilikom postupanja u slučajevima recikliranja teksta glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor rukovode se smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, https://publication ethics.org/files/Web_A29298_COPE_Text_Recycling.pdf).

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti časopisa *Međunarodni problemi/International Problems* su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti ocenjuju usklađenost teme rukopisa sa tematskim okvirom časopisa, naučnu relevantnost istraživane teme i primenjenih metoda, originalnost i naučni značaj rezultata predstavljenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnom aparaturom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu od strane autora dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori glavnog i odgovornog urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti glavnog i odgovornog urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti glavnog i odgovornog urednika. Glavni i odgovorni urednik uvažiće zahtev autora da određeni pojedinac ne bude recenzent njihovog rukopisa ako proceni da je taj zahtev valjano obrazložen i praktičan.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima. Uputstvo za recenzente detaljnije propisuje merila i smernice za ocenu rukopisa.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Radovi koji se razmatraju za objavljivanje u časopisu *Međunarodni problemi/ International Problems* podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa. U normalnim okolnostima, rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma prijema rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Glavni i odgovorni urednik garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (prvenstveno ime i afilijacija) i da će preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, glavni i odgovorni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi; oni ne smeju da budu iz iste institucije kao autori rukopisa niti smeju da sa njima imaju nedavno objavljene zajedničke radove.

Glavni i odgovorni urednik šalje podneti rukopis zajedno sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojoj pripada tema rukopisa. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Glavni i odgovorni urednik može da tokom postupka recenzije zahteva od autora da dostavi dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za ocenu naučnog doprinosa rukopisa. Glavni i odgovorni urednik i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autor ima ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, glavni i odgovorni urednik će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava naučne standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, glavni i odgovorni urednik će tražiti mišljenje dodatnog recenzenta.

POSTUPANJE U SLUČAJEVIMA NEETIČNOG PONAŠANJA

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* je dužan da pokrene odgovarajući postupak ukoliko razumno sumnja ili utvrdi da je došlo do povrede etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu – bilo u objavljenim člancima ili u još neobjavljenim rukopisima. Svako može da u bilo kom

trenutku prijavi glavnom i odgovornom uredniku sumnju o postojanju povrede etičkih standarda uz dostavljanje valjanih dokaza.

Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza. Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo osobama koje su neposredno uključene u postupak. Autorima za koje postoji razumna sumnja da su prekršili etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na predočene dokaze i iznesu sopstvenu argumentaciju.

Glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom – i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka – okončava postupak tako što donosi odluku o tome da li je došlo do povrede etičkih standarda. U slučaju da je postupkom utvrđena povreda, ona se istom odlukom klasifikuje kao lakša ili teža. U teže povrede etičkih standarda ubrajaju se plagijat, lažno autorstvo, izmišljanje i krivotvorenje podataka i/ili naučnih rezultata i ekstenzivno autoplagiranje (preko 50% od ukupnog teksta rukopisa ili objavljenog članka).

Pored odbijanja predatog rukopisa ili povlačenja već objavljenog rada (u skladu sa procedurom opisanom u odeljku *Povlačenje već objavljenih radova*) predviđene su i sledeće mere, koje se mogu primenjivati zasebno ili kumulativno:

- U slučaju lakše povrede etičkih standarda, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od dve godine;
- U slučaju teže povrede etičkih standarda ili dva ili više puta ponovljene lakše povrede, autorima se izriče zabrana objavljivanja u trajanju od pet do deset godina;
- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kojem se opisuje utvrđen slučaj povrede etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja neposrednom rukovodiocu i/ili poslodavcu prekršioca;

Upoznavanje relevantnih naučnih i stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom postupanja u slučajevima neetičnog ponašanja glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor se rukovode smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (http://publicationethics.org/resources/).

PLAGIJARIZAM

Plagiranje – odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao vlastitih, bez navođenja autora ili izvora – predstavlja grubo kršenje etičkih standarda u izdavaštvu i propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. **Rukopisi koji se razmatraju za objavljivanje u časopisu *Međunarodni problemi/ International Problems* mogu biti podvrgnuti antiplagijatskoj proveri.**

Plagiranje obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili prepričavanje ili sažimanje tuđeg teksta, u celini ili delovima, bez jasnog ukazivanja na njegovog autora i izvor ili bez jasnog obeležavanja preuzetog dela teksta (npr. korišćenjem navodnika);
- Predstavljanje tuđih ideja kao vlastitih, bez navođenja autora tih ideja i izvora u kojem su te ideje prvobitno predstavljene;
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Postupanje u slučajevima kada postoje jasne indicije da primljeni rukopis ili rad objavljen u časopisu predstavljaju plagijat opisano je u odeljcima *Postupanje u slučajevima neetičnog ponašanja* i *Povlačenje već objavljenih radova*.

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima težih povreda etičkih standarda propisanih Kodeksom ponašanja u naučnoistraživačkom radu, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

U pogledu povlačenja rada, glavni i odgovorni urednik i Uređivački odbor *Međunarodnih problema* rukovode se odgovarajućim smernicama Odbora za etiku u izdavaštvu (https://publicationethics.org/files/retraction-guidelines.pdf).

AUTORSKA PRAVA I LICENCA

Članci objavljeni u *Međunarodnim problemima/International Problems* biće diseminovani u skladu s dozvolom Creative Commons Attribution ShareAlike 4.0 International license (CC BY-SA 4.0) (*Deliti pod istim uslovima 4.0 Međunarodna*), koja dozvoljava deljenje – kopiranje i ponovnu distribuciju u bilo kom obliku ili mediju – i prilagođavanje – prerađivanje, menjanje ili nadgradnju za bilo koju svrhu, čak i komercijalnu, pod uslovima: da je originalno autorstvo adekvatno navedeno, da je pružen link ka dozvoli, da je navedeno da li su izvršene izmene i ukoliko se novi rad diseminuje pod identičnom dozvolom kao i originalni rad. Korisnici moraju da navedu detaljne informacije o originalnom radu, uključujući ime(na) autora, naslov objavljenog istraživanja, puno ime Časopisa, tom, izdanje, opseg strana i DOI. U elektronskom objavljivanju, od korisnika se zahteva da navedu link-ove ka sadržaju originalnog rada u Časopisu, kao i dozvoli pod kojom je objavljen. Autor(i) mogu da preduzimaju zasebne dodatne ugovorne aranžmane za neekskluzivnu distribuciju rada objavljenog u Časopisu (npr. postavljanje u institucionalni repozitorijum ili objavljivanje

u knjizi), uz adekvatno navođenje da je rad inicijalno objavljen u časopisu *Međunarodni problemi/International Problems*.

Autor(i) potpisuju *Ugovor o licenci* kojim se uređuje ovaj domen. Primerak ovog dokumenta dostupan je na stranici: https://internationalproblems.rs/wp-content/uploads/doc/ugovor-o-licenci-(medjunarodni-problemi)-02.pdf.

Autor(i) garantuju da rukopis predstavlja njihovo originalno delo koje nije ranije objavljivano; da nije u procesu razmatranja za objavljivanje negde drugde; da je objavljivanje odobreno od strane svih (ko)autora, kao i implicitno ili eksplicitno od strane ustanove gde je istraživački rad sproveden.

Autor(i) potvrđuju da članak ne sadrži neosnovane ili nezakonite izjave i ne krši prava drugih. Autor(i) takođe potvrđuju da nisu u sukobu interesa koji može da utiče na integritet Rukopisa i na validnost zaključaka koji su u njemu predstavljeni. U slučaju uključivanja radova koji podležu autorskim pravima, odgovornost je autora da dobiju pisanu dozvolu od strane vlasnika autorskih prava. Odgovorni autor (potpisnik) jemči da ima puna ovlašćenja za tu svrhu u ime drugih autora. Ukoliko autor(i) koriste bilo kakve lične podatke istraživanih subjekata ili drugih pojedinaca, potvrđuju da su za tu svrhu dobili sva zakonska odobrenja i da su saglasni sa politikama Časopisa koja se tiče upotrebe takvih prikaza, ličnih informacija i sl.

Časopis dozvoljava autor(ima) da pohrane odštampanu verziju (prihvaćenu verziju) Rukopisa u institucionalni repozitorijum i druge repozitorijume, kao i da je objave na autorovom ličnom sajtu ili profilima poput npr. ResearchGate, Academia.edu i drugih, u bilo kom trenutku nakon objavljivanja, uz navođenje izvora, linka ka DOI članka i poštovanje prethodno navedenih stavki.

Po dobijanju lektorisane verzije rukopisa, autor(i) se slažu da je u najkraćem roku pažljivo pročitaju, skrenu pažnju Časopisu na bilo kakvu tipografsku grešku i odobre objavljivanje korigovane lektorisane verzije. Odgovorni autor se slaže da informiše druge (ko)autore o gore navedenim uslovima.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove glavnog odgovornog urednika i Uređivačkog odbora.

Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

МЕЂУНАРОДНИ problemi : časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu = International problems : a journal published by the Institute of international politics and economics / odgovorni urednik Ivona Lađevac. - [Latinično izd.]. - God. 1, br. 1 (apr. 1949)- . - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd : Donat Graf). - 24 cm

Dostupno i na: http://www.doiserbia.nb.rs/journal.aspx?issn=0025-8555 (Od 2002.). -
Dostupno i na: https://www.diplomacy.bg.ac.rs/. - Tromesečno. -
Drugo izdanje na drugom medijumu: Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

Institut za međunarodnu politiku i privredu dobitnik je ovogodišnje Svetosavske nagrade, najuglednijeg društvenog priznanja Republike Srbije za doprinos prosveti i nauci.

For its contribution to education and science, the Institute of International Politics and Economics is awarded with the most prestigious social recognition of the Republic of Serbia – the St. Sava Award.

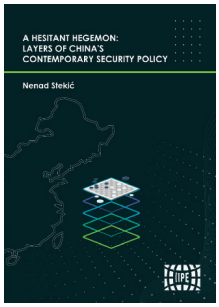

Nenad Stekić, **A Hesitant Hegemon: Layers of China's Contemporary Security Policy**, 2023.

Eurasian Security After NATO, Dušan Proroković, Ekaterina Entina (Eds.), 2023

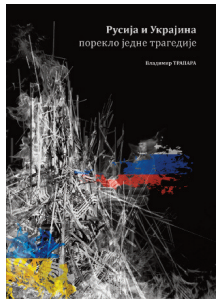

Владимир Трапара, **Русија и Украјина: порекло једне трагедије**, 2023.

Dragan Petrović, **Politika Francuske Republike u jugoslovenskoj krizi 1990–2001.**, 2023.

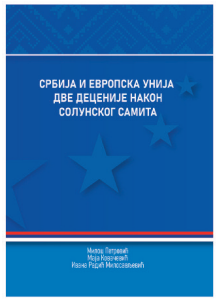

Милош Петровић, Маја Ковачевић, Ивана Радић Милосављевић, **Србија и Европска унија две деценије након Солунског самита**, 2023.

Наташа Станојевић, Катарина Закић, **Економски успон Кине – стратегије и динамика међународних економских односа**, 2023.

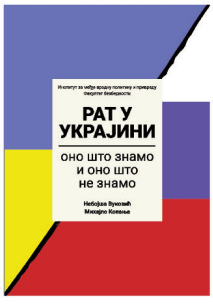

Рат у Украјини: оно што знамо и оно што не знамо, Небојша Вуковић, Михајло Копања (ур.), 2023.

Александар Јанковић, **Глобализација 2.0 - ка другом веку НР Кине**, 2023.

Драган Петровић, **Украјинска криза и украјинско-руски сукоб**, 2022.